

Ш К І Л Ь Н А Б І Б Л І О Т Е К А

С В І Т О В А Л І Т Е Р А Т У Р А

E.T.A. ГОФМАН

МАЛЮК ЦАХЕС

CF FOLIO

Эрнст Гофман
Малюк Цахес (збірник)

«Фолио»

Гофман Э. Т.

Малюк Цахес (збірник) / Э. Т. Гофман — «Фолио»,

До книги видатного німецького письменника, композитора і художника Ернста Теодора Амадея Гофмана (1776-1822) ввійшли одні з найвідоміших його творів, у яких втілюється дух німецького романтизму. У фантастичних повістях-казках письменника присутні романтична іронія, теми безумства, реальності ілюзорного, ірраціональності буденного...

© Гофман Э. Т.

© Фолио

Содержание

Передмова	5
Золотий горнець[1]	18
Вігілія[2] перша	19
Вігілія друга	23
Вігілія третя	28
Вігілія четверта	31
Вігілія п'ята	35
Вігілія шоста	40
Вігілія сьома	45
Вігілія восьма	49
Вігілія дев'ята	54
Вігілія десята	59
Вігілія одинадцята	63
Вігілія дванадцята	67
Малюк Цахес, на прізвисько Цинобер[27]	70
Розділ перший	71
Розділ другий	78
Розділ третій	85
Розділ четвертий	92
Розділ п'ятий	97
Розділ шостий	104
Розділ сьомий	111
Конец ознакомительного фрагмента.	115

Ернст Амадей Гофман

Малюк Цахес

(збірник)

Передмова

Ернст Теодор Амадей Гофман

Для більшості з нас найповнішим і найяскравішим втіленням поняття *німецька романтична проза* є Ернст Теодор Амадей Гофман. Його ім'я першим спадає на думку, коли йдеться про романтичного героя, романтичний конфлікт, романтичну іронію тощо. Час, цей найсуворіший літературний критик, визначив кожному своє місце. Одним – почесне і гідне в історії літератури, іншим – у темряві забуття, а небагатьом найбільшим, найоригінальнішим митцям слова надав право вважатися класиками, яких читають все нові покоління. Саме ці митці мали і мають великий вплив на багатьох художників наступних генерацій, до них звертаються за естетичною насолодою і глибокими думками, в їхніх творах черпають натхнення, поштовх до власних шукань в царині прекрасного. Так, історичним фактом є те, що не Гофман, а Фрідріх Шлегель сформулював теоретичні принципи романтизму. Це Новаліс, а не Гофман написав перший програмний (на жаль, не завершений) романтичний твір «Генріх фон Офтердінген». Не він, а Людвіг Тік був автором чудової романтичної казки «Білявий Екберт», а разом з Вільгельмом Вакенродером – першого роману в романтичному дусі про митця і мистецтво «Мандри Франца Штернбальда». Вони та інші ранні романтики були першопроходцями. Гофман прийшов у літературу майже на двадцять років пізніше за представників першого покоління німецького романтизму. Але саме йому судилося стати не просто знаковою фігурою цього напрямку в національній літературі, а й сфокусувати у своїй творчості всі найхарактерніші його риси, головні образи і теми, центральні ідеї. Йому було дано променем свого неповторного таланту освітити фантастичний, прегарний світ, якого ніколи не було і не буде, але який вабить нас своєю таємничою красою, змушує вірити в реальність нереального й захоплюватися дарованою лише геніям силою животворящої уяви. Цей митець настільки багато значить для літератури, що про нього жодні пафосні слова не звучать фальшиво.

Після цього вступу перейдемо до фактів життя та художньої творчості цієї незвичайної людини.

Ернст Теодор Вільгельм Гофман (ім'я Амадей він взяв на честь свого улюбленого композитора Вольфганга-Амадея Моцарта вже дорослою людиною) народився в 1776 році в східно-прусському місті Кенігсберг у бюргерській родині. Представники цієї родини в кількох поколіннях займалися юриспруденцією, і кар'єра юриста була змалечку визначена майбутньому письменникові, хоч він і не виявляв до неї ніякого інтересу. Вже в дитинстві він цікавився мистецтвом – музика, малювання, театр, література приваблювали його, і пізніше в усіх цих царинах він зробив щось значне або непересічне. Найбільшим, найважливішим з усіх видів мистецтва юний Гофман вважав, як і слід романтикові, музику, їй віддав багато творчих зусиль і таланту. До літературної діяльності він звернувся, коли йому було вже понад тридцять років, але саме вона зробила його одним з найвідоміших німців XIX сторіччя. Та спочатку за вимогою батьків він мав навчатися солідного фаху і вступив на юридичний факультет Кенігсберзького університету, реномованого навчального закладу, де викладав філософію такий відомий вчений, як Емануїл Кант. Вже тоді юний студент болісно відчував розрив між власними духовними пориваннями і прагматичними вимогами до себе оточення, прагненням особистої свободи і залежністю від норм бюргерського суспільства, від матеріальних щоденних потреб. З молодих

років його мучила двоїстість людського існування – жадання свободи і краси, польоту в небесні сфери, дива творчості і кохання й одночасно прикутість до щоденного сірого, побутового, матеріального. Болісною була і неможливість скинути з себе непривабливу оболонку маленького чоловічка з кострубатим, густим, жорстким волоссям, тонкими губами, гачкуватим носом, тривожним поглядом великих темних очей (таким він себе сам малював, а значить – бачив) і перетворитися на чарівного красеня – принца з казки. Цей розрив, ця неподоланна прірва між бажаним і суцям багато в чому обумовили не лише складність, примхливість людської вдачі Гофмана – мудреця і дивака, найвитонченішого митця з поетичним, ліричним хистом і завсідника винарень, який у веселій чоловічій компанії поводив себе розкуто і зухвало, сварився з товаришами по чарці й потрапляв у різні халепи. Двоїстість, суперечливість людського існування і людської вдачі, які Гофман так болісно відчував, сформуваали його розуміння людини і його світобачення, його філософію, основні риси його творчості, художньої манери. Але про це трохи далі.

Після завершення університетського курсу майбутній митець розпочинає кар'єру юриста. Асесор Гофман служить спочатку в Глогау, потім у Познані, Плоцку і нарешті потрапляє до Варшави, яка тоді входила до складу Пруського королівства. Всюди він з огидою тягнув чиновницьке ярмо. Лише в сповненій бурхливого культурного життя, гарній, чепурній Варшаві, справжньому європейському місті, молодий урядовець знаходить гідне себе митецьке товариство, активно займається музикою і живописом. Два роки, проведені у Варшаві (1804–1806) були дуже плідними. Тут він компонує першу свою оперу «Веселі музики» на слова Клеменса Брентано і має щастя насолоджуватися її успіхом на сцені. Він пише також інші твори, серед яких незавершену оперу «Кохання і ревності» вважав одним із своїх кращих музичних опусів, стає одним із засновників «Музичного зібрання» і розписує фресками палац, де воно розташувалося. Там він виступає і як диригент, виконуючи з оркестром музику Глюка, Гайдна, свого улюбленого композитора Моцарта і навіть Бетховена. Ще у Познані в 1802 році Гофман одружився з польською дівчиною Михайлиною Рорер-Тшчинською, яка стала йому вірною і відданою подругою на все життя. Вони були, як здавалося, зовсім несумісними істотами – простодушна, весела «Мишка», як її називав чоловік, і безмежно складний геніальний митець, творчість якого дружина просто не могла осягнути. Але Михайлина любила свого чоловіка-дивака, ділила з ним всі прикрощі його непевного існування, прощала його пиятики і захоплення іншими жінками, піклувалася про нього, коли він важко хворів. В заповіті, який в березні 1822 року підписали обидва, були такі слова: «Ми... прожили двадцять років у посправжньому злагідному і щасливому шлюбі... Бог не залишив живими наших дітей, однак в іншому подарував нам немало радощів, випробувавши і в дуже тяжких, жорстких стражданнях, які ми незмінно переносили із стійкою мужністю. Один був завжди підпорою другому, як і належить подружжю, що любить і шанує одне одного, як ми, вірними серцями». І це не пуста юридична формула. Слова заповіту передають справжню суть спільного життя цих двох людей.

Однак до написання заповіту ще далеко. Обое насолоджуються заможним і наповненим приємними подіями варшавським життям. Та в цю родинну і суспільну ідилію втручається грізна історія. Наполеон Бонапарт вцент розбиває прусське військо, яке вважалося кращим у Європі. Пруська адміністрація стрімголів тікає із звільненої Варшави. Державний радник Гофман втрачає службу. Починаються довгі роки поневірянь, матеріальної скрути, принизливої залежності від покровителів. Навесні 1808 року Гофмана запрошують капельмейстером у Бамберзький театр. В цьому театрі він пише музику до вистав, працює помічником директора, режисує постановки, керує репертуарною політикою, малує декорації. Але всі ці розмаїті театральні заняття не забезпечують найскромнішого існування, і Гофман пише, друкується в газеті «Альгеймайне музікаліше цайтунг», де з'являється його перший значний художній твір «Кавалер Глюк» (1809). Крім того, він дає уроки музики і співу. Так у його життя входить юна обдарована дівчина із заможної бюргерської родини Юлія Марк – найбільше трагічне кохання

митця. Юлія і вся історія кохання до неї відіграють велику роль у літературних творах Гофмана. В першу чергу у всьому, що стосується композитора Йоганна Крейслера, якому письменник віддав багато власних рис, фактів своєї біографії, думок і почуттів. Вважається навіть, що «найважливіше переживання всієї його поетичної творчості» було поштовхом до написання його оповідань і великої прози в дусі романтизму. Це не так, бо і до зустрічі з Юлією Гофман був автором кількох творів, зокрема романтичного «Кавалера Глюка». Але, як пише німецький літературознавець Клаус Гюнцель: «Юлія втілила у собі злиття душ, що відбувається поза вузькими межами земного буття; вона уособлювала собою жадане романтичне царство, була джерелом пристрасного томління, яке лишало далеко за собою умовності тодішнього суспільства». Мучилися обое, але доля Юлії була ще сумнішою, ніж страждання Гофмана. Її видали з розрахунку за огидного типа пана Грєпеля, багатого комерсанта, людину розбещену і розумово неповноцінну. Безмежно нещасна в шлюбі Юлія померла молодою, але, хоч це і гірка втіха, лишилася жити в багатьох романтичних жіночих образах Гофмана. Героїня крейслєрівських сторінок у «Нотатках Кота Мура» навіть носить її ім'я. В одному зі своїх листів Гофман писав про любов до цієї дівчини як про найбільш хвилюючу подію свого життя, «щастя, яке нездатна ухопити й утримати людська рука». А шлюбна дружина митця добра «Мишка» терпіла і все прощала. Її переживання мало обходять біографів, надто неромантичною була ця проста і віддана чоловікові жінка.

На початку 1813 року в самому розпалі наполеонівської кампанії проти Пруссії Гофман одержує пропозицію стати директором оперної трупи, що працювала на двох сценічних майданчиках у Лейпцигу і Дрездені. Між боями (Лейпцизька та Дрезденська битви), в дні облоги та перемир'я трупа під диригуванням Гофмана виспівує опери. Мужній диригент одного разу навіть попав під обстріл, та на щастя лишився живим. На щастя ще й тому, що у цей загрозливий час, під гуркіт канонад і брязкіт зброї, мандруючи між Лейпцигом та Дрезденом, оперний директор дивовижно багато пише. Він завершує казку «Золотий горнець», працює над томами «Фантазій в манері Калло» (перші два томи з'явилися друком у травні 1814 року), починає роман «Еліксири диявола». Його звільняють з роботи в театрі майже в той самий час, коли він закінчує клавир своєї найвідомішої опери «Ундіна». Безробітний митець буквально голодує, коли йому роблять пропозицію повернутися на державну службу. Він стає в Берліні чиновником апеляційного суду (щоправда, на початку без платні). Цей крок завершує його музично-театральну кар'єру. (Хоча ще буде багато хвилювань у зв'язку з постановкою опери «Ундіна», радощів через великий успіх вистави і гіркого суму, коли під час пожежі в театрі згоріли розкішні декорації, костюми й сама партитура твору.) Відтепер Гофман ділить свій час між службою радником суду і письменницькою працею. Наприкінці 1815 року з'являється перший том «Еліксирів диявола», Гофман пише свою сповнену жахів «Пісочну людину». В наступному році з-під його пера народжується чарівна різдвяна казка «Лускунчик і мишачий король», що стала у нас такою популярною завдяки балету на музику Чайковського. Загалом же в ці перші роки після розгрому Наполеона і створення «Священного союзу монархів» у творчості Гофмана переважають похмурі, страшні, так звані «нічні повісті» й оповідання, в яких прозаїк широко використовує образи, прийоми, настрої «готичного роману». Як пише Дмитро Наливайко: «"Чорні" романи і повісті Гофмана говорять про всесилля зла, повинь зла, яка проникає всюди – в князівські покої, затишні бюргерські будиночки, замки родовитих аристократів, під монастирські склепіння...» Концентроване втілення ці мотиви, «нічна сторона» буття і людської душі, знайшли в романі «Еліксири диявола», про який Гейне писав у «Романтичній школі», що в ньому «зосереджене все найстрашніше і найжахливіше, що тільки може придумати людський розум». До цих же «нічних повістей» належить і кривавий «Майорат», над яким Гофман працював у 1817 році. У лютому наступного року він готує до видання окремою збіркою оповідання, що друкувалися раніше. Ця збірка стала початком чотиритомника «Серапіонових братів», твору, який за структурою нагадує «Декамерон» Боккаччо – розмаїті за змістом

і формою новели, історії, які розповідають один одному молоді люди, що їх доля на певний час звела разом. Навесні письменник важко захворів, ледь не помер. Під час хвороби він обмірковує казку «Малюк Цахес». А одужавши, бере собі kota і називає його Мур, зробивши найуспішнішим котом світового красного письменства, бо у травні 1818 року починається робота над одним з кращих творів власника цієї тваринки – «Життєва філософія kota Мура» (1821). 1 жовтня 1819 року прусський король Фрідріх Вільгельм III видав наказ про створення «Безпосередньої слідчої комісії з розслідування зрадницьких зв'язків та інших небезпечних підступів». Це був ще один вияв посилення в постнаполеонівській Європі взагалі і милітаризованій Пруссії зокрема політичних переслідувань проти вільної думки в пресі, в навчальних закладах, в колах інтелігенції тощо. Гофмана призначено членом цієї комісії. Для ліберально мислячої людини це було тяжке випробування, важкий хрест. Останні роки Гофман почувався фізично не дуже добре, до цього долучились тепер ще душевні переживання, нервові напруження, муки сумління. Як член комісії він пише кілька висновків, які обстоюють безневинність репресованих (головним чином студентів) і висувають вимогу про їх звільнення. Активна правозахисна діяльність Гофмана не залишається поза увагою влади. Над головою митця згущуються хмари. Краплиною, яка переповнила келих начальницького терпіння, були певні сторінки і абзаци останнього великого твору письменника – «Володаря бліх». На них у гостросатиричному плані був змальований королівський таємний надвірний радник Кнарпанті, підступний і зловісний переслідувач бюргерів, наклепник, який заради своєї кар'єри, ласки монарха може облутати брехливими і безглуздими звинуваченнями абсолютно безневинну людину. Несправедливий суд, підлі звинувачення змальовані із знанням справи у «Володарі бліх», одному з найсильніших прикладів політичної сатири, універсального образу репресивного судочинства у світовій літературі. Ось один короткий приклад: «Думання, вважав Кнарпанті, уже саме по собі небезпечна операція, а в небезпечних людей вона ще небезпечніша. Далі він ставив різні підступні питання, як, наприклад, таке: "Хто був той літній чоловік у синьому сюртуку і коротко підстрижений, що з ним Перегрінус торік двадцять четвертого березня за обіднім столом у готелі домовлявся, як краще приготувати рейнського лосося?" Або: "Чи він не розуміє і сам, що всі загадкові місця в його паперах справедливо викликають підозру, а те, що лишилося незаписаним, могло бути ще підозрілішим і навіть містити в собі беззастережне визнання у вчиненому злочині"». Ті, хто зміг ознайомитися з рукописом або надрукованими аркушами «Володаря бліх», легко впізнали в гротескній постаті зловісного Кнарпанті всім відомого шефа поліції фон Кампца. За наказом уряду всі папери, які пов'язані з твором, – рукопис, набірні аркуші, листування з видавцем, – конфіскують. Фрідріх Вільгельм III особисто втручається в справу, вимагає допитати письменника. Хворого Гофмана тягнуть на допит. Він вже не може писати, частковий параліч відняв йому руку. Диктує виправдальну промову і завершення «Володаря бліх». Його розбиває повний параліч, але мозок ще ясний, і письменник диктує свій останній твір «Кутове вікно» – своє художницьке кредо. 25 червня 1822 року Гофман вмирає. Вже понад два сторіччя відділяють нас від народження того незвичного і напрочуд яскравого явища, яке визначають терміном романтизм. Теоретичні засади мистецького романтизму і художні твори на їх основі виникли в Німеччині, цій неіснуючій тоді як політична й економічна цілісність країні, у строкатому конгломераті маленьких і великих держав, об'єднаних лише спільною літературною мовою. Треба підкреслити – саме літературною, писемною мовою, бо розмовляли у всіх цих понад трьохстах державах різними діалектами, іноді дуже відмінними. Роль мови і літератури, цією мовою створеної, була одним з найважливіших чинників, що духовно зближував прусаків і саксонців, баварців і фрізів, швабів і тюрінців та інших германців. Така велика відповідальність мови і літератури була обумовлена тим, що до державної єдності було ще дуже далеко і єднання відбувалося не на матеріальній земній основі, а у високій духовній сфері. Романтизм з'явився на світ в один з найбухливіших часів європейської історії. Могутня гроза великої революції 1789–1793 років пролилася кривавим дощем на землю Франції. В

сусідніх німецьких землях, що перебували в спокійній дрімоті, найчутливіше реагували на громові розкоти і зловісні спалахи революційних подій молоді «різночинці»-інтелектуали, той тонкий прошарок людей високої духовної культури, життєвий потенціал яких не був задіяний суспільством. Дрібні урядовці, як Гетевський Вертер, бібліотекарі у замках можновладців чи гувернери в багатих родинах, як Гельдерлін, або в кращому разі студенти і викладачі провінційних університетів, офіцери в малих чинах або священики в бідних парафіях, вони були глибоко невдоволені своїм становищем і шукали розради в царині філософської, естетичної думки і художньої творчості, їхня революція відбувалася не в політиці, а в естетиці, але дух бунту й протесту був доволі могутній, і повстання проти віджилих форм і норм в художній творчості, заперечення поетики панівних мистецьких напрямів, течій, стилів змітало їх з арили громадського зацікавлення. Летіли не голови під ножем гільйотини, як у Франції, а руйнувалися авторитети, усталені репутації, самовдоволене, пафосне моралізаторство сходило з кону. Німецькі романтики у переважній більшості були ще зовсім молодими – їхній людський вік не сягав і 25 років. Із властивим юності максималізмом вони заперечували мистецькі канони доби Просвітництва, в першу чергу класицизму, і стверджували безмежну свободу творчості, окриленої фантазією, глибоко індивідуальної, для якої не існує часових меж і кордонів у просторі. Свобода у всіх своїх проявах була для них божеством. Особиста свобода людини, свобода дитини в сім'ї, незалежність і рівноправність жінки, громадські свободи, свобода слова й думки, політична і економічна, релігійна свобода – все це було правом для кожної особистості на самоздійснення, на існування у суголоссі зі своєю природною неповторною індивідуальністю. Ідею свободи вони не лише пропагували у своїх творах, а й намагалися втілювати в життя в товариському спілкуванні, в родинних стосунках (вільний вибір коханої людини, право на розлучення тощо). В художній творчості це прагнення нічим не обмеженої свободи виявлялося не лише у вже згаданому вільному оперуванні категоріями простору і часу, а й у самій структурі творів, де постійно порушувалась послідовність дій, було можливим існування багатьох ліній подієвого розвитку, що примхливо перепліталися, обривалися в несподіваних місцях, не завершувалися логічно. Фрагментарність проголошувалася принципом оповіді й надавала романтичній прозі невимушеності та загадковості, таємничості. Мова твору могла (і повинна) бути розмаїтою, змішення стилістичних шарів, вживання високої і побутової лексики залежно від художнього завдання всіляко заохочувалося. Отже, романтики з викликом, навіть войовничо порушували класицистські «три єдності» – часу, простору, дії, руйнували закони використання лише одного якогось мовного стилю відповідно до жанру – в трагедії високого, а в комедії – низького. Для романтиків ідеалом художника був Шекспір, якого класицисти вважали грубим і диким. Молодих особливо приваблювало співіснування в англійського драматурга в одному творі трагічного і комічного, що, на їх думку, відповідало реальному людському існуванню, з його сміхом і сльозами, радощами і горем. Для романтиків важливим був культ природи і природного. Не версальські сади, розмічені під лінійку, з геометрично підстриженими кущами і деревами, а вільний ліс чи зарослий без складу і ладу старовинний парк, не спокійна рівнина з тихою річкою, а скелясті урвища, високі гори, що їх овивають буйні вітри і над якими клубочаться важкі хмари. І архітектура не класицистична, гармонійна, раціональна, строга, а примхлива готика, таємнича, зловісна, лякаюча, похмура, як у середньовічних замках і церквах. Своє зорове натхнення вони черпали у всьому незвичному, рідкісному, екзотичному. Самовпевнений раціоналізм доби Просвітництва, коли здавалося, що всі закони природи розкриті й роз'яснені, коли навіть усю складність людини намагалися розтлумачити через механістичні матеріалістичні принципи, це уявне торжество науки було чуже романтикам. Вони занурювалися в непрояснене, загадкове, чудесне, містичне, що захоплювало уяву і долало приземлену буденність. Центральним у світогляді молодих романтичних поетів-мислителів була суперечливість світу і людини. Боротьба між Добром і Злом рухала в їх творах світом, вчинками людей і навіть фантастичних істот, чародійників, чаклунів,

фей та відьом. Світ мав для них два виміри – реальний, буденний, відчутний на дотик і фантастичний, що існує у вимірах снів, марень, міражів. І в тому, і в іншому існували свої конфлікти, своя боротьба між світлими й темними силами. В реальному світі зіткнення відбувалися між обивателями, міщанами, філістерами з одного боку і поетами з другого. При цьому «міщанин» – це не визначення станової приналежності, а характеристика ницого, бездуховного індивіда, абсолютного матеріаліста. А «поет» – це не обов'язково той, хто пише вірші, займається якимось видом мистецтва, це просто духовно багата людина, яка, звичайно, може бути і митцем. Заняття ж якимось мистецтвом – вища форма творчого, одухотвореного, шляхетного існування. Митцеві важко, нестерпно жити в ситому й тупому світі злостивих і жадібних філістерів. Та філістерів багато, вони панують у світі, і перемогти їх тонка душею, рафіновано чутлива людина-митець в земному бутті майже ніколи не може. Перемога можлива лише у вищих сферах духа, в царстві краси і поезії, справедливості й шляхетності, у казковому Джінністані, як його у своїх творах не раз назве пізній романтик Гофман.

Митець, який на думку романтиків втілює найвищі, найблагородніші людські якості, дістає перемогу у своїй душі, у творчості, хоч би якою конкретно була ця творчість. Він може здаватися своєму оточенню диваком, навіть божевільним, небезпечним шаленцем у своєму прагненні порядності, справедливості, безкорисливості, або нешкідливим мрійником, не придатним для солідного, статечного, заможного бюргерського життя. Насправді, як вважали романтики, саме цей мрійник, білий крук у суспільстві, стоїть у ньому набагато вище за інших. Саме він творить своє життя і прекрасне у світі, а не рухається в наїждженій іншими колії, не підіймаючи голови до неба і зірок, як безголоса зашорена худоба. Вільний від пут, які нав'язує філістерська мораль, звичаї, забобони, він живе за одвічними законами природи і природним у собі. Звідси такий характерний для романтизму елемент чуттєвості, культ почуття, природного, а значить чистого. Це не лише кохання між чоловіком та жінкою, а й трепетна любов до всього живого, до барв, звуків, ароматів життя. «Чуттєвість у романтиків (німецьких – К Ш.) – як пише великий знавець романтизму Н. Берковський, – особлива, не та густа й агресивна, що в англійських реалістів XVIII століття, наприклад, а прозора й летюча... Вона лише легка оболонка творимого в її середині життя, яке світиться крізь неї, будучи головним, тим, заради чого існує мистецтво... Твориме життя – це і є поезія, взята сама по собі, поезія у своїй есенції». Природне органічно пов'язане з безпосередністю, яку так високо цінували романтики в почуттях, поведінці, словах. Ця природність і безпосередність роблять романтичних героїв дивними і небезпечними для погрузлого в лицемірстві, двоєдушності суспільства, їхні щирі обличчя здаються непристойно відкритими для людей, що звикли ховатися під машкарою. Романтичний герой – творець, бо він творить щось нове, щось матеріальне, навіть якщо це музика. Бо вона може надихати, як музика співця і музики Орфея, до творення і перетворення, до роблення нових речей, будівництва, розквіту. Нове, оновлене – мета життя і мистецтва, які існують нероздільно і в постійному русі.

Головний конфлікт у письменників-романтиків – це боротьба між Добром і Злом. Але вона може набувати найрізноманітніших форм, серед яких головні – це протистояння, часто трагічне, між поетом, митцем і філістером, який втілює сутність суспільства, ворожого всьому духовному і творчому, з одного боку, а з другого – це боротьба всередині самого романтичного героя між його кращим світлим «я» і темними, «нічними», некерованими розумом і волею почуттями і пристрастями. Це, по суті, були перші спроби розібратися у тій складній проблемі кожного індивіда – співвідношенні в одній особі свідомого і підсвідомого, як це тепер, з легкої руки Зігмунда Фрейда, називають. Зусилля розв'язати цю проблему ми знайдемо у всіх новітніх письменників, яких цікавила психологія їх героїв. Але так послідовно і глибоко, як це намагалися робити романтики, так образно, наочно і виразно ніхто до них не робив.

Важливим, особливо для пізнішого покоління німецьких романтиків, було звернення до народної творчості. Для поетів – це народна пісня, балада і т. ін. як джерело натхнення,

сюжетів, образів, форм віршування тощо, для прозаїків – це міф, казка, легенда, які трансформовані, переосмислені в душі романтичного світосприйняття і філософії відіграли велику роль, зокрема, у творчості Гофмана.

Доволі складним для тлумачення є такий дуже суттєвий елемент романтизму в розумінні літературного напрямку, як іронія. У деяких письменників вона наскрізна, нею густо просякнуті їхні тексти, вона дає основну тональність оповіді, створює її колорит, єдність загального настрою або концентрується в певних колізіях, сценах, персонажах. Вона може звучати в авторській мові як глибоко прихований акомпанемент іншим мелодіям, а може ставати сама головним мотивом. Іронія в романтиків це не просто літературний прийом – троп чи фігура, це філософське ставлення до життя, його специфічне сприйняття і оцінка. Філософське обґрунтування романтичної іронії було викладено в естетичних працях Фрідріха Шлегеля. Саме в нього художники знайшли ідею універсальної, всеосяжної іронії як світоглядного принципу. Це насамперед критичний підхід до всього як у сфері духовній, так і в матеріальному світі. Відмова від усього усталеного, від авторитетів і абсолютних істин, піддання всього сумніву, перевірки, а то й запереченню. Іронія будується на грі в безлічі її форм. Глузування, жарт, зле висміювання і весела буфонада, гіпербола, гротеск – її барви. Вона може мати в собі оптимістичний, конструктивний первінь, бути спрямована на поліпшення людини і світу. А може бути тотально нищівною, гіркою, сумною. І тоді вона набуває рис сатири, стає жорсткою, трагічною. Хоча, як відомо, у багатьох навіть песимістично налаштованих митців крізь морок наисуворішого засудження людської недосконалості жевріє все ж таки, нехай і слабеньке, світло надії на те, що людина і створене нею суспільство можуть стати кращими. Цим позначена творчість і пізніх німецьких романтиків, зокрема Гофмана, Шаміссо, Гейне.

Звичайно, тут неможливо всебічно охарактеризувати німецький романтизм, явище, як і всі напрями, течії чи стилі складне, суперечливе, що перебувало у постійному розвитку і несло на собі виразну печать своєрідності кожного окремого митця. Для нас важливо зрозуміти, які складові напрями відбилися у творах Гофмана.

Знаючи важливі віхи біографії письменника, характерні риси його вдачі, пригадавши основні принципи, особливості художньої системи романтизму, ми можемо глибше зрозуміти, чому серйозний музикант і талановитий маляр вже зрілою людиною прийшов до літературної діяльності саме в душі нового напрямку. Гофман познайомився з митцями-романтиками ще у Варшаві через свого приятеля, а пізніше біографа Юліуса Хітціга. Не випадково свою першу оперу він написав на текст романтика Brentano, з яким потоваришував. Романтизм виявився тією сукупністю ідей і форм, тим напрямом в мистецтві, що був начебто створений для Гофмана, або, краще сказати, все в натурі цієї людини, життєвому досвіді, розумінні світу і людей, в смаках і пристрастях відповідало романтизму. З тим уточненням, що він створив свої найвідоміші оповідання, повісті і романи в період глухої політичної реакції у постнаполеонівській Європі, а не в бурхливу і сповнену надій та мрій добу на зламі сторіч, коли писали романтики першого покоління. Хоч би яким вирішальним вважали вони естетичний бік того, що робили, на них не міг не вплинути особливий дух 90-х років XVIII століття і перші роки XIX століття. Вони в кінцевому висновку своїх творів лишали світло надії. Будучи не практиками-політиками, а ідеалістами-митцями, вони вірили (як просвітники) в перемогу духовних добрих засад в людині й народі, в щасливе майбутнє людства. У Гофмана таких надій і віри не лишалося, або вони були надто слабкі і абстрактні. Зло здавалося йому всюдисущим і переможним, а Добро могло торжествувати перемогу лише у фантазіях, снах, втечі в безумство. В останні роки життя радник апеляційного суду (яка гірка іронія долі!) Гофман був матеріально забезпеченою людиною, йому не треба було заробляти літературною творчістю на життя. Певно, ця творчість була тим духовним притулком, тим сховиськом від «свинцевої мерзенності» існування, тими чарівними Атлантидою чи Джінністаном, куди тікали у своїй уяві його улюблені герої – студент Анзельм, композитор Йоганнес Крейслер або дивакуватий бюргер Перегрінус Тис.

Вже в літературному первістку письменника «Кавалер Глюк» йдеться про митця, і автор з великим талантом і знанням відтворює музичну стихію, музичні образи, процес диригування, творення музики і її сприйняття, а основний конфлікт виникає із зіткнення художника і нищого середовища. На самому початку, в першому абзаці, іронічно малюючи дозвільних берлінців, всіх цих «бюргерів з усією родиною, дружинами і дітками, духовних осіб, єврейок, референдаріїв, повій, вчених, швачок, танцюристів, офіцерів», Гофман згадує жалюгідних музик, що розважають цей натовп, «шарпаючи себе і слухачів» арією з «Фаншон», – «це розладнана арфа, дві ненастроєні скрипки, сухотна флейта та астматичний фагот». (Варто звернути увагу на іронічний перелік слухачів, байдужих до зусиль оркестру. Цей іронічний прийом – об'єднання через кому несумісного – Гофман буде вживати часто й пізніше, у нього його перейме молодий Гейне.) Саме в цьому оповіданні звучать слова про ситуацію митця в суспільстві: «Навколо мене суцільна порожнеча, бо мені не судилося зустріти рідну душу. Я зовсім один». Багато з того, що буде визначати стиль автора «Серапіонових братів» або «Мадемуазель де Скюдери», було вже знайдено на сторінках цього раннього твору. Підкреслено виразний, експресивний й докладний портрет героя, точний в подробицях і емоційно забарвлений міський пейзаж або інтер'єр, барвіста і піднесена мова митця-мрійника (романтики називали таких героїв – ентузіастами) і таємничність, якою оповита вся історія, – все це яскраві елементи романтичної прози взагалі і Гофмана зокрема.

Одним з найвідоміших творів Гофмана є «Золотий горнець», який можна назвати взірцевим щодо відтворення двоплановості світу, двоплановості існування героя-поета – в реальному побутовому просторі і в просторі безмежному фантастичному, породженому уявою юного студента з душею митця-Анзельма. Звичне, земне життя Анзельм проживає в Дрездені, до найдрібніших деталей топографії точно відтвореному. Він спілкується з його бюргерською елітою – конректором Паульманом і його дочкою Веронікою та її залицяльником Гербрандом. Очима закоханого дивиться на гарненьку міщаночку Вероніку, не розуміючи її пустої, дрібної душі, охопленої однією мрією – стати радницею і, гарно причепурившись, дивитися на співгромадян з балкону власного будинку. Другий світ, у якому час від часу опиняється Анзельм, – це фантастична Атлантида, де панують дивна краса і чудовий спокій. У ньому буденний архіваріус Ліндгорст перетворюється, скинувши сіру земну оболонку, на духа вогню могутнього Саламандра, в ньому чарують своєю красою і співом блакитноока дочка Ліндгорста-Саламандра Серпентина і її сестри золотаво-зелені змійки невимовної гнучкості й краси. Світ філістерів стабільний, нездатний трансформуватися, перетворюватися. В ньому панує сіра нудьга. Він не зловісний, а просто несумісний з поезією і красою. Лише одна постать, причетна до цього світу, галаслива відразлива стара перекупка Ліза змінюється, вона виявляється відьмою, носійкою інфернального зла. Анзельм є приземленою фігурою романтичного героя, в ньому нема міці і запалу до боротьби, він скоріше іграшка в руках протидіючих сил Добра і Зла. Студент не може захистити своє кохання, не може утвердитись у буденному дрезденському бюргерському існуванні. Єдиний вихід для нього – це втеча у світ фантазії і поезії. «Щасливий Анзельм, – каже не без заздрості автор, – він скинув тягар бюргерського життя, він піднісся на крилах кохання до прекрасної Серпентини і тепер щасливо і радісно живе у своєму маєтку в Атлантиді! А я бідолашний? Скоро я... опинюсь у своїй комірчині, мізерія буднів обсяде мої почуття, лихо за лихом, немов густий туман, обгорне мій зір...»

У авторському передньому слові до «Принцеси Брамбілли. Капріччо в дусі Калло» Гофман писав: «Автор наслідують навести висловлення Карло Гоцці (у передмові до «Ré de geni»), в якому говориться, що цілого арсеналу незугарностей і чортівні ще недостатньо, щоб вдихнути душу в казку, якщо в ній не закладений глибокий задум, котрий ґрунтується на якому-не-будь філософському погляді на життя».

Письменник створив кілька капріччо – чарівних літературних казок – із вельми складним загадковим сюжетом, який відповідно до принципів *Capriccio* (каприз, примха) – інстру-

ментального імпровізаційного музичного твору – відзначається неочікуваними поворотами, химерною зміною епізодів і настроїв, загальною фантастичною образністю. До капріччо або капріччоподібних творів можна віднести, крім «Принцеси Брамбілли», де жанр саме так відзначений, і «Малюка Цахеса, на призвисько Цинобер», і, звичайно ж, «Володаря бліх», одну з найпримхливіших фантазій митця. Сліпуча, барвиста, емоційно аж перенасичена матерія Гофманових капріччо не раз заганяла у безвихідь, заплутувала вчених і критиків, які робили спроби витлумачити ідейний, філософський, повчальний зміст цих аж надто складних творів. Звичайно, найпростіше було оголосити «Брамбіллу» або «Володаря бліх» творами, що не підлягають витлумаченню, або, ще гірше, маячнею оманеного вином розуму. Та з плином часу категоричне заперечення особливостей поезики автора капріччо (в ньому завинили мудрі Гете та Гегель) змінилося все глибшим розумінням, ентузіастичним, позитивним прийняттям його такої оригінальної прози. В наш час, коли стиль Гофмана, прийоми його письма широко увійшли у світову літературу модерністського та постмодерністського спрямування, його фантазії не здаються читачам такими дивними й позбавленими філософського, політичного, соціального, повчального сенсу. Книги нашого сучасника Милорада Павича, якими захоплюється так багато молодих і зрілих шанувальників красного письменства, набагато складніші і образно, і змістовно, ніж казки німецького майстра. Вони можуть перевершувати їх своєю барвистою фантазією та інтелектуальною насиченістю, але генетичний зв'язок прози Павича (і багатьох інших постмодерністів) з капріччо Гофмана абсолютно очевидний. Піонером цього стилю був, звичайно, автор «Володаря бліх», йому випало на долю зустріти бурхливе заперечення, нерозуміння, нищівну критику. Щоправда, творець «Малюка Цахеса», схильний до містифікації, сам трохи завинив у виникненні непорозумінь із сучасниками, називаючи, скажімо, цю повість-казку «невибагливим жартом, легко начерканим задля скороминущого розважання». Саме цей доволі ясний і прозорий твір аж ніяк не є «невибагливим жартом... задля... розважання». Ця чарівна казка, як і «Кіт Мур» і «Володар бліх», плід не лише барвистої, яскравої уяви митця, а й наслідок його філософських роздумів і дуже пильних критичних спостережень над німецьким, зокрема прусским соціально-політичним життям, над ментальністю німців. Звичайно, для сьогоденних читачів головна цінність прози Гофмана – естетична. Для нас не є надто цікавим, який був той чи інший художньо трансформований дійсний історичний факт чи відома постать доби, яка відійшла майже два століття тому. Але в тім-то й річ, що натяки, прозорі алузії, котрі були зрозумілі сучасникам автора «Малюка Цахеса» чи «Володаря бліх» і хвилювали їх як громадян чи драгували як об'єкт критики, пішли в непам'ять: лишилося щось важливіше – узагальнююче, художньо універсалізуюче, те, що вражає своїм цілком модерним звучанням в наші дні, як близькі й знайомі нам сатира й гротески Свіфта чи Салтикова-Щедріна.

Чарівна казка «Малюк Цахес» (1818) має багато ознак капріччо, як і «Золотий горнець». Але вона відрізняється у головному. Фонтануюча фантазія цього твору, на відміну від історії студента і двох його коханих, не меланхолійна. Щасливий кінець переживань Анзельма досить сумний. Його втеча у створену власною уявою маленьку, вбогу Атлантиду, та й весільний подарунок йому – золотий горнець, який у початковому задумі Гофмана був «нічною посудиною», – все це варіації сумної іронії над безпорадністю і приреченістю на тотальну життєву поразку романтичного невдахи-ідеаліста. А от хоч би що у «Малюку Цахесі» відбувалося, читача не полишає враження чогось світлого і веселого, якихось кумедних і втішних штучок, циркових фокусів. Може, такий ефект у нашому сприйнятті виникає через те, що всі персонажі (хіба крім зловісного головного) змальовані прозаїком із сміхом, легкою чи досить в'їдливою іронією, не виключаючи закоханого романтика-поета Бальтазара чи легковажної та веселої його нареченої Кандіди. Та й ті, кому за їх казковою функцією – творити дива, втручатися у земне життя, рятувати чи карати, – фея Роза Бельверде і могутній маг і чарівник Проспер Альпанус – наділені травестованими, наближеними до людських почуттями, поведінкою, вчинками (як античні боги у Івана Котляревського). Вони не всесильні, роблять помилки, конкурують, сваряться або

розігрують один одного, зовсім як звичайні обивателі. Щоправда, Проспер Альпанус у своїх володіннях виглядає доволі імпазантно. Він роз'їжджає в кареті, схожій на сяючу мушлю з колесами, які не риплять, а видають мелодійні звуки. Карету тягнуть міфічні білі одноноги, а на передку сидить срібний фазан-кучер і тримає у клюві золоті віжки. А служать йому дивні тварини і птахи, на кшталт велетенських жаб з людськими очима й страусів у золотавому пір'ї. Проспер творить нове життя, дає існування неживим зображенням і предметам. Через нього «заговорила природа, а разом з нею життя, що творить, з усією його грою» (Н. Берковський). И одночасно цей всемогутній маг цілком по-дитячому бавиться із повними-порожніми чашками під час солідного кавування в розкішній феї Бельверде, яка, до речі, охоче бере участь у цій грі.

Про іронічний, жартівливий й розважальний бік казки можна писати й далі, але в ній велику питому вагу має і те, що Гофман навивав «глибоким задумом», «філософським поглядом на життя». Це, звичайно ж, центральна метафора твору – три золоті волоски, що їх через жалість фея Роза Бельверде подарувала страшненькій потворі, «головастуку» з павучими ніжками Цахесу. Доба переможного молодого капіталізму, в яку жив письменник, зробила для суспільства і для літератури дуже важливою проблему влади грошей, панування золота. Золоті волоски наділили Малюка всемогутністю. Він не тільки став першою особою в князівстві Керепес, впливовішою за самого князя Барзануфа, але й набув хист здаватися не тим, чим він є, а втіленням всіх талантів, красенем і розумником. Мабуть, не треба розводитися про те, як і в наш час гроші роблять дива, перетворюючи посередності на мудрих політиків, посполитих крадіїв у шляхетних меценатів і «друзів сиріт», безголосих дівчат і юнаків на кумирів натовпу тощо. Ми добре знаємо, що таке куплена преса і реклама, що таке піар. В казці механізм перетворення Цахеса на обдарованого співака, музиканта, маляра – казковий – це подаровані феєю волоски. Та цей образ є лише геніальним алегоричним втіленням закону дії багатства взагалі. У здатності Цахеса привласнювати чужі таланти й успіх ми впізнаємо добре відомі нам явища, коли творять одні, а нагороди і плату одержують інші, коли в будь-якій галузі культури, науки, мистецтва штучно створюються один чи два кумири, до яких як магнітом притягуються звання, лауреатства, улесливі панегірики на шпальтах газет, журналів, на телеекранах. Та годі звертатися до публіцистичного стилю. Гофман із своєю інтуїцією зробив із побаченого в сучасному йому житті точні прогнози й на майбутнє. Не випадково Малюк Цахес став одним з великих художніх узагальнень, містким символом, а його ім'я – прозивним. У казці є багато інших гротескних фігур і сатиричних оцінок різних сторін сучасного Гофману суспільства. Це і постать Моша Терпіна – псевдовченого, уособлення безплідної схоластичної науки. І князь країни Керепес Барзануф – продовжувач справи свого попередника Пафнуціуса Великого, який твердою рукою вводив серед підданих просвіту і викорінював забобони, виганяючи з країни фей та чаклунів, тобто фантазію і поезію. Жалюгідні й смішні, вони небезпечні своєю живучістю, бо, як і Цахес, вони «сама матерія суспільного життя в її дивовижних, хоч і щоденних парадоксах» (Н. Берковський). Сучасники Гофмана, миттєво впізнавши за казковим і смішним критику актуальних подій і постатей, читали «Малюка Цахеса» як сатиричний, гостро критичний твір. Наше сприйняття інше. Конкретне втратило актуальність, а універсальне вражає своєю актуальністю і нас. Завершення чарівної історії літературознавці тлумачать по-різному. Одні вважають його песимістичним, бо поет Бальтазар – борець проти огидного «імітатора» Цахеса – після ганебної загибелі карли в нічному горщику і свого одруження з красунею Кандідою одержує в подарунок дім, сад і чудову кухню, яка сама варить і де ніщо не підгорає, – тобто ідеальне міщанське існування. А це ж для романтика сумний фінал. Інші, навпаки, вважають, що автор нагороджує героя після всіх незугарностей і катаклізмів свободою від матеріальних турбот і нормальним щасливим існуванням, як це часто буває в завершеннях фольклорних казок. Можливість розмаїтих багатозначних тлумачень – одна з невичерпних можливостей, що її дарує нам іронічна проза Гофмана, його капріччо.

Фантастика буденності і буденність найхімернішої фантастики – особливість ще однієї примхливої за сюжетом і постатями казки, яка відіграла таку фатальну роль у житті Гофмана і прискорила його смерть. Це вже згадуваний «Володар бліх». Якщо «Малюк Цахес» має досить послідовний сюжет і виразно окреслені постаті, то в цьому каприччо всі складові такого піджан-ру (про що йшлося вище) сплітаються в дуже барвисту, але заплутану єдність. З головним героєм Перегрінусом Тисом все більш-менш ясно. Це типовий для Гофмана дивак, мрійник і самотник. Може, всі ці сторони в нього виразніші, більш згущені, ніж у інших подібних до нього персонажів. У ньому є щось від відомого нам кафкіанського характеру, що зазвичай формується під руйнівним сильним впливом тиранічних батька чи матері. Батьки Перегрінуса не були деспотами, але своєю сліпою любов'ю вони не дали синові стати дорослим. Він залишився безпорадною дитиною, що хоче, мов пташеня, ховатися в теплому гніздечку з роззявленим дзьобиком, чекаючи на смачного хробачка, що його принесуть турботливі родичі. І після їх смерті він продовжує подумки спілкування з ними і зберігає ритуали свого колишнього дитячого життя. Щоправда, автор посилає його на три роки в мандри по світу. Але нічого про ці мандри не розповідає, бо, мабуть, це була б зовсім інша історія. Значно плутанішими здаються інші персонажі казки, які мають кілька імен і кілька втілень. Це мініатюрна прегарна голландська дівчина Дертъє Ельвердінк, вона ж принцеса Гамагея з Фамагусти, істота загадкова, спокуслива й іноді підступна. І знайомий Перегрінуса колишній студент Георг Пепуш, темпераментний бунтівний молодик, а в іншому, казковому, втіленні – закоханий в Гамагею будяк Цегеріт. Це досить кумедні наукові суперники оптики і дослідники мікроорганізмів з іменами відомих реальних вчених Левенгука і Сваммердама і т. д. Переказувати вигадливо заплутані пригоди персонажів, їх відносини і перевтілення тут нема потреби. Читач про все це дізнається з тексту. Може, варто навести лише одну з літературознавчих гіпотез. У казці йдеться про «живу і плідну істину» (Гамагея), механічний матеріалізм, «знекровлюючий істину» (Принц п'явок), емпіричне безкриле псевдонаукове копірвання в «нікчемних» проявах життя (Левенгук і Сваммердам) і нарешті творчу синтетичну думку (Майстер Блоха). Перегрінус, який знаходить нарешті своє щастя з простою дівчиною Розонькою, втілює творчі поривання, кохання, почуття, що сильніші за абстрактне мислення, іронічний скепсис, «чисту» науку. Український вчений А. П. Шамрай, автор великої монографії про Гофмана, що запропонував цю гіпотезу (тут вона викладена скорочено і спрощено), першим спробував дати філософське тлумачення «Володаря бліх». Більшість із тих, хто писав про цю казку, навіть не намагалися заглибитися в її прихований глибокий зміст, обмежуючись тлумаченням лише політичних алюзій.

Найвідоміший роман письменника носить довгу назву: «Життєва філософія kota Мура вкупі з фрагментами біографії капельмейстера Йоганнеса Крейслера, що випадково збереглися у макулатурних листах». У титулі визначена структура твору. Він складається із хаотично перемішаних сторінок щоденника освіченого kota Мура і сторінок життєпису романтика композитора Крейслера. Романтичний принцип фрагментарності торжествує в книзі. Але, хоч вона і зібрана докупи начебто з уривків без початку і кінця, ця хаотичність, проте, умовна. Уважний читач дістає повне уявлення про два характери, протилежні один одному, дві долі, які розвиваються паралельно і стають яскравішими через контрастне зіставлення. Історія обдарованого і трагічно нещасного композитора, змушеного своєю музикою розважати жалюгідний двір князя крихітної держави, – це начебто головна серйозна тема музичного твору. А походеньки kota-філософа часто-густо виглядають у цьому творі як пародійний акомпанемент, знижений кумедний повтор і варіації на головну тему. Їх, на перший погляд, випадкове переплетіння, насправді строго продумане, майже математично вивірене, знову-таки, як у музиці. Композитор Гофман легко впізнається в романі. І це не лише тому, що він віддав героєві Крейслеру дуже багато із власних переживань, власної біографії, а й тому, що будує твір за принципами музичними, якими так чудово володів. Найпростіше пояснити зміст роману як художньо трансформовані факти життя автора – службу капельмейстером в Бамбергу, пристрасне і нещасливе

кохання до Юлії Марк. Так само легко визначити тих реальних людей, які були прообразами романних персонажів (мати реальної Юлії – консульша Франціска Марк і мати Юлії романної – радниця Бенцон, чоловік Юлії негідник Греспель – наречений другої Юлії принц Ігнатій). І все це відповідатиме дійсності, але лише частково, так само як не повністю вичерпує зміст твору нейтральне типове для романтизму протиставлення: митець – філістер, Крейслер – кіт Мур. І в цьому випадку, хоча б тому, що вчений кіт Мур теж своєрідний митець, досвідчений письменник, філософ, ба романтик (принаймні таким собі здається), Мур, звичайно ж, філістер, але не агресивно-войовничий, а досить симпатичний і кумедний, типовий бюргер бідермаєру, солідної і затишної буржуазної доби. Він приємний вже тим, що щирий, чесний у своїх нотатках, і попри всю свою ерудицію, мудрість начотника і латиніста, доволі наївний і відвертий. У ньому є, хоч і проста, примітивна, природність почуттів і бажань. Іронія, з якою змальований цей персонаж, весела, усміхнена. Зовсім іншою – саркастичною, злою – стає іронія під пером Гофмана, коли він описує життя при дворі в державі Зігартсвайлер, куди зла доля закинула Крейслера. Ось тут ми маємо найповніше втілення бездуховного філістерства, антимузичного світу, що йде війною і плете свої похмурі інтриги проти музики і поезії – вони ж краса і світло людського існування.

Піднесена духовність, справжній митецький дар Крейслера стають ще виразнішими в порівнянні з безкрилим самовпевненим мудруванням Мура, але істинний конфлікт розгортається не між ними, а між гуманною вільною думкою Крейслера-творця і відразливим світом мізерної держави безвільного князя Іреня, в якій керує і панує пекельна інтриганка радниця Бенцон. Ця сильна і владна особа – справжній небезпечний ворог. Заради влади в Зігартсвайлері честолюбна мати Юлії занапастила все, що в ній самій було людського, живого, талановитого. Зрадивши в собі жінку, людину, Бенцон йде до кінця. Знищує всіх, хто стоїть на її шляху, заради остаточного зміцнення своєї позиції при дворі, набуття офіційного статусу родички князя Іреня, свого коханця. Для цього ця безжальна мати жертвує і чарівною Юлією, яку безмежно кохає Крейслер. Вона планує весілля дочки з дегенеративним синочком володаря князівства принцом Ігнатієм і досягає успіху у своїх руйнівних для життя Крейслера і Юлії планах. Схожість з багатьма моментами і учасниками життєвої драми Гофмана очевидна. Та це не просте відтворення фактів біографії автора, а, як уже сказано, – їх художнє переосмислення, духовне перетворення, піднесення на вищий поетичний щабель.

На відміну від багатьох романтичних героїв Гофмана Крейслер не може полишити реальний світ Зігартсвайлера і втекти в ідеальний Джінністан, як не міг вирватися з Бамберга чи Берліна сам письменник. Роман не казка, хоч у ньому і діє вчений кіт. Мур – лише маска обивателя. Війна котів із собаками – це тільки досить злий гротеск на зіткнення студентів-корпорантів, а не по-справжньому казкова історія. Тобто тваринний світ у романі має не казкову, а алюзійну, алегоричну функцію. Інші і барви, і образи світу в романі. Вони буденніші, позбавлені фантастичної яскравості і буйства, так само, як ніжна лірична Юлія нічим не схожа на агресивну у своїх почуттях і діях вибрану принцесу Гамагею з «Володаря бліх». У романі панує не казковість, а умовність, прийом загострення, гіперболізації в межах реального. Для цього і потрібен кошачий світ, що майже нічим не відрізняється від людського. «Порівняння законів краси, – пише Д. Чавчанідзе, – за якими створена душа художника, з тими життєвими нормами, які він змушений приймати, будучи людиною реальною світу, становить головну проблему романтичного роману Гофмана». Головну, але не єдину. На сторінках твору розкидано більше, ніж будь-коли, критичних натяків на конкретні гостро сучасні для десятих років XIX століття історичні, політичні, суспільні події і постаті. Музикант Гофман, ставши радником пруської юстиції, не міг не політизуватися, не міг не відгукнутися на те, що хвилювало його суспільство, зайняти певну позицію до того, що в ньому відбувалося. Це опосередковано відбилося і на образі його героя Крейслера. З абстрактного мрійника він перетворюється на бунтівника, що ладен піти на вбивство заради порятунку свого ідеального кохання.

Герой роману стає суперечливішим, в ньому стикаються дисонуючі почуття до чесної Юлії і пристрасної загадкової принцеси Гедвіги. Тобто він набуває більшої життєвої переконливості, а тема кохання більшої складності й достовірності. Багато з того, що ми сприймаємо як яскраві знахідки Гофмана-людознавця в романі, знайшло своє продовження у творах письменників наступних поколінь, і не лише романтиків. Згадаймо хоча б Лермонтовського Печоріна і його пародійного двійника Грушницького, або колізію роману Достоевського «Ідіот», в якому так багато, починаючи від історії князя Мишкіна, перегукується з історією Йоганна Крейслера. Вдумливий читач вітчизняної і зарубіжної літератури може пригадати не один подібний перегук чи варіацію на знайдене великим німецьким художником. Достатньо назвати імена Бальзака, Діккенса, Гоголя, Булгакова. Про щедрий таланти та дивовижну фантазію Ернста Теодора Амадея Гофмана – казкаря, філософа, сатирика, Митця з великої літери – написано дуже багато. Про сонячні чи моторошні твори автора «Золотого горнця», «Лускунчика», «Малюка Цахеса» чи «Пісочної людини», «Майората», здається, сказано вже чи не все. Але то тільки на перший погляд. З плином часу його проза повертається до нас все новими гранями, розкриває багатство змісту і формальну довершеність, оригінальність, новаторство. Вона лишається живою, а це доля тільки великих творінь.

Кіра ШАХОВА

Золотий горнець¹

¹ Переклав з німецької *Сидір САКИДОН*

Вігілія² перша

Лихі пригоди студента Анзельма.

Лікувальний тютюн проректора Паульмана і золотисто-зелені змійки

На вшестя, годині о третій пополудні, через Чорну браму в Дрездені не йшов, а летів один юнак і з поквапу втрапив просто в кошик з яблуками та пиріжками старої огидної перекупки, майже все розчавив, а що навіть щасливо вціліло, то розкотилося геть по вулиці, діставшись веселим дітлахам у здобич від пана поспішайла. На вереск старої всі кумасі покинули свої столики з пиріжками та горілкою, оточили юнака і ну шпетити його на всі заставки, а він, зацікавившись з сорому й збентеження, спромігся лише подати їй свого маленького, не дуже повного гаманця, якого стара пожадливо видерла в нього з рук і вмить сховала. Тоді тісне коло розімкнулося, та, поки юнак вибирався з нього, стара відьма встигла закричати йому вслід:

– А, тікаєш, чортів сину, скоро в плящі згорбиш спину!

Хрипкий, пронизливий голос старої був такий страшний, що всі перехожі здивовано зупинялись, і сміх, який залунав був напочатку, миттю стих. Студент Анзельм (бо це, власне, він і був), хоч і зовсім не зрозумів чудернацьких слів перекупки, відчув, проте, якийсь мимовільний жах і ще дужче заквапився, щоб утекти з-перед очей зацікавленого натовпу. Пропштовхуючись крізь юрбу, він з усіх боків чув гомін:

– Сердешний хлопчина! От проклятуща відьма!

Таємничі слова старої в якийсь дивний спосіб обернули кумедну пригоду на трагічну, аж люди почали співчутливо дивитися на того, кого досі й зовсім не помічали. Жіноча половина вибачала ставному, вродливому юнакові, який ще покращав від ледве стримуваного гніву, всю його незграбність, навіть одяг, що був далекий від будь-якої моди. Бо його синяво-сірий фрак був так скроєний, що, мабуть, кравець, який його шив, знав тільки з чуток про нові фасони, а чорні оксамитові штани, ще не дуже зношені, надавали всьому вбранню немовби магістерського стилю, до якого аж ніяк не пасувала ні постава юнака, ні його хода.

Поки студент досяг кінця алеї, що вела до Лінкових купалень, то вже ледве дихав. Він хоч-не-хоч уповільнив ходу, але не зважився звести очі догори, бо йому ще й досі ввижались навкруг пиріжки та яблука, а кожний приязний погляд тої чи іншої дівчини здавався глузливим сміхом, що спіткав його біля Чорної брами. Так дістався він до входу в Лінкові купальні.³ Повз нього проходили святково вбрані люди. Всередині лунала музика духового оркестру, а гомін веселих гостей щодалі дужчав. Бідолашному студентові аж сльози навернулися на очі, бо й він хотів на вшестя, що було для нього завжди особливим родинним святом, спізнати втіхи

² Вігілія (лат. *vigilia*) – нічна сторожа у стародавньому Римі. Тут «нічне безсоння». Гофман так виокремлює розділи повісті.

³ Лінкові купальні – парк з розвагами на березі Ельби в Дрездені.

Лінкового раю; еге ж, він мріяв навіть замовити собі півпорції кави з ромом і пляшку міцного пива, а щоб так знаменито побенкетувати, то й грошей захопив більше, ніж звичайно. І от на тобі, маєш, один фатальний крок у кошик – і по всьому! Про каву, про пиво, про музику, про милування на святково вбраних дівчат – коротше, про всі вимріяні втіхи годі було й думати. Він звільна пройшов повз ці спокуси і звернув на зовсім безлюдну дорогу вздовж Ельби. Тут знайшов він привітну місцинку під бузиною, що виростає з розваленого муру, сів на моріжку й набив люльку лікувальним тютюном, що його дістав у подарунок від свого приятеля проректора Паульмана. Перед ним хлюпотіли й шуміли золотисто-жовтаві хвилі прекрасної річки Ельби, за нею славний Дрезден сміливо й гордо здіймає свої світлі вежі у прозорий небокрай, що спускався на квітучі луки та свіжу зелень лісів, а вдалині, в глибокому присмерку, зубчасті гори давали знати про далеку Богемію. Але похмуро дивився на все це студент Анзельм, пускаючи в повітря хмарки диму, аж нарешті жалі його вилилися в голосні скарги:

– Таки й правда – народився я собі на горе та біду! Що я ніколи не попадав у бобові королі,⁴ що ніколи не вгадував, чи твора лишка, що мій бутерброд падав на землю завжди намащеним боком, – про все це безголів'я вже й мови нема. Але чи не лиха моя недоля, що я, ставши студентом навіть самому дідькові на злість, однаково лишився невдахою? Чи надів я коли новий сюртук, не ляпнувши на нього одразу чимось масним, чи обминув коли хоч одного не на місці вбитого цвяшка, щоб не роздерти об нього того сюртука? Чи привітав коли пана радника або яку даму без того, щоб мій капелюх не полетів до дідька, а сам я, посковзнувшись, не впав ганебно на ковзкій підлозі?

Чи не платив я на ринку щоразу три або й чотири гроші за розтоптані горщики, тому що дідько пер мене прямо на них, мов того лемінга?⁵ Чи я хоч раз коли вчасно прийшов до університету або кудись-інде? Що з того, що я виходжу на півгодини раніш? Варто мені лише стати перед дверима та потягти за дзвінок, як ніби сатана виляє мені на голову повний цебер води або сам я штовхну в дверях якогось пана, і вже маю халепу. Як же мені не спізнюватися?

Ах, ах! Де ви, блаженні сподівання на майбутнє щастя, коли я гордо мріяв дістати посаду таємного секретаря! Але хіба лиха доля моя не відштовхнула від мене найласкавіших заступників і не зробила їх моїми ворогами? Я знаю, що таємний радник, якому мене рекомендували, терпіти не міг підстриженого чуба. Перукар насилу приладнав мені невеличку кіску на потилиці, але, тільки-но я вперше вклонився, урвалася клята шворка і спритний мопс, що мене обнюхував, радісно вхопив кіску та й поніс таємному радникові. Я перелякано побіг навздогін і спіткнувся об стіл, де радник і снідав, і працював заразом; тарілки, чашки, пісочниця, каламар – усе полетіло шкереберть, аж забряжчало, і струмок чорнила та шоколаду розлився на щойно складену реляцію.

«Ви що, добродію, збожеволіли?» – закричав таємний радник і вигнав мене за двері. Що з того, що проректор Паульман пообіцяв мені писарську посаду? Хіба ж допустить до цього моя лиха доля, що всюди мене переслідує? Ось хоч би й сьогодні! Так хотілося мені пристойно, статечно відсвяткувати славний день шестя, вже вирішив був і витратитися заради цього. Я міг би, як і всякий інший гість у Лінкових купальнях, гордо гукнути: «Кельнере, пляшку міцного пива, та найкращого, прошу!» Я міг би до самісінького смерку сидіти, та ще й близьенько біля якогось гурту вродливих дівчат. Знаю, я б тоді набрався сміливості, став би зовсім іншою людиною; еге ж, могло б статися навіть і таке, що коли б якась дівчина запитала: «Котра тепер може бути година?» або «Що це там грають?» – я б легко й галантно схопився, не перекинувши навіть своєї склянки, не спіткнувшись об ослін, і, трохи схилившись, ступив би кроків півтора вперед і сказав би: «Прошу, мадемуазель, до ваших послуг, це грають увертюру

⁴ У народів північної Європи за звичаєм на свято трьох королів (5 січня) пекли пиріжки. В один з них запікали квасолину, найчастіше з порцеляни. Того, кому потрапляв такий пиріжок, вшановували як «бобового короля», він вважався щасливчиком. Відомо багато картин на цю тему, зокрема фламандського художника Йорданса.

⁵ *Лемінги* – один з видів польових гризунів.

з «Діви Дунаю»,⁶ або: «Щойно вибило шосту». Чи могла б тоді хоч одна людина в світі мені що закинути? Ні, кажу я вам. Дівчатка тільки позирнули б лукаво одна на одну, як завжди, коли я наважуюсь показати, що і в мене душа не з лопуцька, що й я розуміюся на світських манерах і знаю, як з дамами поводитись. Та заніс мене дідько в той триклятуший кошик із яблуками, і тепер мушу я на самоті курити свій лікувальний тютюн...

Але зненацька монолог студента Анзельма обірвався, бо в траві коло себе він почув якийсь дивний шелест, цвіркотіння, що незабаром перейшло на віти та листя бузини, яка схилилась над його головою. То здавалося, наче шелестить вітер у листі, то ніби пташки, граючись, пурхали поміж вітами й зачіпали їх крильми. Аж нараз щось зашепотіло, зажебоніло, немовби квіти задзвеніли кришталевими дзвіночками. Анзельм слухав і слухав. Та ось, він і сам не знав як, той шелест, і шепіт, і дзвін перейшли в ледь чутні слова:

– Тихше тут, тихше там, – вгору, вниз між гіллям, між пишного цвіту ми в'ємось, гойдаємось, між листям звиваємось. Сестрички, сестрички! Швидко, швидко вгору, вниз, – сонце вечірнє промінням стріляє, шурхотить вітрець, шелестить роса, квіти співають, пелюстками ворущать, і ми співаємо в квітах і вітах. Швидко заблісне в небі зоря. Сестрички, сестрички! Пора нам, пора!..

Та чудна мова все не стихала. Студент Анзельм думав: «Це ж вечірній вітрець, та й годі, але сьогодні він аж наче словами вишіптує». Коли це над його головою ніби задзвонили кришталеві дзвіночки. Він глянув догори й побачив, як три змійки, виблискуючи зеленавим золотом, обвилися навколо віття і простягали свої голівки до вечірнього сонця. Тоді знову щось зашепотіло й зажебоніло ті самі слова, а змійки сповзали й здіймалися вгору і вниз, крізь листя й віти. І коли вони так звивалися, то здавалось, що з бузинового куща крізь темне листя сиплються тисячі смарагдових іскор. «Та це ж вечірнє сонце грає так у бузиновому кущі», – подумав студент Анзельм, але дзвіночки задзвеніли знову – й Анзельм побачив, що одна змійка простягла голівку до нього. Немов електричний струм пронизав його наскрізь, він весь затремтів, глянув застиглим поглядом угору й побачив двійко чудових синіх очей, що з невимовною тугою дивилися на нього, і невідоме досі почуття небесної втіхи й найглибшого болю немовби пронизало йому груди. І поки він, повний гарячої жаги, дивився в ті чудові очі, солодкі акорди кришталевих дзвіночків забриніли ще дужче, іскристі смарагди посипалися на нього, оповили його золотим плетивом, вилискуючи тисячами іскор, граючись миготливим золотом барв. Бузиновий кущ ворухнувся й промовив:

– Ти лежав у моїм холодочку, мій запах огортав тебе, але ти не зрозумів мене. Запах – це моя мова, коли його запалює кохання.

Вечірній легіт пролетів мимо й шепнув:

– Я дув на твої скроні, але ти не зрозумів мене. Подув – це моя мова, коли його запалює кохання.

Сонячне проміння пробилось крізь хмари, і його сяйво наче горіло словами:

– Я обливаю тебе гарячим золотом, але ти не зрозумів мене. Жар – це моя мова, коли його запалює кохання.

І що більше поринав Анзельм у погляд чудесних очей, то гарячіша ставала його туга, палкіша жага. І раптом усе зарухалось, заворушилося, немов прокинулось до радісного життя. Квіти пахли навколо нього, і їхній дух линув, ніби чудовий спів тисячі флейт, а відгомін того співу золоті вечірні хмарки, що летіли мимо, несли з собою в далекі краї. Але щойно останній промінь сонця зник за горами і присмерк простелив свій серпанок на землю, як пролунав ніби із далекої далини низький, грубий голос:

⁶ «Діва Дунаю» – опера німецького композитора Фердінанда Кацера (1751–1831).

– Гей, гей, а що там за гомін, за шепіт угорі? Гей, гей, а хто там так пізно шука за горами проміння? Годі вам! Нагрілись на сонці та наспівалися! Гей, гей, ану крізь кущі, по траві, ану по траві, по воді! Гей, гей! До-до-лу!.. До-до-лу!

І голос розтанув, як гуркіт далекого грому, а кришталеві дзвіночки урвалися різким дисонансом. Все змовкло, і Анзельм побачив, як три змійки, виблискуючи в траві, проповзли до потічка, зашурхотіли, зашелестіли, бовтнули в Ельбу, а над хвилями, де вони зникли, спалахнув тріскотливо-зелений вогник, засвітився скісно в напрямку міста і зник.

Вігілія друга

Як студента Анзельма вважали за п'яного й навіженого.

Прогулянка по Ельбі.

Бравурна арія капельмейстера Грауна.⁷

Шлунковий лікер Конрад і бронзова перекупка

– Панич, мабуть, не сповна розуму! – сказала одна шановна городянка, що, вертаючись разом зі своєю родиною з прогулянки, зупинилась і, схрестивши руки на животі, спостерігала божевільні витівки студента Анзельма.

Бо той обійняв бузиновий стовбур і, звертаючись до віття та листя, безперестанку вигукував:

– О, хоч раз іще блиснить і засяйте мені, любі золоті змійки, хоч раз іще дайте почути ваші кришталеві голосочки! Хоч раз іще зазорійте мені, милі блакитні очі, хоч раз, бо загину з болю й гарячої туги за вами! – І він тяжко зітхав, жалісно охкав і трусив з нетерпінням та жагою бузину, яка, проте, замість відповіді, лише глухо й невиразно шелестіла листям і, здавалося, глузувала з горя студента Анзельма.

– Панич, мабуть, зовсім з глузду з'їхав, – знову сказала городянка, і від тих слів Анзельм неначе прокинувся з глибокого сну.

Немов його раптом облили холодною водою, щоб швидше розбуркати. Тепер тільки він ясно побачив, де був, і усвідомив, як дивний привид звабив його й довів до того, що він, сидячи тут без нікого, почав голосно розмовляти сам з собою. Збентежено дивився він на городянку й нарешті схопив капелюха з землі, щоб швидше піти. Аж ось надійшов батько родини, посадив на траву дитину, яку тримав на руках, сперся на паличку й здивовано глянув на студента, прислухаючись до його слів. Потім підняв люльку та капшука з тютюном, що випав у студента, і, подаючи йому, сказав:

– Не лементуйте так страшно, паничу, й не морочте людей, коли тільки й біди, що багато зазирали в чарочку, а краще йдіть додому і гарненько виспіться!

Студент Анзельм засоромився і лише простогнав:

– Ох!

– Ну-ну, – повів далі городянин, – нічого, це може трапитися з кожним, а особливо в таке велике свято, як сьогодні, не гріх звеселити своє серце зайвою чарчиною! І з слугами божими теж це буває. Ви ж, паничу, здається мені, кандидат богослов'я? Але, якщо дозволите, я натопчу собі люлечку вашим тютюнцем, бо мій скінчився.

Городянин сказав так, бо Анзельм хотів уже сховати тютюн і люльку в кишеню. І він поволі, обережно почав прочищати свою люльку й так само поволі її натопувати. Тим часом до них підійшло кілька міських дівчат. Вони пошепталися нишком із городянкою і похихотіли між собою, поглядаючи на Анзельма. А йому здавалось, ніби він стоїть на гострих колючках, на

⁷ Граун Карл-Генріх (1701–1759) – німецький композитор, був капельмейстером при саксонському дворі.

розпечених цвяхах. Тільки-но він забрав люльку й капшук з тютюном, як кинувся геть від них, мов очманілий. Усе чудесне, що Анзельм щойно бачив, вилетіло йому з пам'яті, він усвідомив лише, що там, під бузиною, голосно плів якусь несінитницю, і це для нього було найжахливіше, бо він давно вже відчував якусь огиду до всіх, хто розмовляє сам із собою. «Сатана з них промовляє», – казав їхній ректор, і Анзельм таки й справді в це вірив. Щоб його, кандидата богослов'я, вважали за п'яного на вшестя – навіть подумати страшно. Він хотів уже звернути в тополеву алею біля Козельського саду, коли почув позад себе голос:

– Пане Анзельме, пане Анзельме, і куди це ви, ради всіх святих, так поспішаєте?

Анзельм зупинився як укопаний, бо певен був, що на нього чигає якесь нове лихо. Голос почувся знову:

– Пане Анзельме, а йдіть до нас, ми на вас чекаємо біля річки!

Аж тепер студент зрозумів, що то проректор Паульман, його приятель. Він пішов назад до Ельби й застав там проректора з обома дочками і з реєстратором Гербрандом. Вони саме збиралися сісти в човен. Проректор Паульман запросив і студента покататися з ними по Ельбі, а потім провести вечір у нього вдома в Пірнаському передмісті. Студент Анзельм залюбки прийняв запрошення, бо тим самим думав уникнути лихої долі, що сьогодні, як він гадав, тяжіла над ним. Коли вони перепливали річку, сама на тому боці, біля Антонського саду, запалили феєрверк. Зашурхотіли, засичали ракети, здіймаючись угору, запалахкотіли в повітрі світляними зорями, розприскуючись тисячами тріскотливих променів та іскор. Студент Анзельм замислено сидів біля весляра, та коли побачив у воді відбиток світла й іскор, що тисячами сичали в повітрі, йому привиділось, ніби річкою пливають золоті змійки. І все чудесне, що він бачив під бузиною, постало знову, немов живе, в його думках і почуттях, і знов охопила його невимовна туга, палка жага, яка так стискала йому груди судомно-болісним захватом.

– Ах, коли б це були ви, золоті змійки! Співайте мені, співайте! У вашому співі, може, з'являться знову любі, кохані сині очі! Ах! Чи не ви це там, під водою?

Так заволав студент Анзельм і сильно гойднувся в човні, наче хотів пірнути у хвилі.

– Ви збожеволіли, добродію, чи що? – гукнув весляр і схопив його за поли. Дівчата, які сиділи біля нього, злякано закричали і втекли на другий бік човна. Реєстратор Гербранд шепнув щось на вухо проректорові Паульману, той щось відповів, але студент Анзельм почув лише слова: «Таких нападів ще не було». Зараз же після того проректор Паульман підвівся, пересів ближче до Анзельма і, заклопотано взявши його за руку, спитав поважним, урочистим тоном:

– Як ви себе відчуваєте, пане Анзельме?

Студент Анзельм мало не знепритомнів, бо душа його збурилась від шаленого роздвоєння, яке він даремно хотів угамувати. Він тепер ясно побачив, що примарне світло золотих змійок – не що інше, як відбиток у річці феєрверка з Антонського саду, але невідоме досі почуття, – він і сам не знав, утіхи чи болю, – судомно стиснуло йому груди, і коли весляр ударив веслами по воді так, що вона, ніби гніваючись, захлюпотіла й зашуміла, в тім гомоні йому вчулось таємниче шепотіння: «Анзельме, Анзельме, чи ж ти не бачиш, як ми весь час пливемо перед тобою? Сестричка ж дивиться знов на тебе... вір... вір... вір нам!...». І йому здалося, що він бачить перед човном три зелено-вогнених смужки. Та коли потім тужно заглянув у воду, чи не визирнуть часом із хвиль звабливі очі, то впевнився, що то лише віддзеркалюються освітлені вікна близьких будинків. Мовчки сидів він у човні, борючись із собою в душі, але проректор звернувся до нього ще голосніше:

– Як ви себе відчуваєте, пане Анзельме?

І студент дуже несміливо відповів:

– Ах, ласкавий пане проректоре, коли б ви знали, які дивні речі щойно привиділись мені наяву, з розплющеними очима, під бузиною, коло муру Лінкового саду, то ви б не гнівались на мене, що я, ніби який сновида...

– Гай, гай, пане Анзельме, – перебив його проректор Паульман, – я завжди вважав вас за солідного юнака, але снити завидна, снити з розплющеними очима, а потім раптом наміряться стрибнути в воду, на це... пробачте мені... здатні лише божевільні або дурні!

Студента Анзельма зовсім засмутили суворі слова його приятеля. Тоді озвалася старша Паульманова донька Вероніка, гарненька, квітуча дівчина років шістнадцяти:

– Але ж, любий татку, з паном Анзельмом сталося, мабуть, щось надзвичайне, і він, певне, тільки думає, що не спав, а насправді заснув під бузиною, і йому привиділась та вся нісенітниця та й засіла міцно в голову.

– Крім того, дорога мадемуазель і шановний проректоре, – вступив у розмову реєстратор Гербранд, – хіба ж не можна впасти наяву в такий собі мрійливий сон? Справді, зі мною таке було одного разу в пообідню пору за кавою, коли я, так би мовити, куняв, бо в цей, власне, момент і відбувається тілесне й духовне травлення, ото ж я тоді й згадав, немов у якомусь натхненні, де лежить загублений акт, а то ще вчора таким самим чином серед білого дня затанцював у мене перед розплющеними очима чудесний великий готичний шриффт латинського письма.

– Ах, шановний реєстраторе, – промовив на те проректор Паульман, – ви завжди мали нахил до поетичності, а через неї легко впасти у фантастику та романтику.

Але студентові Анзельму було приємно, що його вирятували з прикрого становища і тепер не вважатимуть за п'яного чи божевільного. І хоч уже стало досить темно, він уперше, як йому здалося, помітив, що у Вероніки прекрасні сині очі, і навіть не згадав уже про ті чудові оченята, які бачив у бузині.

Студент Анзельм взагалі забув пригоду під бузиновим кущем, він тепер знов відчув себе легко й радісно і дійшов навіть до того, що взяв за руку Вероніку, свою захисницю, допомагаючи їй вийти з човна, а коли вона подала йому свою, Анзельм, не довго думаючи, так спритно й так щасливо провів її додому, що тільки раз і посковзнувся, а оскільки на всій дорозі була одна лише калюжа, то біла сукня Вероніки не дуже забруднилася. Щаслива зміна, що сталася з студентом Анзельмом, не пройшла повз увагу проректора Паульмана. Він знову відчув до нього симпатію і попросив вибачення за суворі слова, сказані раніше.

– Еге ж, – додав він, – бувають випадки, коли певні фантазії часто з'являються людям і добре-таки даються взнаки, але це тілесна хвороба, від неї дуже стають у пригоді п'явки, що їх, *salva venia*,⁸ треба ставити до заду, як довів один славетний, нині вже покійний, учений.

Студент Анзельм тепер і сам не знав, чи він був п'яний, причинний, а чи, може, хворий, у всякому разі, йому здавалося, що п'явки зовсім тут зайві, бо всі попередні привиди зникли, і чим більше щастило йому виявити гречності до гарненької Вероніки, тим веселіше він себе почував. Після скромної вечері вони стали розважатись, як звичайно, музикою. Студент Анзельм сів за клавір, і Вероніка заспівала чистим, дзвінким голосом.

– Дорога мадемуазель, – сказав реєстратор Гербранд, – ваш голосок – це справжній кришталевий дзвіночок!

– Е, це вже ні! – вихопилося у студента Анзельма, він і сам незчувся як, і всі подивились на нього здивовано й зніяковіло. – Кришталеві дзвіночки дзвенять у бузиновому кущі, і як же гарно, як гарно, – промурмотів він уже нишком.

Тоді Вероніка, поклавши руку йому на плече, запитала:

– Що це ви таке говорите, пане Анзельме?

І студент раптом знов повеселішав і почав грати. Проректор Паульман дивився на нього похмуро, реєстратор Гербранд поклав ноти на пюпітр і чудесно проспівав бравурну арію капельмейстера Грауна. Студент Анзельм грав ще дуже довго і виконав разом із Веронікою дует, який скомпонував сам проректор Паульман, і до всіх повернувся найкращий гумор. Було

⁸ Пробачте на слові (*лат.*)

вже досить пізно, і реєстратор Гербранд узяв капелюха й палицю, коли це до нього підійшов проректор Паульман і таємниче шепнув:

– А чи не краще буде, шановний реєстраторе, як ви самі скажете славному панові Анзельму... ну, пам'ятаєте, про що ми перед тим з вами говорили.

– Залюбки, – промовив реєстратор Гербранд і, коли всі посідали, одразу почав таку мову: – Є в нашому місті один старий чоловік, дивний і химерний; кажуть, що він бавиться різними таємничими науками. Та оскільки, власне, таких наук не існує, то я вважаю його за вченого антиквара, ну, а ще за досвідченого хіміка. Я маю на думці нашого таємного архіваріуса Ліндгорста. Він живе, як ви самі знаєте, самотньо в своєму відлюдному старому будинку, і в вільні від служби години його завжди можна застати в бібліотеці або в хімічній лабораторії, куди він, проте, нікого не пускає. Там є в нього, крім багатьох рідкісних книг, ще й певна кількість арабських, коптських та й інших манускриптів, писаних дуже дивним письмом, яким жодна з відомих мов не користується. Ось він і бажає майстерно скопіювати їх і потребує людину, що справді вміє володіти пером і зможе до найменшої цяточки відтворити на пергаменті всі знаки, та ще й неодмінно тушшю. Він велить працювати в окремій кімнаті під його власним наглядом і, крім харчів, платитиме по талюру за кожний день праці та обіцяє ще й гарний подарунок, якщо праця буде щасливо закінчена. Працювати треба щодня від дванадцятої до шостої. Від третьої до четвертої – обід і відпочинок. Він уже з кількома юнаками робив марні спроби скопіювати манускрипти, тому й попросив мене найти йому вправного каліграфа: а я й згадав про вас, любий пана Анзельме, бо знаю, що ви й дуже гарно пишете, і дуже вправно й чисто малюєте. Отож, якщо бажаєте в цю важку для вас пору до вашого призначення заробляти щодня по талюру, з подарунком на додачу, то будьте ласкаві завтра рівно о дванадцятій зайти до пана архіваріуса, а де він мешкає, вам скажуть. Але, боронь боже, не капніть чорнилом на копію, бо тоді доведеться починати все наново, а як на оригінал, то пан архіваріус може викинути вас у вікно, бо він дуже сердитої вдачі.

Студент Анзельм щиро зрадів з пропозиції реєстратора Гербранда. Адже ж ніхто так чисто не писав і не малював, як він, йому страх як подобалось копіювати різні каліграфічні оздоби. Тому він якнайкрасніше подякував своїм доброчинцям і пообіцяв завтра ж таки піти до архіваріуса.

Вночі студентові Анзельму тільки й снилося, що блискучі таляри та їхній приємний дзенькіт. Але хто ж може гудити за таке сердегу, якого ледащиця доля стільки разів ошукувала в найкращих надіях, який мусив рахувати кожний гріш і відмовлятися від розваг, що їх потребує юність.

Рано-вранці другого дня він зібрав свої олівці, воронові пера, китайську туш, бо кращого приладдя, думав він, і сам архіваріус не знайде. Перш за все він оглянув та впорядкував свої каліграфічні праці й малюнки, щоб показати їх архіваріусові на доказ, що може виконати його роботу. Все йшло якнайкраще. Здавалось, його вела щаслива зірка: краватка сиділа добре, ніде ніщо не розпоролось, жодна петелька на чорних шовкових панчохах не порвалась, вичищений капелюх ні разу не впав у пилюку. Одне слово, рівно о пів на дванадцятю студент Анзельм у синяво-сірому сюртуці, в чорних оксамитових штанах, із сувоєм каліграфічних праць та малюнків під пахвою, з пером у кишені, стояв уже в Замковому провулку, в крамниці Конраді, де випив одну... а може, й дві чарочки найкращого шлункового лікеру, бо ось тут, думав він, лясаючи себе по порожній поки що кишені, задзвенять скоро таляри. Хоч дорога до відлюдної вулиці, де стояв старезний будинок архіваріуса Ліндгорста, була довга, студент Анзельм опинився перед дверима ще до дванадцятої. Він почав роздивлятися великий молоток на дверях у вигляді бронзового обличчя. Але щойно при останньому могутньому ударі годинника з вежі церкви Воздвиження він хотів узятися за той молоток, як раптом металеве обличчя засвітилось гидким синім світлом і розтяглося в мерзенну посмішку. Ах! Та це ж обличчя перекупки

з-під Чорної брами! Гострі зуби заклацали в роззявленім роті, і звідтіль зарипіло, захрипіло: «Дуррню! Дуррню! Дуррню! Стррривай, стррривай! Чому тікаєш! Дуррню!»

Злякано відсахнувся студент Анзельм назад і хотів схопитися за одвірок, але вхопився якось рукою за шнурок дзвінка і потягнув його. Дзвінок раптом задзеленчав усе гучніше й гучніше, і те різке дзеленчання глузливою луною покотилось по цілому будинку: «Чортів сину, скоро в плящі згорбиш спину!» Анзельма охопив жах і корчами пронизав усе тіло. Шнурок дзвінка звис униз і обернувся на білу, прозору велетенську змію, що обвилася навколо нього і стиснула, все міцніше й міцніше затягуючи свої кільця, аж крихкі його кості затріщали, кров бризнула з жил, просочилася в прозоре тіло змії і забарвила її в червоне. «Убий мене, убий мене!» – намагався він крикнути в смертельній розпуці, але натомість лише глухо захрипів. Змія підвела голову і приклала довгого гострого язика з розпеченого металу Анзельмові до грудей; раптом різкий біль спинив йому пульс. Анзельм знепритомнів. А коли знову прийшов до пам'яті, то лежав на своїй убогій постелі, а перед ним стояв проректор Паульман і казав:

– І що це ви за коники викидаєте, скажіть мені ради всіх святих, любий пане Анзельме?

Вігілія третя

Відомості про родину архіваріуса Ліндгорста.

Сині очі Вероніки.

Реєстратор Гербранд

– Дух споглянув на воду, і тоді вона зануртувала, зашуміла в пінявих хвилях, заревіла й ринула в безодню, яка розверзла свою чорну пашу, щоб захланно її поглинути. Наче горді переможці, підняли гранітні скелі вгору свої вкороновані шпилями голови, захищаючи долину, поки сонце не прийняло її в своє материнське лоно й не огорнуло палким промінням, немов у гарячих руках плекаючи і гріючи її. Тоді прокинулись із глибокого сну тисячі зародків, що дрімали під пустельним піском, і простягли свої зелені листочки й стебла до материного обличчя; і квітки, сміючись, як діти, спочивали в чашечках та бруньках, ніби в зелених колисках, аж поки, збуджені матір'ю, не прокинулись і не вбралися в променисті шати, які матуся, їм на втіху, оздобила тисячами розмаїтих барв. Але посеред долини височів чорний пагорок, що здіймався й опускався, наче груди людини, зворушеної палкою жагою. Із безодні виривалися випари і, збираючись у величезні хмари, злісно намагались огорнути материне обличчя. А вона викликала буревія, що пройшов поміж них, руйнуючи все. І коли чистий промінь знову торкнувся чорного пагорка, він, сповнений захвату, випустив чудову вогненну Лілею, що розкрила свої прекрасні пелюстки, немов чудесні уста, щоб сприйняти солодкі материні поцілунки. Тоді з'явилося у долині блискуче світло – це був юнак Фосфор. Його зустріла вогненна Лілея і, охоплена палким нестримним коханням, почала благати: «Будь моїм вічно, прекрасний юначе, бо я кохаю тебе і загину, коли ти мене покинеш!» Сказав тоді юнак Фосфор: «Я хочу бути твоїм, прекрасна квітко, але тоді тобі доведеться покинути, як невдячній дитині, батька й матір, доведеться забути своїх подруг, ти забажаєш стати величнішою і могутнішою за все, що тепер, як рівня тобі, радіє з тобою. Пристрасть, що тепер цілющо зогріває все твоє єство, розбившись на тисячі променів, буде тільки тебе мучити й мордувати. Бо почуття викличе нове почуття, і найбільша втіха, що запалить у тобі іскра, кинута мною, стане безнадійним болем, в якому ти загинеш, щоб відродитися в новому образі. Ця іскра – думка». – «Ах, – благала Лілея, – хіба ж я не можу бути твоєю в тому жару, що в мені пашить? Хіба ж я палкіше тебе кохатиму, ніж тепер, хіба зможу дивитись на тебе так, як тепер, коли ти мене знищиш?» Тоді юнак Фосфор поцілував її, і, немов пронизана світлом, вона спалахнула полум'ям, з якого вийшла інша істота, що, швидко покинувши долину, полинула в безмежні простори, не дбаючи ні за подруг юності, ні за коханого юнака. А він оплакував утрату коханої, бо його ж привела в ту самотню долину тільки безмежна любов до прекрасної Лілеї, і гранітні скелі схилили свої голови, співчуваючи юнаковому горю. Але одна з них відкрила своє лоно, і звідти вилетів, зашумівши крильми, чорний дракон і сказав: «Мої брати, метали, сплять там, усередині, а я завжди бадьорий і веселий і хочу тобі допомогти». Ширяючи вверх і вниз, дракон нарешті схопив істоту, яка виникла з Лілеї, поніс її на пагорок і обійняв своїми крильми, і з неї знов стала Лілея. Але невідступна думка розривала їй душу, і любов до юнака Фосфора перейшла в пекучий біль, від якого, овіяні отруйними випарами, зів'яли і вмерли квітки, що так раділи, поглядаючи на них. Юнак Фосфор одягнувся в блискучий обладунок, що вигравав тисячами різнобарвних

променів, і став на поєдинок з драконом. Той своїми чорними крильми бив об юнаків панцир так, що він аж дзвенів; від того могутнього дзвону знов ожили квітки і, немов барвисті пташки, запурхали навколо дракона; врешті той знесилів і щез у глибинах землі. Лілея була звільнена. Юнак Фосфор обійняв її, повний палкої жаги небесного кохання, і всі квітки, ба навіть високі гранітні скелі, почали славити її радісним співом як королеву долини.

– Дозвольте, та це ж тільки орієнтальна пишномовність, шановний пане архіваріусе, – сказав реєстратор Гербранд, – а ми вас просили розповісти нам, як ви часто робите, про ваше дуже цікаве життя, ну і трохи про ваші пригоди під час мандрів, але тільки щось правдиве.

– Ну й що ж, – сказав архіваріус Ліндгорст, – те, що я вам оце розповів, – найправдивіше з усього, що я можу вам сказати, добрі люди, і стосується певною мірою і мого життя. Бо я родом саме з тієї долини, і вогненна Лілея, що стала наприкінці королевою, – моя пра-пра-пра-прабабуся, а тому я, власне кажучи, – принц.

Усі зареготали.

– Еге ж, смійтеся на здоров'я, – повів далі архіваріус Ліндгорст. – Усе те, що я розповів, і то лише загально, може вам видатися безглуздою химерою, а проте це не якась нісенітниця чи вигадка, а щира правда. Та коли б я знав, що ця любовна історія, якій я завдячую своїм походженням, так мало вам сподобається, то я б краще розповів деякі новини, що про них учора довідався від свого брата.

– Що? Як? То у вас є брат, пане архіваріусе? Де ж він? Де живе? Також на державній службі чи, може, вчений без постійного місця праці? – так питали його з усіх боків.

– Ні, – відповів архіваріус байдуже і спокійно, беручи пучку табаки. – Він ступив на погану дорогу – подався в дракони.

– Як ви зводили сказати, найшановніший пане архіваріусе? – перепитав реєстратор Гербранд. – У дракони?

– У дракони? – залунало з усіх боків.

– Атож, у дракони, – підтвердив архіваріус Ліндгорст. – З розпачу. Ви знаєте, панове, що мій батько недавно помер – щонайбільше триста вісімдесят п'ять років тому, і через те я ще й досі ношу жалобу. Він заповів мені, своєму улюбленцеві, розкішний онікс, якого дуже хотів мати мій брат. Ми так непристойно з ним сварилися біля батькової труни, що небіжчиків аж терпець урвався, він схопився і потурих сходами мого лихого брата. Той так розсердився, що пішов негайно в дракони. Тепер він живе в кипарисовім гаю біля самого Туніса і стереже там славнозвісний містичний карбункул, на який зазіхає один шибайголова з некромантів,⁹ що мешкає тепер на літній дачі в Лапландії. Тому брат може відлучатися лише на якихось чверть години, коли некромант доглядає у своєму саду саламандрові грядки, і тоді швиденько розповідає мені всі новини, які стались у верхів'ях Нілу.

І вдруге всі присутні зареготали, але студентові Анзельму стало якось моторошно, і він не міг глянути в нерухомі, поважні очі архіваріуса Ліндгорста, щоб внутрішньо не здригнути, сам не знаючи від чого. Особливо ж дивно діяв на нього грубий, металевий голос архіваріуса Ліндгорста, що ніби заморожував його. Мети, задля якої реєстратор узяв його з собою до кав'ярні, здавалось, неможливо було досягнути. Після лихого пригоди перед домом архіваріуса Ліндгорста студент Анзельм ніяк не зважувався навідатися туди вдруге, бо був глибоко переконаний у тому, що лише випадок урятував його коли не від смерті, то від божевілья. Проректор Паульман саме проходив вулицею, коли він непритомний лежав перед дверима, а якась стара жінка, поставивши вбік свого кошика з пиріжками та яблуками, поралась біля нього. Проректор Паульман негайно викликав носії й наказав перенести його додому.

– Хай думають про мене все, що хочуть, – сказав студент Анзельм, – хай навіть вважають за дурня, хай! Але з молотка на дверях шкірилось тоді на мене проклятуше обличчя відьми

⁹ Некромант – у середньовіччі вважалося, що люди, яких так називали, можуть заклинати духів померлих.

з-під Чорної брами. Що потім сталося, краще не говорити, але якби я опритомнів і побачив над собою стару відьму з яблуками, – бо стара, що поралась коло мене, була саме вона, – то зі мною вмиль стався б удар або я б збожеволів.

Хоч як переконували його проректор Паульман та реєстратор Гербранд, хоч як доводили, що то була просто перекупка, все марно, і навіть синьоока Вероніка не спромоглася розвіяти глибоку задуму, в яку він поринув. Його й справді вважали тепер за причинного й почали шукати засобів, як би його розважити. На думку реєстратора Гербранда, йому ніщо б так не допомогло, як праця в архіваріуса Ліндгорста, а саме – копіювання манускриптів. Треба було тільки якось познайомити його з архіваріусом Ліндгорстом, а оскільки реєстратор Гербранд знав, що той майже кожного вечора відвідує одну відому кав'ярню, то й запросив студента Анзельма випити з ним у тій кав'ярні на його ж, реєстраторові, гроші по склянці пива та викурити люльку, щоб так чи інакше познайомитися з архіваріусом і домовитися з ним про копіювання манускриптів, на що студент Анзельм вдячно погодився.

– Бог вас винагородить, дорогий реєстраторе, коли ви якось напоумите цього хлопця, – мовив проректор Паульман.

– Бог вас винагородить, – і собі сказала Вероніка, підводячи побожно вгору очі й палко думаючи про те, що студент Анзельм уже й тепер дуже приємний юнак, хоч і не сповна розуму!

І коли архіваріус Ліндгорст, із капелюхом і паличкою в руці, хотів уже вийти з кав'ярні, реєстратор Гербранд швидко схопив студента Анзельма за руку і, заступаючи дорогу архіваріусові, промовив до нього:

– Найшановніший пане таємний архіваріусе, ось студент Анзельм, який, маючи великий хист до каліграфії і малювання, хотів би копіювати ваші рідкісні манускрипти.

– Мені надзвичайно приємно, – швидко сказав архіваріус Ліндгорст і, надівши на голову трикутну солдатську шапку та відштовхнувши вбік реєстратора Гербранда й студента Анзельма, квапливо затупотів униз сходами, а ті обидва, вкрай спантеличені, лишилися стояти, дивлячись на двері, якими він так грюкнув, що аж завіси забряжчали.

– Ото вже дивак! – мовив реєстратор Гербранд.

– Ну й дивак, – промурмотів і собі студент Анзельм, почувавши, як по жилах у нього пройшов мороз і скував його тіло.

Але всі відвідувачі засміялись і сказали:

– Архіваріус був сьогодні знов не в гуморі, та завтра він буде напевне лагідний і не промовить ні слова, тільки дивитиметься на кільця диму із своєї люльки або читатиме газету, тож не треба на це зважати.

«Бо й правда, – подумав студент Анзельм, – хто б це брав до серця. Хіба ж архіваріус не сказав, що йому буде дуже приємно, коли я копіюватиму його манускрипти? І чому реєстратор Гербранд заступив йому дорогу, коли він саме хотів іти додому? Ні, ні, насправді він гарний чоловік, той таємний архіваріус Ліндгорст, і на диво приязний, тільки якось химерно висловлюється. Але хіба це мені вадить? Завтра рівно о дванадцятій піду до нього, хай навіть проти мене стане сотня бронзових баб із яблуками».

Вігілія четверта

Меланхолія студента Анзельма.

Смарагдове люстро.

Як архіваріус Ліндгорст полетів шулікою, а студент Анзельм нікого не зустрів

Хотілося б мені, любий читачу, отак просто самого тебе запитати, чи не мав ти в своєму житті годин або навіть днів і тижнів, коли всі твої звичайні справи і вчинки збуджували в тобі лише болісне незадоволення і все, що раніше було для твоїх почуттів та думок важливе й гідне уваги, починало раптом здаватися банальним і нікчемним? Ти й сам тоді не знав, що діяти, куди подітись; твої груди хвилювало невиразне передчуття, що десь колись має здійснитися високе бажання, яке переходить за межі всіх земних утіх і яке дух, немов суворо вихована, боязка дитина, не наважується висловити; і в тій тузі за чимось невідомим, що скрізь, де ти не йшов, де не ставав, наче запашна мрія, оповивала тебе прозорими образами, які розпливалися від пильного погляду, ти ставав німий до всього, що тебе оточувало. Ти вештався всюди похмурий, немов безнадійно закоханий, і буденні турботи людського строкатого натовпу не викликали в тобі жодного болю, жодної радості, наче ти не належав уже до цього світу. Якщо ти, ласкавий читачу, був коли в такому настрої, то з власного досвіду знаєш стан, в якому перебував студент Анзельм. Взагалі хотів би я, щоб мені вже й тепер пощастило викликати в твоїй уяві, ласкавий читачу, живий образ студента Анзельма; бо й справді, за ті нічні безсонні години, які я просиджую, щоб записати його вкрай дивну історію, я маю розповісти ще стільки незвичайного, яке, немов дивовижний привид, відсуває повсякденне життя звичайних людей у блакитну далину, що мені аж боязко стає, чи ти часом не переставши вірити в існування студента Анзельма й архіваріуса Ліндгорста, або ще, бува, в тебе з'являться несправедливі сумніви і щодо самого проректора Паульмана та реєстратора Гербранда, хоч вони, оці вишеназвані шановні мужі, ще й досі гуляють по Дрездену. Спробуй, ласкавий читачу, в чарівному царстві, повному прекрасних чудес, які викликають могутні хвилі найвищої втіхи і найглибшого жаху, в царстві, де сувора богиня ледь відхилила покривало і ми, сподіваючись побачити її обличчя, бачимо часто лише усмішку, що промайне в її поважному погляді, а вона лише жартома побавить вас розмаїтими дивами, ніби мати своїх любих дітей, – еге ж, у тому царстві, яке часто відкриває нам дух, принаймні уві сні, спробуй, доброзичливий читачу, розпізнати знайомі образи, які оточують тебе щодня або, як ми звикли казати, в буденному житті, тоді й повіриш, що те чудове царство лежить значно ближче до тебе, ніж ти гадав: саме цього, власне, я щиро й бажаю, саме тому й намагаюся розповісти тобі дивну історію про студента Анзельма.

Отож, як сказано, студент Анзельм від того вечора, коли побачив архіваріуса Ліндгорста, впав у якусь мрійну задуму, що робила його нечутливим до всіх зовнішніх дотиків звичайного життя. Він почував, як невідоме щось ворухилось у глибині його ества і завдавало йому тієї блаженної скорботи, що, власне, і є тугою, яка заповідає людині інше, вище існування. Найкраще бувало йому тоді, коли він на самоті блукав луками та лісами і, ніби відірвавшись від усього, що єднало його з жалюгідним життям, міг найти самого себе в спогляданні тих розмаїтих образів, які поставали в його уяві. Так одного разу, коли Анзельм, вертаючись

із далекої прогулянки, проходив повз той незвичайний кущ бузини, під яким колись, немов зачарований, бачив так багато дивовижного, він відчув якийсь дивний потяг до рідної місцини на зеленому моріжку, але щойно сів там, як усе, що тоді в невимовному захваті бачив і що немов чужою силою було витиснуте з його душі, знов постало перед ним у найсвіжіших барвах, наче живе. Ба навіть ясніше, ніж тоді, він побачив, що чудесні блакитні очі належать Золотисто-зеленій Змійці, яка звивалася в бузині. Певне, то її струнке тіло, звиваючись, іскрами розсипало кришталеві звуки, що сповнили його втіхою і захватом. Так, як і тоді, на вшестя, він обійняв бузиновий кущ і вигукнув у віття й листя:

– Ах, ще хоч раз звинься, блисни, майни поміж віттям, кохана Золота Змійко, щоб я тебе побачив!.. Ще хоч раз глянь на мене своїми прекрасними очима! Ах, я кохаю тебе і з туги й жалю загину, коли ти не вернешся!

Але всюди було тихо й глухо, лише, як і тоді, невиразно шелестів своїми вітами й листям бузиновий кущ. Проте студентові Анзельму здавалось, ніби тепер він знає, що так непокоїть його душу, чому така болісна, безмежна туга розриває йому груди.

– Це означає, – сказав він, – що я тебе кохаю від щирого серця, до самої смерті, прекрасна Золота Змійко, що я без тебе жити не зможу і загину в безнадії та горі, коли не побачу тебе, коли не матиму тебе як кохану свого серця. Але я знаю, ти будеш моя, і тоді здійсниться все, що провіщали мені чудесні сни з іншого, вищого світу.

Тепер щовечора, тільки-но сонце розсипало своє іскристе золото на вершинах дерев, студент Анзельм ходив до бузинового куща і волав найжаліснішим голосом до віття й листя, кликав свою кохану Золотисто-зелену Змійку. І ось одного разу, коли він отак виливав свої жалі, перед ним зненацька з'явився довготелесий худий чоловік, загорнутий у світло-сірий плащ, і скрикнув, блиснувши великими вогнистими очима:

– Гей, гей! А хто тут скаржитися і вищить? Гей, гей! Та це ж пан Анзельм, що хоче копіювати мої манускрипти!

Студент Анзельм неабияк злякався того могутнього голосу, бо це ж був той самий голос, що тоді, на вшестя, вигукував: «Гей, гей, а що там за гомін, за шепіт угорі?» – і таке інше. З подиву й переляку він не міг і слова вимовити.

– Ну що з вами, пане Анзельме? – спитав архіваріус Ліндгорст (бо цей чоловік у світло-сірому плащі і був архіваріусом Ліндгорстом). – Чого ви хочете від бузинового куща? І чому ви не прийшли до мене розпочати роботу?

І справді, студент Анзельм ще й досі не міг присилувати себе піти до архіваріуса Ліндгорста додому, хоч того вечора цілком уже був відважився. Але тепер, коли його прекрасні мрії перебито, та ще й перебив їх той самий ворожий голос, що й тоді забрав у нього кохану, Анзельм не стримався і, охоплений тяжким розпачем, крикнув:

– Хоч вважайте мене за божевільного, хоч ні, пане архіваріусе, мені байдужісінько, але ось тут, на цьому кущі, я бачив на вшестя Золотисто-зелену Змійку... ах, вічну кохану моєї душі, і вона промовляла до мене чудесним кришталевим голоском, але ви... ви, пане архіваріусе, так страшно зарепетували й закричали над водою...

– Хіба, мій добродію? – перебив його архіваріус Ліндгорст, беручи пучку табаки і якимось дивно усміхаючись.

Студент Анзельм відчув, коли почав говорити про ту пригоду, як у нього відлягло від серця, і йому здалося, що він таки має рацію, відверто звинувативши архіваріуса, бо напевне ж то він гримів з даліни. Набравшись відваги, Анзельм промовив:

– Ну, то я вам розповім усе про той фатальний випадок, що стався зі мною на вшестя, а тоді можете говорити, робити і взагалі думати про мене що хочете. – І він розповів про всі ті дивні події, від злосчасного кошика з яблуками до втечі трьох золотисто-зелених змійок у воду. І про те, як люди вважали його за п'яного, а то й за божевільного. – Все це, – закінчив студент Анзельм, – я сам бачив, і глибоко в моїх грудях ще й досі лунає відгомін їхніх чистих,

любих голосів, що промовляли до мене; то напевне був не сон, і поки я не вмру з кохання й туги, то буду вірити в зелено-золотистих зміюк, незважаючи на вашу посмішку, шановний пане архіваріусе; я ж бачу, що ви саме цих зміюк вважаєте за витвір моєї розпаленої, перенапруженої фантазії.

– Анітрохи, – відповів архіваріус якнайспокійніше, – золотисто-зелені змійки, яких ви, пане Анзельме, бачили в бузині, були три мої доньки, і певне, що ви закохалися в блакитні очі наймолодшої, Серпентини. Зрештою, я вже знав це на вшестя, і через те, що мені дома, коло робочого столу, надокучив їхній гомін та галас, я й крикнув дівчиськам, що час додому, бо вже й сонце заходило, і вони досить навітшалися співами та напилися проміння.

Студентові Анзельму здавалось, ніби йому лише ясними словами сказали те, що він сам давно вже відчував, і хоч йому ввижалося, що бузиновий кущ, мур, моріжок і всі речі навколо починають тихо крутитися, проте він підбадьорився і хотів щось сказати, та архіваріус не дав, а швидко зняв рукавичку з лівої руки і, піднісши до очей студентові перстень з каменем, що дивно яскрів і мінився, сказав:

– Гляньте-но сюди, шановний пане Анзельме, те, що ви побачите, може вас дуже втішити.

Студент Анзельм глянув і – о диво! – з коштовного каменя, наче з вогненного фокуса, приснуло на всі боки проміння, що з'єдналось у ясне, блискуче кришталеве люстерко, де, химерно вигинаючись, то літаючи, то сплітаючись, танцювали і стрибали три золотисто-зелених змійки. І коли їхні стрункі тіла, виблискуючи тисячами іскор, торкались одне одного, тоді бриніли чудесні акорди, наче кришталеві дзвіночки, середня змійка з жагою і тугою витягала голівку з люстерка, а її сині очі промовляли: «Чи знаєш же ти мене? Чи віриш мені, Анзельме? Тільки в вірі – кохання; чи зможеш ти кохати?»

– О Серпентино, Серпентино! – вигукнув Анзельм у несамовитому захваті.

Та архіваріус Ліндгорст швидко дмухнув на люстерко, і проміння, полускуючи, увійшло назад у фокус, а на руці знов заблищав лише невеликий смарагд, на який архіваріус натягнув рукавичку.

– А що, бачили золотих зміюк, пане Анзельме? – запитав архіваріус Ліндгорст.

– Ах, боже, бачив! – скрикнув студент. – І бачив дорогу, кохану Серпентину.

– Тихо! – промовив архіваріус Ліндгорст. – Досить на сьогодні! Зрештою, коли будете в мене працювати, то зможете частенько бачити моїх дівчаток, власне, я даватиму вам таку втіху, аби лиш ви працювали як слід, себто: якнайдокладніше і найчистіше копіювали кожний знак. Але ж ви до мене зовсім не приходите, хоч реєстратор Гербранд і запевняв, що незабаром конче з'явитесь, і тому я кілька днів марно чекав на вас.

Щойно архіваріус Ліндгорст назвав ім'я Гербранда, як студент Анзельм одразу відчув, що справді стоїть обома ногами на землі, що він таки студент Анзельм, а цей чоловік перед ним – справді архіваріус Ліндгорст. Архіваріусів байдужий тон, різко контрастуючи з дивовижними явищами, які він викликав як справжній некромант, мав у собі щось моторошне, колючий погляд його блискучих очей, що, немов із футляра, виглядали з кощавих ям худого, зморшкуватого обличчя, ще додавав страху, і студента охопило те ж саме почуття жаху, що й у кав'ярні, коли архіваріус оповідав так багато дивовижного. Він ледве опанував себе, і коли архіваріус запитав ще раз: «Ну, то чому ж ви не прийшли до мене?» – примусив себе розказати все, що сталося з ним біля дверей.

– Любий пане Анзельме, – мовив архіваріус, коли студент закінчив свою розповідь, – любий пане Анзельме, я добре знаю перекупку з яблуками, про яку ви зводите говорити. Та негідниця й мені насолила, але що вона влізла в бронзовий молоток при дверях, щоб відганяти приемних мені відвідувачів, то це вже справді таке паскудство, що далі нікуди. Візьміть, будь ласка, шановний пане Анзельме, оцю пляшечку, і коли завтра о дванадцятій прийдете до мене й коли знов яка личина буде шкіритись і скреготіти зубами, то бризніть їй на ніс трохи оцієї

рідини, і все буде гаразд. А тепер бувайте, любий пане Анзельме. Я ходжу трохи швидко і тому не запрошую вас іти разом зі мною до міста. До побачення завтра о дванадцятій годині.

Архіваріус дав студентові Анзельму невеличку пляшечку з золотисто-жовтою рідиною і пішов так швидко, що в глибокому присмерку, який тим часом спустився на землю, здавалося, ніби він летить у долину, а не сходить. Він був уже поблизу Козельського саду, коли здійнявся вітер, розвіяв поли його широкого сюртука так, що вони знялись у повітрі, наче пара великих крил, і студентові Анзельму, який зачудовано дивився вслід архіваріусові, здалося, ніби великий птах розгорнув крила, готуючись летіти. І саме коли студент пильно вдивлявся в присмерк, перед ним, зашелестівши крильми, знявся високо в повітря сірий шуліка. Анзельм тепер добре бачив, що сіра постать, яку він ще й досі вважав за архіваріуса, була шулікою, хоч і не міг зрозуміти, куди ж це так раптово зник архіваріус.

– А може, це він і полетів своєю власною персоною, – сказав студент Анзельм сам до себе, – бо я тепер добре знаю і почуваю, що всі ті образи з далекого чудового світу, які я бачив раніше тільки в дивних снах, увійшли тепер у моє життя і кепкують із мене. Та що буде, те й буде! Тільки ти живеш і гориш у моїх грудях, дорога, кохана Серпентино! Тільки ти можеш угамувати мою безмежну тугу, що розриває моє ество. Ах, коли ж я гляну в твої прекрасні очі, кохана, люба Серпентино! – Так вигукнув студент Анзельм уже вголос.

– Яке ж погане, нехристиянське ім'я, – пробурчав хтось басом біля нього, мабуть, вертаючись із прогулянки.

Студент Анзельм вчасно згадав, де він, і заквапився додому, думаючи нишком: «Ото буде справжня халепа, коли я тепер зустріну проректора Паульмана або реєстратора Гербранда». Але не зустрів нікого з них.

Вігілія п'ята

Пані радниця

Cicero, «De officiis»¹⁰

Мавпи та інша сволота

Стара Ліза

Рівнодення

– Анзельмові вже ніщо в світі не допоможе, – сказав проректор Паульман, – марні всі мої добрі поради, всі напучування, він ні до чого не береться, хоч у нього найкращі успіхи в науках, а вони ж усьому основа.

Але реєстратор Гербранд зауважив, хитро, таємниче усміхаючись:

– Почекайте лишень, дорогий проректоре, Анзельм – химерний суб'єкт, але з нього ще будуть люди, і коли я кажу люди, це означає або таємний секретар, або навіть і радник.

– Рад – почав проректор, украй здивований, і слово застрягло йому в роті.

– Ша, ша! – повів далі реєстратор Гербранд – Я знаю, що кажу! От уже два дні він сидить у архіваріуса Ліндгорста і копіює манускрипти Архіваріус учора ввечері сказав мені в кав'ярні: «Славного хлопчину порекомендували ви мені, шановний, з нього будуть люди!» А коли взяти до уваги архіваріусові зв'язки ша, ша, про це поговоримо через рік.

З цими словами реєстратор, хитро усміхаючись, вийшов, а проректор, зацікавившись з подиву й цікавості, так і залишився, немов прикутий, сидіти на стільці. Але на Вероніку ця розмова справила зовсім інше враження. «Хіба ж я не знала, – думала вона, – що пан Анзельм дуже розумний і статечний юнак, що з нього ще може вийти щось велике. Коли б тільки знаття, чи він прихильний до мене? Але хіба ж того вечора, як ми каталися по Ельбі, він двічі не потис мені руки? Хіба під час дуету не дивився на мене таким поглядом, що аж серце мліло? Так, так, він справді прихильний до мене, а я...» – І Вероніка цілком поринула, як полюбляють молоді дівчата, в солодкі мрії про веселе майбутнє. Вона – пані радниця, живе в прекраснім будинку в Замковім провулку, або на Новому ринку, чи на Моріцштрассе, новий капелюшок, нова турецька шаль чудово їй личать, вона снідає в елегантнім негліже на балконі, даючи куховарці належні вказівки на день: «Та гляди мені не зіпсуй страву, це улюблена їжа пана радника». На неї, йдучи вулицею, поглядають джэнджикки, і вона виразно чує: «Але яка ж божевиственна жінка у пана радника, і як же їй до лиця отой чепчик». Таємна радниця N посилає до неї слугу, щоб запитав, чи зводить пані радниця поїхати сьогодні в Лінкові купальні. «Передайте їй моє вітання, але, на превеликий жаль, мене запрошено на чай до президентші Z». Аж ось приходять сам радник Анзельм, який ще вранці пішов у справах. Він убраний за остан-

¹⁰ Цицерон, «Про обов'язки» (лат.) Цицерон Марк Туллій (106 – 43 рр. до н. є.) – ушлавлений давньоримський оратор, письменник і державний діяч. Його ім'я стало прозивним, ним характеризують блискучого промовця.

ньою модою. «Диви, вже десята! – скрикує він, натиснувши пружину золотого годинника з репетицією і цілуєчи молоду дружину. – Як ся маєш, любонько моя кохана, ти знаєш, що я тобі приніс?» – каже він жартівливо і витягає з кишені жилета пару чудесних наймодніших сережок та й надіває їй замість звичайних, що вона носила. «Ох, які ж гарнесенькі, чудесні сережки!» – скрикує голосно Вероніка і, схопившись з стільця, кидає роботу, щоб подивитися в люстерко на сережки.

– Що з тобою? – вигукнув проректор Паульман, який саме сидів, заглибившись у Сісего, «De officiis», і мало не випустив книжки з рук. – Може, таке сталося, як і Анзельмові?

Але тієї миті до кімнати зайшов студент Анзельм, що, проти свого звичаю, не з'являвся вже кілька днів, і Вероніка злякано й здивовано помітила, що він таки й справді геть змінився. З якоюсь певністю, що раніш анітрохи не була йому властива, говорив він про зовсім інший напрямок свого життя, який став йому аж тепер ясний, про чудові обрії, не кожному приступні, що відкривалися перед ним. Паульман, згадавши таємничі натяки реєстратора Гербранда, був просто ошелешений і шойно спромігся на якесь слово, як студент Анзельм, посилаючись на роботу в архіваріуса Ліндгорста, вже елегантно й спритно поцілував руку Вероніці й побіг униз сходами.

– Це був уже радник, – прошепотіла Вероніка сама до себе, – і він поцілував мені руку, не посковзнувшись і не наступивши на ногу, як раніше! Він так ніжно на мене поглянув, бо ж, мабуть, справді мене любить. – І Вероніка віддалася знову своїм мріям. А проте їй усе здавалось, ніби поміж приємними сценами з майбутнього домашнього життя пані раднички прозирає якийсь ворожий привид, який глузливо сміявся й казав: «Все це дурні, простацькі забаганки, ще й до того ж неправдиві, бо Анзельм ніколи не буде радником і твоїм чоловіком. Він же тебе не любить, хоч у тебе й блакитні очі, і стрункий стан, і гарні ручки». І враз немов хто холодною водою облив її серце, і глибокий жах стер ті приємні картини, в яких вона бачила себе в чепчику, з елегантними сережками. Мало сльози не полились їй з очей, і вона голосно сказала:

– Ах, це ж правда, він не любить мене, і я ніколи не буду пані радничкою!

– Романтичні вигадки! Романтичні вигадки! – закричав проректор Паульман, узяв капелюха, паличку і розгнівано вийшов.

– Цього ще бракувало, – зітхнула Вероніка й дуже розсердилась на свою дванадцятирічну сестру, яка байдуже сиділа коло п'ялець і гаптувала.

Тим часом надійшла третя година, саме пора прибирати кімнату й накривати стіл до кави, бо панночки Остер обіцяли відвідати свою товаришку. Але за кожною шафкою, що її Вероніка відсувала, за нотами, що прибирала на клавирі, за кожною чашкою, кавником, які вона брала з шафи, вискакував той привид, схожий на гномика, глузливо сміявся, поляскував тоненькими, як у павучка, пальцями й кричав: «Таки не буде він твоїм чоловіком, таки не буде твоїм чоловіком!» І коли Вероніка так лоском усе й кинула і втекла на середину кімнати, він, величезний, смугастий, виглянув з-за груби й забурчав, захрипів: «Не буде він твоїм чоловіком!»

– Сестро, невже ти нічого не чуєш, невже нічого не бачиш? – скрикнула Вероніка, що аж тремтіла зі страху й не могла ні до чого доторкнутися.

Франя встала від своїх п'ялець і спокійно, поважно промовила:

– Що з тобою сьогодні, сестро? Ти все кидаєш одне на одне, аж луна по хаті йде, треба, мабуть, тобі допомогти.

Але ось до кімнати зайшли веселі панночки, заливаючися сміхом, і тієї ж миті Вероніка помітила, що грубу вона сприймала за якусь постать, а деренчання нещільно зачинених дверей – за ворожі слова. Однак, поійнята глибоким страхом, вона не могла так швидко заспокоїтися, щоб товаришки не помітили її надзвичайного напруження, яке було ніби написано на її блідому, неспокійному обличчі. Коли панночки, швидко урвавши свою веселу мову, почали просити й молити, щоб вона розповіла, що з нею сталося, Вероніці довелось признатися, як

вона поринула в дивацькі мрії і як раптом серед білого дня її охопило почуття страху перед привидами, чого раніше з нею не траплялось. Вона так яскраво розповіла, як з усіх кутків кімнати її дражнив і висміював маленький сірий гномик, що панночки Остер боязко почали озиратися на всі боки, їм стало аж моторошно на душі. Але саме увійшла Франя з гарячою кавою, і всі троє, швидко схаменувшись, почали кепкувати з того безглуздя. Ангеліка – так звалася старша Остер, – була заручена з одним офіцером, який служив у війську і довго не давав про себе звістки. Всі вже не сумнівалися, що він або загинув, або тяжко поранений. Ангеліка страх як сумувала, проте сьогодні була така нестримно весела, що Вероніка аж здивувалася і відверто сказала їй про це.

– Люба подруго! – відповіла Ангеліка. – Невже ти думаєш, що я не ношу свого Віктора завжди в серці, в почуттях, в думках? Але тепер я така весела, ах боже мій, щаслива до глибини душі. Адже ж мій Віктор здоровий, і скоро я знов побачу його ротмістром, прикрашеним орденами, які він отримав за свою безмежну хоробрість. Він був поранений тяжко, але не смертельно, його вдарив шаблею у праву руку ворожий гусар, і він не міг писати, а через постійні переїзди з місця на місце, – бо він не хоче покидати свого полку, – таки геть не мав змоги послати про себе звістку, але сьогодні ввечері він отримує відпустку, щоб остаточно вилікуватися. Завтра він виїде сюди, і коли сідатиме в вагон, то дістане звістку, що призначений ротмістром.

– Але ж, кохана Ангеліко, – перебила її Вероніка, – звідки ти все це знаєш наперед?

– Не смійся з мене, дорога подруго, – сказала Ангеліка. – Але ти й не будеш сміятися, бо ось побачиш, знову вискочить з-за дзеркала маленький сірий гномик! Та годі про це, я ніяк не можу позбавитись віри в щось таємниче, бо воно часто очевидно і, як б сказала, переконливо входило в моє життя. А головне, я вірю і зовсім не дивуюсь, як багато інших, що бувають люди з хистом ясновидців: той хист вони можуть викликати в собі лише їм відомим певним способом. Тут у нас є одна стара жінка, особливо обдарована таким хистом. Вона ворожить не так, як усі ворожки, не на картах, не розтопленим оливом, не кавовою гущею, а, відповідно все налаштувавши, разом із тим, хто до неї приходить, дивиться в гладеньке металеве люстерко: в ньому з'являється дивна суміш різноманітних постатей та образів, які стара тлумачить і з яких дістає відповіді на питання. Я була вчора ввечері у неї і довідалася про свого Віктора щирю правду, в якій нітрохи не сумніваюсь.

Розповідь Ангеліки заронила в душу Вероніки іскру, що незабаром розгорілася в думку розпитати стару про Анзельма та про свої надії. Вона довідалася, що стару звать Рауер, що живе вона на безлюдній вулиці біля Озірної брами, вдома буває тільки у вівторок, середу та п'ятницю з сьомої вечора аж до ранку, поки зійде сонце, і любить, щоб до неї приходили самі. Була якраз серeda, і Вероніка вирішила навідатися до старої під тим приводом, що проведжатиме панночок Остер додому. Так вона й зробила. Ледве попрощавшись біля Ельбського мосту з товаришками, що жили в Новому місті, вона, як на крилах, помчала до Озірної брами і скоро опинилася на безлюдній вузькій вулиці, в кінці якої побачила маленьку червону хатку, де мала жити стара Рауер. Вероніка не могла позбутися якогось моторошного почуття, ба навіть аж здригнулася, коли зупинилась перед дверима хатини. Врешті, перемагаючи внутрішню відразу, наважилась подзвонити. Двері відчинились, і вона темними сіними навпомацки пройшла на сходи, що вели вгору, як описувала Ангеліка.

– Чи тут живе пані Рауер? – запитала вона в порожні сїни, бо ніхто не з'являвся.

Замість відповіді пролунало довге пронизливе «няв», і великий чорний кіт, вигнувши спину, вимахуючи на всі боки хвостом, поважно пройшов перед нею до дверей кімнати, що на друге «няв» відчинилися.

– Ах, диви, доню, ти вже тут? Заходь, заходь! – сказала почвара, що вийшла їй назустріч.

Побачивши її, Вероніка остовпіла. То була висока, кощава, загорнена в чорне лахміття жінка. Коли вона заговорила, то її гостра, випнута вперед борода затряслась, беззубий рот,

над яким навис горбатий сухий ніс, ошкірився посміхом, із блискучих, як у kota, очей крізь великі окуляри аж наче посипались іскри. З-під строкатої хустки витикалось чорне, щетинясте волосся, і, на довершення цієї бридоти, на лівій щоці потворного обличчя до самого носа червоніли дві великі плями-опалини. У Вероніки аж дух перехопило, і крик, що мало не вирвався із здавлених грудей, перейшов у тихе зітхання, коли відьма кошавою рукою схопила її і затягла до кімнати. У кімнаті стояв гармидер, усе скавчало, нявчало, пищало, вило. Стара grimнула кулаком по столу і крикнула:

– Ану, цить, сволото!

І мавпа, заверещавши, стрибнула на бантину, морські свинки втекли під піч, ворон пурхнув на кругле люстро, тільки чорний кіт, немовби лайка старої відьми не стосувалась до нього, спокійно сидів у великому кріслі, на яке він стрибнув, тільки-но зайшовши до кімнати. Коли все стихло, Вероніка підбадьорилась, їй уже було не так моторошно, як у снігах, навіть стара здалася їй не такою гидкою. Аж тепер вона озирнулася по кімнаті. Скрізь зі стелі звисали опудала бридких тварин, долі всюди валявся невідомий дивовижний посуд, а в коминку блимав синюватий вогник, з якого іноді вискакували жовті іскри, і тоді зверху щось починало шурхотіти, паскудні кажани, немов із людськими, спотвореними сміхом обличчями, сновигали туди й сюди, полум'я лизало закіптявілий мур і чути було такі пронизливі, різкі, жалісні звуки, що Вероніку знов охоплював жах.

– З вашого дозволу, мамзелько, – мовила стара, посміхаючись, схопила велике помело і, вмочивши його в мідяний казан, покропила коминок.

Огонь погас, і в кімнаті стало зовсім темно, наче від густого диму. Але стара вийшла на мить до якоїсь комірчини, принесла запалене світло, і Вероніка вже не побачила ні опудал, ні чудернацького начиння – тепер це просто була бідно обставлена кімната. Стара підійшла до Вероніки ближче і сказала рипучим голосом:

– Я вже добре знаю, чого ти від мене хочеш, донечко: довідатись, чи Анзельм одружиться з тобою, коли стане радником. – Вероніка заціпеніла з ляку й дива, а стара повела далі: – Ти ж мені все розповіла дома при батькові, коли перед тобою стояв кавничок. Я ж була кавничком, хіба ти не впізнала мене? Слухай, доню! Одцурайся, одцурайся Анзельма, то погана людина. Він топтав моїх синків просто в обличчя, моїх любих синочків, червонощокі яблучка, які, коли б їх люди розкупили, повистрибували б знову з їхніх кишень у мій кошик. Він заодно з старим, а позавчора облив мені лице ауріпігментом, я мало не осліпла. Дивись, доню, ще й досі видно плями, так мене попик! Покинь його, покинь! Він тебе не любить, він любить Золотисто-зелену Змійку. Він ніколи не буде радником, бо став на службу до саламандрів і хоче одружитися з Зеленою Змійкою. Кинь його, кинь!

Вероніка, що, власне, мала тверду незламну вдачу, зуміла скоро перемогти дівочий страх, відступила крок назад і промовила поважним, рішучим тоном:

– Бабусю! Я чула про ваш хист зазирати в майбутнє і, може, надто бувши квапливою та цікавою, хотіла довідатися від вас, чи буде коли моїм Анзельм, якого я люблю і дуже шаную. І зле ви робите, що дражните мене своїм безглуздим базіканням замість виконати моє бажання, бо я хотіла тільки того, що й інші від вас діставали. А що ви знаєте, видно, мої найпотавмніші думки, то вам, певне, легко було б відкрити багато такого, що мене тепер мучить і лякає, але з ваших дурних наклепів на доброго Анзельма я бачу, що нічого більше від вас не довідаюся. На добраніч! – Вероніка хотіла піти, але стара впала їй до ніг, плачучи й ридаючи, і скрикнула, міцно тримаючи дівчину за сукню:

– Вероніко, серденько моє, хіба ж ти не впізнаєш уже старої Лізи, яка тебе на руках носила, плекала, пестила?

Вероніка насилу повірила своїм очам, бо впізнала її, хоч, звичайно, старість, а особливо дві плями-опалини дуже змінили колишню няньку, яка вже багато років тому зникла з дому проректора Паульмана. Вона тепер була зовсім не така. Колись замість бридкої строкатої

хустки носила вона поважний чепчик, а замість чорного лахміття – квітчасту сукню. Стара підвелася з підлоги і, обійнявши Вероніку, казала далі:

– Може, тобі й нісенітницею здається те, що я сказала, але, на жаль, це правда. Анзельм набрав мені багато шкоди, хоч і ненароком. Він попав до рук архіваріуса Ліндгорста, а той хоче одружити його зі своєю донькою. Архіваріус – мій найзапекліший ворог. Я могла б тобі розповісти про нього багато такого, чого б ти або не зрозуміла, або злякалася б. Він чаклун, але ж і я чаклунка, ось воно що! Я тепер уже бачу, що ти дуже любиш Анзельма, і буду тобі скільки стане сил допомагати, щоб ти щасливо і гарно ступила до подружнього ложа, як ти й сама бажаєш.

– Але ж господи боже, скажіть мені... – почала Вероніка.

– Цить, дитино, цить, – перебила її стара, – я знаю, що ти хочеш. Я стала така, бо мусила, бо не могла інакше. То слухай же! Я маю спосіб вилікувати Анзельма від безглузлого кохання до Зеленої Змійки і привести його, вже поважним радником, у твої обійми. Але й ти повинна мені допомогти.

– Ви мені тільки порадьте, бабусю, і я все зроблю, бо дуже кохаю Анзельма, – ледь чутно прошепотіла Вероніка.

– Я знаю, – вела далі стара, – що ти смілива; колись я лякала тебе дідом із торбою, як клала спати, а ти лише розплющувала очі, щоб його побачити; ти ходила без свічки до найдалшої кімнати й часто полохала сусідських дітей у батьківському пудермантелі. Отож слухай! Коли ти справді хочеш моїм мистецтвом перемогти архіваріуса Ліндгорста й Зелену Змійку, коли справді хочеш Анзельма як радника мати за свого чоловіка, то вийди тихенько найближчого рівнодення вночі о дванадцятій годині з батькового дому й біжи до мене. Я тоді піду з тобою на роздоріжжя, що тут недалеко, в полі, ми зробимо що треба, але хай тебе не лякає все те дивовижне, що ти, можливо, там побачиш. А тепер, моя доню, на добраніч, батько чекає вже тебе з вечерю.

Вероніка поспішила додому, твердо вирішивши не прогаяти рівнодення. «Стара Ліза каже правду, – думала вона. – Анзельм заплутався в дивних путах, але я звільню його з них і назву своїм назавжди й навечно. Мій він є і мій залишиться, радник Анзельм».

Вігілія шоста

Сад архіваріуса Ліндгорста з птахами-пересмішниками.

Золотий горнець.

Англійський курсив.

Паскудні кривульки.

Князь духів

– Але може бути й таке, – промовив сам до себе студент Анзельм, – що це пречудовий, міцний шлунковий лікер, якого я трохи забагато хильнув у мосьє Конраді, спричинився до всіх отих безглузвих фантазмів, що так налякали мене перед дверима архіваріуса Ліндгорста. Тому сьогодні я його й не понюхаю і чинитиму опір усім подальшим невдачам, які можуть мене спіткати.

Отож, як і того разу, коли Анзельм збирався вперше відвідати архіваріуса Ліндгорста, він склав свої малюнки та каліграфічні взірці, туш та добре застругані вороніві пера і вже хотів був іти, коли це йому впала в очі пляшечка з жовтою рідиною, яку дав йому архіваріус Ліндгорст. Тоді всі дивні пригоди, що їх він зазнав, знов яскраво промайнули в його уяві, і невимовне почуття втіхи й туги пройняло йому груди. Він мимоволі скрикнув жалісним голосом:

– Ах, хіба ж не того йду я до архіваріуса, щоб тільки тебе побачити, моя дорога, кохана Серпентино?

Тієї миті йому здавалося, що кохання Серпентини може бути ціною за його важку, небезпечну роботу, яку він мусить виконати, і ця робота і є копіювання Ліндгорстових манускриптів. Що його вже при вході в будинок, або навіть ще й до того, можуть спіткати різні дива, як і раніше, він був переконаний. Він уже не думав про шлунковий лікер Конраді, а швиденько всунув пляшечку з рідиною в кишеню жилета, щоб зробити так, як порадив архіваріус, якщо бронзова перекупка наважиться вишкіритись до нього. А й справді, чи не підняла вона свого гострого носа, чи не блиснули її котячі очі з молотка, коли він о дванадцятій годині тільки-но хотів узятись за нього? Не довго думаючи, Анзельм бризнув рідиною у фатальну пику, і вмить усе згладилося і сплющилося у блискучий круглий молоток. Двері відчинились, і дзвіночки привітно задзенькотіли по всьому домі: «Дзінь-дзень – добрий день, дім-бом – в нашім домі – дзень-бом». Він сміливо пішов широкими чудесними сходами нагору, впиваючись запахом рідкісного ладану, що витав по всьому будинку. У передпокої він нерішуче зупинився, бо не знав, у котрі з багатьох чудових дверей треба постукати. Аж ось вийшов архіваріус Ліндгорст у широкому адамашковому халаті й скрикнув:

– О, я дуже радий, пане Анзельме, що ви, нарешті, додержали слова! Ходіть за мною, бо я повинен зараз же одвести вас до лабораторії. – Він швидко пішов довгим передпокою і відчинив невеличкі бічні двері, що вели в коридор. Анзельм сміливо подався за ним; вони

ввійшла з коридора до зали, чи, швидше, до чудесної оранжереї, бо з обох боків до самої стелі сягали різноманітні рідкісні чудові квіти й навіть дерева з квітками й листям дивної форми. Магічне сліпуче світло лилося скрізь, невідомо звідки, бо не видно було жодного вікна. Коли студент Анзельм придивився до дерев та кущів, він побачив неначе довгі алеї, що простяглися вдалину. В глибокій темряві густих кипарисів білили мармурові басейни, а з них підносились дивні статуї, що бризкали кришталевим промінням, яке а плюскотом спадало вниз у блискучі келихи-лілеї; чудні голоси шепотіли, гомоніли в тому дивовижному лісі, всюди струмували прекрасні пахощі. Архіваріус зник, і Анзельм побачив перед собою тільки велетенський кущ вогненних лілей. Сп'янілий від краси і від солодких пахощів чарівного саду, Анзельм стояв, немов зачарований. Аж раптом навколо щось захихотіло, засміялося і тоненькі голоски почали дражнити і висміювати його:

– Пане студіозусе, пане студіозусе, звідкіля ви сюди завітали? Чого це ви так вичепурились, пане Анзельме? Чи не хочете часом побалакати з нами про те, як бабуся роздушила задом яйця, а юнкер заляпав святковий жилет? Ви, певне, ще й досі не знаєте арії, яку вчили від дурнуватою дядька шпака, пане Анзельме? У вас дуже кумедний вигляд у скляній перуці та в чоботях із поштового паперу!

Такий сміх, такі кпини чулися з усіх кутків зовсім близько від студента, який лише тепер помітив, що навкруги літають різні барвисті птахи і страшенно сміються та кепкують із нього. Тієї миті вогненний кущ лілей рушив до нього, і він побачив, що то архіваріус Ліндгорст, який ніби напустив на нього ману своїм барвистим у жовтих і червоних квітках халатом.

– Пробачте, шановний пане Анзельме, – сказав архіваріус, – я вас трохи затримав, але, проходячи мимо, я хотів лише глянути на той чудесний кактус, що розквітне цієї ночі. Ну, то як же вам подобається мій маленький зимовий сад?

– Ах, боже мій, тут гарно понад усяку міру, вельмишановний пане архіваріусе, – відповів студент, – але строкаті птахи аж надто вже глузують із вашого покірного слуги.

– А ви чого тут розходилися? – сердито крикнув архіваріус у кущі.

Тоді звідти випурхнув великий сірий папуга, сів на миртову гілку біля архіваріуса і, дивлячись надзвичайно поважно й статечно крізь окуляри, що висіли на його закарлюченому дзьобі, прохрипів:

– Не гнівайтесь, пане архіваріусе, мої бешкетники знов трохи розгулялися, але пан студіозус сам винуватий, бо...

– Та годі, годі! – урвав архіваріус старого папугу. – Знаю я тих негідників, але вам належало б їх краще тримати в руках, мій друже! Ходімо далі, пане Анзельме!

Ще через багато дивно прибраних покоїв пройшов архіваріус так швидко, що студент ледве встигав за ним і тільки побіжно міг поглянути на чудної форми меблі та інші невідомі речі, якими все там було переповнене. Нарешті вони прийшли до великої кімнати; архіваріус зупинився, задивившись угору, а тому Анзельм мав час натішитись красою її простої оздобы. Із лазурово-блакитних стін виходили золотаво-бронзові стовбури високих пальмових дерев, що склепінням сплітали вгорі своє велетенське, блискучо-смагдадове листя; посеред кімнати, на трьох єгипетських левах, вилитих із темної бронзи, лежала порфірова плита, а на ній стояв простий золотий горнець, від якого Анзельм, тільки-но його вгледів, уже не міг одвести погляду. Здавалося, ніби в тисячах миготливих відблисків на гладенькому полірованому золоті мерехтіли різні постаті, іноді він бачив і самого себе з тужно простягненими руками – ах! – коло бузини... Серпентина виляся вгору і вниз, дивлячись на нього чудесними очима. Анзельм нетямився з божевільного захвату.

– Серпентино, Серпентино! – закричав він.

Архіваріус Ліндгорст швидко обернувся й запитав:

– Що ви сказали, дорогий пане Анзельме? Мені здається, ви зводили кликати мою доньку, але вона ген аж на другій половині дому, в своїй кімнаті, і тепер саме в неї година музики. Ходімо далі!

Анзельм майже несвідомо пішов за архіваріусом; він більше нічого не бачив і не чув, поки той не схопив його міцно за руку й не сказав:

– Ось тепер ми на місці.

Анзельм наче прокинувся зі сну й помітив, що вони прийшли до просторої, кругом заставленої книжковими шафами кімнати, яка нічим не відрізнялася від звичайної бібліотеки чи кабінету. Посередині стояв великий письмовий стіл, а перед ним м'яке крісло.

– Оце поки що, – сказав архіваріус Ліндгорст, – ваша робоча кімната; чи будете ви в майбутньому працювати в другій, блакитній бібліотечній залі, де ви так зненацька вигукнули ім'я моєї доньки, я ще не знаю, але найперше хотів би впевнитися, чи справді ви здатні виконати доручену вам роботу згідно з моїм бажанням і потребою.

Студент Анзельм зовсім підбадьорився і не без внутрішнього самовдоволення витяг із кишені свої малюнки й каліграфічне письмо, переконаний у тому, що архіваріус буде дуже втішений його надзвичайним талантом. Та ледве той глянув на перший аркуш найелегантнішого англійського письма, як чудернацько посміхнувся і покрутив головою. Так само сприймав він і кожний подальший лист; студентові Анзельму аж кров ударила в голову, і, коли посмішка стала врешті зовсім глузлива й зневажлива, він не витримав і сказав:

– Здається, ви, пане архіваріусе, не дуже задоволені моїм мізерним талантом?

– Любий пане Анзельме, – сказав архіваріус Ліндгорст, – до мистецтва краснопису ви маєте справді чудесний хист, але тим часом я добре бачу, що мені доведеться покладатися більше на вашу пильність та на добру волю, аніж на ваше вміння. А може, винен ще й поганий матеріал, який ви вживали.

Студент Анзельм почав докладно оповідати про своє давно визнане мистецтво письма, про китайську туш, про свої найкращі воронові пера. Тоді архіваріус Ліндгорст подав йому аркуш англійського письма і сказав:

– Міркуйте самі!

Анзельм стояв, наче громом прибитий: його писання мало найжалюгідніший вигляд. Це були якісь гачки без правильного натиску, без жодної пропорції між великими й малими літерами, а як де й траплявся вдалий рядок, то він був зіпсований ганебними, немовби школярськими кривульками.

– Ще й до того, – вів далі архіваріус Ліндгорст, – ваша туш нетривка. – Він умочив палець у склянку з водою і ледве доторкнувся до літер, як усе зникло без сліду.

Студентові Анзельму здалося, ніби якась страховисько здушило йому горло, він не міг промовити й слова. Так і стояв він із злосчастним аркушем у руках, та архіваріус Ліндгорст голосно засміявся і промовив:

– Не журіться, дорогий пане Анзельме, що ви досі не могли писати як слід, либонь, тут вам більше пощастить, та й матеріал у мене кращий, ніж той, що був у вас. Тож спокійно беріться до роботи.

Архіваріус Ліндгорст спочатку дістав якусь рідку чорну суміш, що дуже своєрідно пахла, тонко загострені, дивного кольору пера та аркуш надзвичайно білого й гладенького паперу, а потім уже вийняв із замкнутої шафи арабський манускрипт – і, коли Анзельм сів за роботу, вийшов із кімнати. Студентові Анзельму не раз уже доводилось копіювати арабські манускрипти, тому перше завдання видалось йому не дуже важким.

– Як попали кривульки на моє прекрасне англійське писання, знає тільки Бог та архіваріус Ліндгорст, – сказав він, – але дам собі голову відрубати, що не від моєї руки.

З кожним словом, яке щастило йому вдало написати, зростала його впевненість, а з нею і вправність. Та й писалося йому новими перами дуже добре, а таємниче чорнило, темне, як

воронове крило, легко лягало на сліпучо-білий пергамент. Від пильної, напруженої праці йому ставало все привітніше в самотній кімнаті; він зовсім уже оговтався з роботою, яку сподівався щасливо закінчити. Коли вибило третю годину, архіваріус покликав його до сусідньої кімнати на смачний обід. За столом архіваріус Ліндгорст був дуже веселий. Він розпитував студента Анзельма про його друзів, проректора Паульмана та реєстратора Гербранда, й розповідав, переважно про останнього, дуже багато кумедного. Добре старе рейнське вино дуже припало до смаку Анзельмові і зробило його балакучішим, ніж звичайно. Коли вибило четверту, він устав, щоб іти до роботи, і така пунктуальність, здається, також сподобалась архіваріусу Ліндгорсту. І якщо Анзельмові вже до обіду щастило добре копіювати арабські знаки, то тепер робота пішла ще краще, бо він навіть сам не міг збагнути, чому так швидко й легко копіював ті кучеряві знаки чужого письма. Йому здавалося, немовби в глибині його душі якийсь голос нашіптував: «Ах, хіба ж міг би ти виконати все це, коли б не носив її в думках, у серці, коли б не вірив у неї, в її кохання!» І по кімнаті вийнуло тихим, тихим, ніжним кришталеvim дзвоном: «Я тут біля тебе, близько-близесенько! Я помагаю тобі, будь мужній, будь непохитний, коханий Анзельме! Я працюю з тобою, щоб ти став моїм!» І коли він захоплено слухав той дзенькіт, то все зрозуміліші ставали йому невідомі знаки, тепер Анзельмові досить було тільки глянути в першотвір, і вони, здавалося, стояли вже написані блідими рисочками на пергаменті, лише бери й наводь їх вправно чорнилом. Так він працював і далі, оточений лагідними, втішними звуками, немов солодким ніжним подихом, поки не вибило шосту годину і поки архіваріус Ліндгорст не ввійшов до кімнати. Дивно посміхаючись, він підійшов до столу; Анзельм мовчки встав. Архіваріус усе ще дивився на нього ніби з глузливою посмішкою на устах, та ледве глянув на копію, як посмішка перейшла в глибоку, урочисту поважність, що геть змінила його обличчя. Він мовби раптом став інший. Очі, що раніше променились іскристим вогнем, тепер дивилися на Анзельма невимовне лагідно. Легкий рум'янець забарвив його білі щоки, зникла іронія, яка раніше стискала рот, приємні, м'яко окреслені вуста його, здавалось, ось-ось розтуляться і з них полине мудра, зворушлива мова. Вся постать його стала вища, поважніша, широкий халат звисав на грудях і плечах складками, як королівська мантія, біле волосся, що спадало кучерями навколо високого, відкритого чола, стягнуте було вузьким золотим обручем.

– Юначе! – урочистим тоном почав архіваріус. – Юначе, про твою таємничу спорідненість з усім найлюбішим і найсвятішим для мене я знав раніше, ніж ти гадаєш. Серпентина кохає тебе, і чудесна доля, фатальні нитки якої прядуть ворожі сили, здійсняться, коли вона буде твоя і коли ти, як належний посаг, отримаєш золотий горнець, її власність. Але тільки боротьба дасть тобі щастя у вищому житті. Ворожі стихії нападуть на тебе, і лише внутрішня сила, з якою ти станеш проти тих нападків, зможе тебе врятувати від ганьби й загибелі. Працюючи тут, ти складаєш свій іспит; віра й пізнання приведуть тебе до близької мети, коли ти втримаєшся на тому, що мусиш почати. Будь їй вірний душею, тій, що кохає тебе, і ти побачиш прекрасні дива золотого горнця, і станеш щасливий назавжди. Бувай здоров! Архіваріус Ліндгорст чекає на тебе завтра о дванадцятій годині у своїм кабінеті. Прощай! – Архіваріус легенько вивів студента за двері, замкнув їх за ним, і Анзельм опинився в кімнаті, в якій обідав, а звідти єдині двері вели в коридор. Зовсім приголомшений дивними явищами, він став перед дверима будинку. Враз над ним відчинилось вікно. Він глянув угору – то був архіваріус Ліндгорст, у світло-сірому сюртуці, точнісінько такий, яким він його вперше бачив. Студент почув, як він крикнув до нього:

– Гей, дорогий пане Анзельме, про що це ви так задумалися? Може, вам арабістика не йде з думки? Привітайте-но пана проректора Паульмана, якщо зайдете до нього, і приходьте завтра знову рівно о дванадцятій. Гонорар за сьогодні вже лежить у правій кишені вашого жилета.

І справді, студент Анзельм знайшов блискучий таляр у кишені, але нітрішечки не втішився.

– Що з цього вийде – не знаю, – сказав він сам до себе. – Хоч мене й посіли божевільні мрії, оточили привиди, та в душі моїй живе люба Серпентина, і я краще загину, аніж її зречуся, бо знаю, що думка в мені вічна і ніяка ворожа сила не зможе її знищити. Але ж хіба думка – це не кохання Серпентини?

Вігілія сьома

Як проректор Паульман вибив попіл з люльки та й пішов спати.

Рембрандт¹¹ і Пекельний Брейгель.¹²

Чарівне люстерко і рецепт лікаря Екштайна проти невідомої хвороби

Нарешті проректор Паульман вибив попіл з люльки і сказав:

– Ну, час уже йти спочивати.

– Звичайно, – промовила Вероніка, стурбована тим, що батько довго засидівся, бо вже давно вибило десятю годину. І щойно проректор пішов до своєї робочої кімнати, яка була й спальнею, ледве Франине сопіння сповістило, що й вона міцно заснула, як Вероніка, що про людське око також лягла в ліжку, тихенько встала, одягнулась, накинула на себе плащ і вислизнула з дому.

З того часу, як Вероніка востаннє була в старій Лізи, Анзельм усе стояв їй перед очима, і вона сама не знала, що ж то за голос раз у раз промовляє, ніби Анзельмів опір залежить від якогось її ворога, що держить його в своїх лабетах, які Вероніка може розірвати лише таємничим засобом магічного мистецтва, її довіра до старій Лізи зростала з кожним днем, і навіть враження чогось моторошного, жахливого так притупилось у ній, що все химерне, дивне в їхніх стосунках зі старою являлось Вероніці лише в ореолі незвичайного, романтичного, і це особливо її вабило. Тому вона твердо вирішила витримати пригоду в рівнодення, хоча б їй навіть загрожувала небезпека й тисячі прикрощів удома. Нарешті настала та фатальна ніч, якої стара Ліза пообіцяла дати їй допомогу і розраду. Вероніка, давно вже звикнувши до думки про нічну мандрівку, почувала себе зовсім бадьоро. Стрілою пролинула вона безлюдними вулицями, незважаючи на бурю, що лютувала надворі й жбурляла їй в обличчя краплистим дощем. На церкві Воздвиження годинник глухо вибив одинадцяту годину, коли Вероніка, мокра як хлющ, підійшла до хатини старій.

– Ой любочко, любочко, ти вже тут! Ну, стривай, стривай! – гукнула та згори і зараз же спустилася вниз до дверей з повним кошиком у супроводі свого kota. – Ну, то ходімо, зробимо що треба, а такої ночі має пощастити.

Сказавши так, стара схопила холодною рукою тремтячу Вероніку, дала їй нести важкого кошика, а сама взяла казан, триногу й лопату. Коли вони вийшли в поле, дощ уже перестав, але буря лютувала ще сильніше. В повітрі вили тисячі голосів. Жахливий несамовитий зойк спадав із чорних хмар, що швидко линули по небу і все огортали в густу темряву. Але стара прудко йшла вперед, покрикуючи пронизливим голосом:

– Світи, світи, мій молодчику!

Раптом перед ними сплелись і схрестились блакитні блискавиці, і Вероніка помітила, що то кіт, стрибаючи навколо них, світив їм, прискаючи тріскучими іскрами, і що то його жахливий і несамовитий зойк чула вона, коли буря на хвилику вщухала. Вероніці аж дух забивало,

¹¹ Рембрандт Гарменс ван Рейн (1606–1669) – великий голландський художник, майстер світлотіні.

¹² Брейгель Пітер Молодший (1564–1637) – голландський художник, продовжував малювати картини в дусі свого великого батька Пітера Брейгеля Старшого. Полюбляв зображувати пекельні сцени, за що отримав прізвисько Пекельний.

ніби якісь гострі, холодні, як лід, пазури впивалися їй у нутрощі, але, зібравши всі сили, вона міцно схопилася за стару й прошепотіла:

– Треба все зробити, а тоді хай там хоч що!

– Так, так, доню моя! – відповіла стара. – Тримайся, і я тобі подарую щось гарне, ще й Анзельма на додачу.

Нарешті стара зупинилася і сказала:

– Ось ми й прийшли.

Вона викопала яму, висипала туди вугілля, поставила триногу, а на неї казана. І все якось дивно розводила руками, а навколо все кружляв кіт. З його хвоста сипались іскри, утворюючи вогняне коло. Скоро вугілля загорілось, і блакитне полум'я з-під триноги шугнуло вгору. Вероніка скинула плащ і серпанок і сіла навпочіпки біля старої. Та схопила її за руки й міцно стиснула їх, втупившись у дівчину палючими очима. Тепер ті дивовижні речі, які стара дістала з кошика й кинула у казан, – чи то квіти, чи метал, чи зілля, чи що живе, годі було розпізнати, – почали кипіти й шумувати. Стара облишила Вероніку, взяла залізного ополоника й заходилася мішати в казані, а Вероніці наказала тим часом пильно дивитися в казан і всі свої думки скерувати на Анзельма. Тоді знов кинула в казан якогось блискучого металу, пасмо волосся, що його Вероніка вирізала в себе на тім'ї, і невеличкою персня, якого дівчина довго носила. Водночас стара моторошним голосом вигукувала щось незрозуміле, а кіт, безперестанку кружляючи, жахливо нявчав і вищав.

Хотів би я, ласкавий читачу, щоб тобі довелося двадцять третього вересня бути на дорозі до Дрездена. Надаремне вмовляли тебе на останній станції, коли вже звечоріло, залишитись ночувати; привітний господар казав: «Надворі буря, злива, і взагалі вночі перед рівноденням нерозумно їхати в таку темряву». Але ти на це не зважив, цілком слушно міркуючи: «Я дам поштареві цілий таляр на горілку і щонайпізніше о першій годині буду в Дрездені, де мене в «Золотому ангелі» чи в «Шоломі», а то і в «Штатнаумбурзі» чекає смачна вечеря та м'яка постіль». І ось, отак їдучи в темряві, ти раптом помітиш удалині якесь дивне миготливе світло. Тоді, під'їхавши ближче, побачиш вогняне коло, в середині якого, біля казана, звідки бухкають густі клуби диму та червоне полум'я з іскрами, сидять дві постаті. Якраз повз це багаття і йде твоя дорога, але коні пирхають, топчуться, стають дибки, візник лається, хреститься, лупцює коней, а вони ані руш. Мимоволі ти стрибаєш із воза і підбігаєш трохи вперед. Тепер ти виразно бачиш струнку милу дівчину, що в білій нічній сорочці стоїть навколійки біля казана. Буря розплела їй довгі каштанові коси, і вони розвіваються на вітрі, її прекрасне ангельське личко осяяне сліпучим вогнем з-під триноги, але страх облив його крижаним потоком, воно закам'яніло і стало бліде, як у мерця, а в нерухомому погляді, в піднятих бровах, в устах, надаремне розтулених до розпачливого крику, якому несила вирватись з її грудей, здавлених невимовним болем, ти бачиш ляк, жаж; її маленькі, судомно стиснені ручки піднесені вгору, немовби в благанні до ангелів-хранителів, щоб захистили і врятували її від пекельних потвор, які зараз можуть слухняно з'явитись на поклик могутніх чарів. Так непорушно і клячить вона, як мармурова статуя. Напроти неї сидить навпочіпки довготелеса, худа, мідяно-жовта жінка з гострим, наче в яструба, горбатим носом і блискучими, як у kota, очима, з-під чорного накинутого наопашки плаща стирчать голі, кощаві руки; мішаючи пекельне вариво, вона регоче і кричить хрипким голосом серед ревіння й стогону бурі. Я певен, що й тобі, любий читачу, хоч би ти не боявся ні тучі, ні грому, волосся стало б догори, коли б ти глянув на цю живу картину, гідну пензля Рембрандта або Пекельного Брейгеля. Але ти не міг би звести очей з дівчини, яка була в відьомському полоні, і електричний струм пронизав би всі твої жили й нерви, блискучо запалив би в тобі відважну думку – опертися таємничим силам вогненного кола, і від цієї думки зник би й весь твій страх, з якого вона сама й виникла. Тобі здалося б, що ти сам став одним із тих ангелів-хранителів, яким молиться смертельно перелякана дівчина, що ти навіть мусиш негайно витягти пістоля з кишені і без слова застрелити стару! Але тим часом,

так жваво про це думаючи, ти б голосно закричав: «Гей, там!», або «А що там таке скоїлось?», чи «А що ви там робите?» Візник затрубив би в свій ріг, стара ускочила б в окріп, і вмить усе зникло б у задушлівім чаду. Чи знайшов би ти дівчину, яку так палко шукав би в темряві, не можу запевнити, проте чари старої чаклунки ти б знищив і ману магічного кола, в яке так легковажно потрапила Вероніка, розвіяв би. Але ні ти, любий читачу, ні хто інший не їхав і не йшов тією дорогою двадцять третього вересня в буряну, на чаклунство сприятливу ніч, і Вероніка, смертельно налякана, мусила сидіти біля казана, аж поки чари дійшли до кінця. Вона добре чула, як навколо неї ревіло та стогнало, як різні препогані голоси мукали, мекали навперей, але не підводила очей, бо відчувала, що вигляд тих страхів і мерзот навколо може довести її до згубного, невігойного божевілля. Стара перестала мішати в казані, чад розвіявся, і ось уже тільки маленький спиртовий вогник лишився блимати на дні казана. Тоді стара вигукнула:

– Вероніко, дитино моя кохана! Глянь на дно! Що ти там бачиш?... Що ти там бачиш?...

Але Вероніка не могла відповісти, хоч їй і здавалося, що там кружляють невиразні постаті. Та ось вони почали виступати щораз ясніше, аж раптом із глибини казана з'явився Анзельм, приязно усміхаючись і подаючи їй руку. І Вероніка голосно скрикнула:

– Ах, Анзельм, Анзельм!

Тоді стара відкрила в казані кран, і розтоплений метал зашипів, затрікотів і полився в маленьку форму, яку вона підставила. Чаклунка схопилася з місця, завищала, закружляла, дико, бридко вимахуючи руками:

– Ділові кінець! Дякую тобі, мій молодчику! Добре стояв на варті. Гей, гей! Він іде! Загризи його! Загризи!

І раптом у повітрі почувся могутній шум, ніби величезний орел зашурхотів крилами, спускаючись додолу, і пролунав жахливий голос:

– Гей, гей! Сволото! Ану геть звідсіль у болото!

Стара, виючи, беркицьнулася на землю, а Вероніка впала непритомна. Коли вона знову прийшла до пам'яті, був уже білий день, вона лежала в постелі, а Франя стояла з чашкою гарячого чаю і питала:

– Скажи мені, сестро, що з тобою? Ось я стою вже з годину чи, може, й більше, а ти лежиш, немов у гарячці, непритомна, охкаєш і стогнеш, аж нам страшно стало. Татко не пішов сьогодні в клас і скоро приведе лікаря.

Вероніка мовчки взяла чай, і, поки пила його, перед очима в неї яскраво промайнули жахливі картини минулої ночі: «Та невже ж це справді був лише жахливий сон, що мучив мене? Але ж я вчора ввечері таки ходила до старої, це ж було двадцять трете вересня! А може, я справді ще вчора захворіла і все це мені тільки примарилось? А захворіла через те, що весь час думала про Анзельма і про дивну бабу, яка видавала себе за Лізу і тим тільки зваблювала мене на ворожбитство?»

Франя, що була вийшла, вернулася знову з Веронічиним зовсім мокрим плащем у руках.

– Подивись-но, сестро, – сказала вона, – що сталося з твоїм плащем. Напевне, буря вночі розчинила вікно, перекинула стільця, на якому висів плащ, і ось він зовсім змок.

Її слова тяжко вразили Вероніку, бо тепер вона усвідомила, що то не сон її мучив, а вона таки була в старої. І Вероніці стало страшно й моторошно, і гарячковий дроз пройшов по її тілу. В судомному тремтінні натягла вона покривало на себе і враз відчула на грудях щось тверде. Сягнувши рукою, дівчина намацала ніби якийсь медальйон. Коли Франя вийшла з плащем, Вероніка вийняла його і побачила, що то було маленьке, кругле, виглянсуване металеве люстерко.

– Це подарунок старої! – скрикнула вона жваво, і їй здалося, мовби вогненне проміння вибухнуло з люстерка і пройняло її душу блаженним теплом. Гарячка минулася, і все її єство охопило невимовне почуття втіхи й солодкої знемоги. Анзельм не виходив у неї з голови, і, коли вона всі свої думки скерувала на нього, він приязно усміхнувся до неї з люстерка, наче живий

мініатюрний портрет. Але скоро їй здалося, ніби вона вже бачить не портрет, а самого студента Анзельма, живого. Він сидить у якійсь високій, дивно прибраній кімнаті й старанно пише. Вероніка хоче підійти до нього, плеснути по плечу й сказати: «Пане Анзельме, озирніться, адже ж я тут!» Та ніяк не може, бо його ніби оточує світлий вогненим потік, і коли Вероніка добре придивилася, то побачила, що то тільки великі книги з золотими берегами. Та нарешті їй пощастило-таки зазирнути Анзельмові в очі. І Анзельм наче аж тепер їх згадав, усміхнувся, нарешті, до неї і промовив:

– Ах, то це ви, люба мадемуазель Паульман? Але чому ж ви іноді звиваєтесь, ніби змійка?

Вероніка аж засміялася голосно з тих слів і, немовби прокинувшись з глибокого сну, швидко сховала маленьке люстерко. Тієї миті двері відчинились, і до кімнати ввійшов проректор Паульман з лікарем Екштайном. Лікар підійшов до ліжка, спробував пульс хворої і, добре поміркуювавши, сказав:

– Гай, гай!

Потім написав рецепта, ще раз спробував пульс і знову сказав:

– Гай, гай!

На цьому він залишив пацієнтку. З таких висновків лікаря Екштайна проректор Паульман ніяк не міг зрозуміти, на що ж, власне, хвора Вероніка.

Вігілія восьма

Бібліотека на пальмах.

Доля одного нещасного Саламандра.

Як чорне перо залицялось до редьки, а реєстратор Гербранд дуже впився

Студент Анзельм уже кілька днів працював у архіваріуса Ліндгорста, і ті години праці були для нього найщасливіші в житті, бо тут, завжди вчуваючи любі звуки, втішні слова Серпентини, а часом навіть тихий і ніжний, як весняний легіт, дотик її подиху, він проймався ніколи не знаним почуттям утіхи, що сягала іноді найвищого блаженства. Всі злигодні, всі дрібні турботи його мізерного існування вилетіли в нього з серця і з голови, і в новому житті, що зійшло, мов сонце на обрії, Анзельм збагнув усі дива вищого світу, які перед тим сповнювали його подивом та острахом. Списування йшло дуже швидко, бо йому дедалі більше здавалося, ніби він списує на пергамент уже давно знайомі знаки і що навіть не треба дивитися в першотвір, щоб відтворити все якнайточніше. Крім обіднього часу, архіваріус Ліндгорст приходив рідко, але завжди з'являвся саме тієї миті, коли Анзельм кінчав останній знак рукопису, і давав йому другий, а потім виходив, помішавши чорнило якоюсь чорною паличкою і замінивши затупілі пера новими, гострішими. Одного дня, тільки-но вибило дванадцяту годину, Анзельм ступив на сходи й побачив, що двері, через які він звичайно входив, були зачинені. Архіваріус Ліндгорст у своєму чудернацькому, ніби вкритому блискучими квітками, халаті, з'явився з другого боку й голосно гукнув:

– Сьогодні проходите сюдою, шановний Анзельме, бо нам треба заглянути в кімнату, де на нас чекають майстри Багаватгіти.¹³

Він пішов коридором і повів Анзельма через ті самі кімнати й зали, що першого разу. Студента Анзельма знов захопила надзвичайна пишнота саду, але тепер він ясно побачив, що деякі рідкісні квітки на темних кущах насправді були різнобарвними, блискучими метеликами. Вони вимахували крильцями і, кружляючи в танці, здавалося, пестили один одного своїми хоботками. І навпаки, рожеві та небесно-блакитні птахи були квітками. Пахощі їхні здіймалися вгору з чашечок тихими, лагідними звуками, що змішувалися з хлюпотінням далеких водограїв, із шелестом високих кущів та дерев у таємничі акорди глибокого жалю і туги. Птахи-пересмішники, що першого разу так сміялися і глузували а нього, знову пурхали навколо і безперестанку кричали тонкими голосами:

– Пане студіозусе, пане студіозусе, не кваптеся так! Не задирайте так високо носа, бо спіткнетесь і впадете! Гей, гей! Надягніть-но пудермантель! Хай кум Пугач підстриже вам чуба!

Отак вони кепкували з Анзельма, аж поки він не вийшов із саду. Нарешті архіваріус Ліндгорст увійшов до лазурово-блакитної кімнати; порфір із золотим горнцем зник, а замість нього посеред кімнати стояв накритий фіалковим оксамитом стіл, на якому лежало відоме вже Анзельмові письмове приладдя, а до столу присунуте було таким же оксамитом оббите крісло.

¹³ *Багаватгіта* – давньоіндійська релігійно-філософська поема, складова частина епоса Махабхарата, для індійців скарбниця вищої мудрості.

– Любий пане Анзельме, – сказав архіваріус Ліндгорст, – ви вже швидко й добре скопіювали чимало манускриптів, і це мене дуже тішить. Ви заслужили моє довір'я; та лишилося ще найважливіше, а саме: списати чи, власне, змалювати певні, особливими знаками написані твори, які я зберігаю в цій кімнаті і які можна скопіювати тільки тут, на місці. Отож ви надалі сидітимете тут, але мушу вас попередити, щоб працювали ви якомога уважніше і обережніше; одна фальшива рисочка чи, боронь боже, чорнильна ляпка на першотворі призведе вас до нещастя.

Анзельм помітив, що в золотих стовбурах пальм стриміли маленькі смарагдово-зелені листки. Архіваріус узяв один такий листок, і виявилось, що то, власне, був сувій пергаменту, який архіваріус розгорнув і поклав перед ним на столі. Анзельм неабияк здивувався, глянувши на ті дивно покручені знаки, а побачивши безліч крапок, рисок і різних закарлючок, які скидалися то на рослини, то на мох, то на тварин, він майже втратив надію, що все те перемалює, і тому глибоко замислився.

– Більше відваги, юначе! – вигукнув архіваріус. – Якщо ти твердо віриш і щиро кохаєш, то Серпентина тобі допоможе. – Голос його лунав, як дзвін металу, і, коли Анзельм злякано глянув на нього, архіваріус стояв перед ним у королівському вигляді, в якому з'являвся за перших відвідин у бібліотеці. Анзельм у шанобі мало не став перед ним навколішки, коли раптом архіваріус Ліндгорст поліз на пальму і зник угорі, в зеленому листі.

Студент Анзельм збагнув, що з ним розмовляв князь духів, який тепер полинув у свій кабінет, можливо, на переговори з променями, послами далеких планет, про те, що повинно статися з ним та з любою Серпентиною. «А то й таке може бути, – міркував він далі, – що він чекає новин із верхів'я Нілу або його відвідав який маг із Лапландії, – отож і мені слід тепер ретельно взятися до роботи». І він почав студіювати незнайомі знаки пергаментного сувою. Чудова музика саду звучала над ним і огортала його солодкими пахощами, чув він також і хихотіння пересмішників, але вже не розумів їхніх слів, що йому також було до душі. Іноді здавалося, наче шуміло смарагдове листя пальм, наче в кімнаті променями лився ніжний кришталевий передзвін, який Анзельм чув тієї нещасливої долини на вшестя під бузиновим кущем. Студент Анзельм, дивовижно підбадьорений тими звуками та світлом, усе глибше й глибше зосереджував свої почуття й думки на заголовкові пергаментного сувою і незабаром немовби серцем відчув, що ті знаки нічого іншого не можуть означати, як тільки слова: «Про одруження Саламандра з Зеленою Змійкою». Нараз пролунав голосний потрійний дзенькіт веселих кришталевих дзвіночків.

– Анзельме, коханий Анзельме! – війнуло йому з листя, і – о диво! – з пальми почала спускатися Зелена Змійка.

– Серпентино, кохана Серпентино! – скрикнув Анзельм, мов несамовитий, в надзвичайному захваті, бо як пильніше придивився, то побачив, що до нього спускається прегарна дівчина і з невимовною тугою-жагою дивиться на нього синіми очима, які так запали йому в душу.

Листя ніби опускалось і розтягувалось, з дерева всюди витикались колючки, але Серпентина гнучко обминала їх у своїй сукні, яка, щільно облягаючи її стрункий стан, маяла й мерехтіла в повітрі різними кольорами, не зачепившись за жодну колючку.

Вона сіла біля Анзельма на те саме крісло, обняла його і пригорнула до себе так, що він відчув подих з її вуст, електричну теплоту її тіла.

– Коханий Анзельме, – почала Серпентина, – тепер ти скоро будеш зовсім мій, своєю любов'ю ти здобудеш мене, я принесу тобі золотий горнець, який ущасливить нас обох назавжди!

– О кохана, дорога Серпентино! – сказав Анзельм. – Аби тільки мені тебе мати, то я більше ні про що не дбаю. Коли ти будеш моя, то я ладен і загинути серед цих чудес, що оточують мене, відколи я тебе побачив.

– Я добре знаю, – мовила Серпентина, – що те незбагненне й чудесне, яким мій батько собі на втіху оточує тебе, викликає в тобі переляк, але тепер, сподіваюсь, такого вже не буде, бо я того тільки й прийшла, мій коханий Анзельме, щоб щиро, як на сповіді, розповісти все, що ти повинен знати, без чого ти не збагнеш до кінця мого батька, не зрозумієш, хто ми з ним такі.

Анзельм відчув себе наче в міцних обіймах у Серпентини, наче так злився і з'єднався з коханою, що тільки з нею вкупі міг рухатись і жити, тільки її пульс бився в його жилах і нервах. Він прислухався до кожного її слова, що відлунювало в найпотаємніших глибинах його душі і, немов яскравий промінь, запалювало в ньому небесну втіху. Він обняв її стрункий стан, але мерехтливе, блискуче Змійчине вбрання було таке гладеньке, таке слизьке, що йому здалося, ніби вона, звинувшись, може легко вислизнути, і Анзельм аж затремтів від такої думки.

– Ах, не кидай мене, кохана Серпентино, – скрикнув він мимохіть, – тільки ти – моє життя!

– Не покину тебе сьогодні, – сказала Серпентина, – поки не розповім усього, що ти в своїм коханні до мене не можеш збагнути. Знай же, любий, що мій батько походить із чудесного роду Саламандрів і своїм існуванням я завдячую його коханню до Зеленої Змії. В давні часи панував у чарівній країні Атлантиді могутній князь духів Фосфор, якому слугували духи стихій. Одного разу Саламандр, якого князь любив найдужче (це був мій батько), йшов розкішним садом, що його Фосфорова мати чудесно оздобила своїми найкращими дарами, і почув, як висока Лілея тихенько наспівувала: «Заплющ свої оченята, поки мій коханий, світанковий вітер тебе не збудить». Він підійшов до неї. Зворушена його палким диханням, Лілея розкрила своє листя, і він побачив її дочку, Зелену Змійку, що дрімала в келиху квітки. Тоді Саламандра охопила гаряча любов до Зеленої Змійки, і він викрав її у Лілеї, яка в невимовній тузі даремно кликала своїми пахощами по всьому саду кохану доньку. А Саламандр приніс її в Фосфорів палац і почав благати його: «Поеднай мене з коханою, бо вона повинна бути моєю назавжди». – «Шаленцю, чого ти вимагаєш? – промовив князь духів. – Знай: колись Лілея була моєю коханою і панувала разом зі мною, але іскра, що я заронив у неї, загрожувала їй згубою, і тільки перемога над чорним драконом, якого тепер земні духи тримають у кайданах, зберегла Лілею, і її листя досить зміцніло, щоб замкнути в собі іскру і затримати її. Але якщо ти обнімеш Зелену Змійку, то жар твій згубить її тіло, і нова істота, швидко зародившись, так само швидко і зникне від тебе». Та Саламандр не зважив на осторогу князя духів; повний палкої жаги, він схопив Зелену Змійку в обійми, вона розсипалась на попіл, і крилата істота, народжена з того попелу, відлітаючи, зашуміла в повітрі. Саламандр знавіснів із розпачу й помчав садом, бризкаючи вогнем і полум'ям, і спустошив сад у дикому шаленстві так, що найкращі зела і квіти попадали спалені, і зойки їхні сповнили повітря. Розгніваний князь духів схопив Саламандра й сказав: «Відшумів твій вогонь, погасло твоє полум'я, осліпло твоє проміння, спускайся на дно до земних духів, хай вони дражнять тебе, глузують з тебе, держать в полоні, аж поки вогненна матерія загориться знов і вирветься з землі з тобою вже як з новим створінням». Бідолашний Саламандр погас і впав додолу. Коли це виступив наперед старий Мимра – земний дух, що був у Фосфора садівником, і сказав: «Пане, кому, як не мені, слід найбільше нарікати на Саламандра? Хіба ж не я оздоблював металами всі ті чудесні квіти, що він спалив? Хіба ж не я плекав і доглядав їхні паростки і змарнував стільки барв? А проте я заступлюся за бідолаху Саламандра, бо тільки любов, що нею і ти бував часто охоплений, призвела його до відчаю, в якому він спустошив мій сад. Не карай же його суворо!» – «Вогонь його тепер уже погас, – промовив князь духів, – але в часи лихоліття, коли мова природи стане незрозумілою звироднілому людському поколінню, коли духи стихій, вигнані до своїх сфер, лише з далекої далечини глухим відлунням будуть промовляти до людей, коли йому, відірваному від гармонійного кола, тільки безмежна туга подаватиме темну вістку про чудесне царство, де він колись жив, як ще в душі його пробували віра і любов, у ті нещасливі часи знов загориться вогонь Саламандра, та доросте він тільки до людини і як людина мусить увійти в нужденне людське життя і терпіти всі

його злигодні. Але в нього залишаться не тільки самі спогади про його первісне життя, він знов житиме в священній гармонії з цілою природою, збагне її чудеса, і міць споріднених із ним духів стане до його послуг. У кущі лілей він знов віднайде Зелену Змійку і від поєднання з нею матиме три доньки, що з'являтимуться людям в образі їхньої матері. Весною будуть вони гойдатись у темнім бузиновім кущі, і їхні голоси звучатимуть кришталевими дзвіночками. Якщо знайдеться тоді в ті злиденні жалюгідні часи внутрішнього занепаду юнак, який учує їхній спів, і коли Змійка, глянувши на нього своїми прекрасними очима, заронить у ньому мрію про чудесну далеку країну, куди він сміливо зможе долинути, як скине повсякденні турботи, якщо з коханням до Змійки спалахне в ньому жива, гаряча віра в дива природи, а також і в своє власне існування серед тих див, то Змійка буде його. Але Саламандр зможе скинути свій важкий тягар і приєднатися до своїх братів не раніше, ніж знайдуться три таких юнаки, що одружаться з трьома його доньками!» – «Дозволь, пане, – сказав земний дух, – зробити трьом його донькам подарунок, що прикрасить їхнє життя із знайденими чоловіками. Кожна отримає від мене горнець із мого найкращого металу. Я виглянсую його промінням, взятим у діамантів; нехай у його блиску відіб'ється сліпуча краса вашого чудесного царства, що перебуває в гармонії з цілою природою, з середини горнця під час заручин нехай виросте вогненна лілея, вічний цвіт якої солодкими пахощами обвіватиме вірного юнака. І як тільки він зрозуміє її мову, збагне дива нашого царства, то й сам із коханою переселиться в Атлантиду». Ну, тепер ти знаєш, дорогий Анзельме, що мій батько якраз і є той Саламандр, про якого я тобі розповідаю. Хоч сам він і вищої природи, але мусить підкорятися всім дріб'язковим вимогам буденного життя, і звідси, можливо, й походять його зловтішні вихватки, що декого так дратують. Він не раз казав мені, що внутрішнім духовним властивостям, які тоді князь духів Фосфор поставив як умову одруження зі мною і з моїми сестрами, тепер дали особливу назву, якою, на жаль, частенько зловживають: їх звать дитинячою поетичною душею. Таку душу здебільшого мають юнаки, що через свою дуже наївну вдачу, а ще й тому, що їм зовсім бракує так званого світського виховання, зазнають зневаги від загалу. Ах, любий Анзельме, ти зрозумів під бузиновим кущем мій спів... мій погляд... ти кохаєш Зелену Змійку, ти віриш мені й хочеш бути моїм назавжди! Прекрасна Лілея розквітне в золотому горнці, і ми, з'єднавшись, щасливо й радісно житимемо в Атлантиді! Але я не приховаю від тебе, що в запеклій боротьбі з саламандрами та земними духами чорний дракон звільнився з пут і зашумів крильми в повітрі. Щоправда, Фосфорові пощастило його знов закути в кайдани, але з чорного пір'я, що в боротьбі посипалося з нього на землю, вирости ворожі духи, які всюди стають проти саламандрів та земних духів. Ота перекупка, що така ворожа до тебе, милий Анзельме, й прагне – це моему батькові добре відомо – заволодіти золотим горнцем, завдячує своїм існуванням кохання такого пера з драконового крила до одної редьки. Вона знає про своє походження та свою міць, бо в стогові і в корчах полоненого дракона їй відкрились таємниці багатьох чудесних зоряних знаків, і вживає всіх засобів, щоб діяти ззовні всередину, а мій батько навпаки – бореться блискавками, що стріляють із Саламандрової середини. Всі ворожі сили, які живуть у поганих травах та отруйних тваринах і які вона збирає і змішує під час сприятливих розташувань сузір'їв, викликають безліч злих чарів, що наводять жах на людину й віддають її на поталу тим демонам, які виникли з переможенного дракона. Бережися старої, коханий Анзельме, вона твій ворог, бо твоя по-дитячому чиста душа знешкодила вже багато її злих чаклунств. Будь вірний мені, і ти скоро прийдеш до мети!

– О моя Серпентино! – вигукнув студент Анзельм. – Як же я можу тебе покинути, як я можу тебе не любити вічно!

Поцілунок обпалив його уста, він прокинувся, наче з глибокого сну. Серпентина зникла, вибило шосту, і важкий камінь ліг йому на серце – він же нічогісінько не написав! Стурбований тим, що скаже архіваріус, він глянув на аркуш, і, о диво: копія таємничого манускрипта була щасливо закінчена, а пильніше вдивившись до неї, він переконався, що це і є розповідь

Серпентини про свого батька, улюбленця князя духів Фосфора в чудесній країні Атлантиді. Аж ось увійшов архіваріус Ліндгорст у своєму світло-сірому плащі, в капелюсі і з паличкою в руках; він подивився на списаний пергамент, узяв велику пучку табаки і сказав усміхаючись:

– Я цього й сподівався! Ось ваш таляр, пане Анзельме, а тепер ходімо ще до Лінкових купалень. Гайда за мною! – Архіваріус швидко пройшов через сад, де стояв такий гармидер, так усе співало, свистіло, гомоніло, що студент Анзельм був зовсім приголомшений і подякував небу, коли опинився на вулиці. Пройшовши кілька кроків, вони зустріли реєстратора Гербранда, і він теж радо приєднався до них. Перед брамою вони натоптали свої люльки. Реєстратор Гербранд пожалкував, що не взяв кресала, та архіваріус Ліндгорст сердито сказав:

– Ат, яке ще там кресало! Ось вам скільки завгодно вогню.

Він лягнув пальцями, з них посипалися великі іскри, і всі троє швидко запалили люльки.

– Ти диви, який цікавий хімічний фокус, – здивовано сказав реєстратор Гербранд, але студент Анзельм згадав про Саламандра і здригнувся.

У Лінкових купальнях реєстратор Гербранд – людина взагалі добродушна і спокійна – випив так багато міцного пива, що почав писклявим тенорком співати парубоцьких пісень, кожного запально питаючи, приятель він йому чи ні, аж поки студент Анзельм не змушений був відпровадити його додому, вже після того, як архіваріус Ліндгорст давно пішов.

Вігілія дев'ята

Як студент Анзельм трохи порозумнішав

Товариство п'є пушш

Як студент Анзельм назвав проректора Паульмана пугачем, а той дуже образився

Чорнильна ляпка і її наслідки

Усі ті дивовижі, що траплялися щодня зі студентом Анзельмом, зовсім вибили його із звичайної життєвої колії. Він більше не бачився з жодним своїм приятелем і кожного ранку з нетерпінням чекав дванадцятої години, що відкривала йому рай. А проте, хоч уся його душа була звернена до коханої Серпентини і до чудес чарівного царства в архіваріуса Ліндгорста, він мимохіть згадував іноді й про Вероніку, ба не раз навіть йому ввижалося, що вона приходить до нього і, зашарівшись, признається, як щиро його кохає і як бажає вирвати з тих фантомів, що тільки дратують його і беруть на глум. А іноді здавалось, ніби раптом на нього налітає якась чужа непоборна сила, тягне до забутої Вероніки, і він мусить іти за нею, куди вона хоче, мов прикутий до дівчини. Саме вночі, після того, як Серпентина вперше з'явилася йому в образі прегарної дівчини і відкрила чудесну таємницю одруження Саламандра з Зеленою Змійкою, Вероніка з'явилась перед його очима яскравіше, ніж будь-коли. І, аж прокинувшись, він зрозумів, що то йому тільки приснилося, начебто Вероніка справді була в нього і з глибокою тугою, яка брала його за серце, нарікала, що він її щиро любов приніс у жертву фантастичним явищам, які викликають у ньому тільки внутрішній розлад і загрожують йому нещастям і загибеллю. Вероніка була миліша, ніж будь-коли, вона ніяк не сходила йому з думки. Це його дуже мучило, і, щоб полегшити ту муку, він подався вранці на прогулянку. Якась таємна магічна сила тягла його до Пірнаської брами, і щойно він хотів звернути в бічну вуличку, як проректор Паульман, що йшов позад нього, гукнув:

– Агов! Дорогий пане Анзельме! *Amice!*¹⁴ Де це ви, на бога, пропали? Вас ніде не видно. Ви ж добре знаєте, як Вероніка хоче з вами ще раз поспівати! Ну, ходімо, ви ж, мабуть, до мене зібралися?

І студентові Анзельму довелося піти з ним. Коли вони прийшли до проректора додому, назустріч їм вийшла Вероніка, дуже пишно і старанно вбрана. Проректор Паульман аж здивувався:

– Чого це ти так видженджурилась, хіба чекаєш гостей? Ну то ось маєш, веду тобі пана Анзельма!

Коли студент Анзельм скромно і ввічливо поцілував Вероніці руку, то відчув легкий потиск, від якого немов вогненний струм пройшов по його жилах і нервах.

Вероніка була сама веселість, сама грація, і коли Паульман пішов до свого кабінету, вона зуміла різними жартами й хитрощами так розворушити Анзельма, що він, забувши свою нія-

¹⁴ Друже! (лат.)

ковість, почав гасати з пустункою по кімнаті. Та ось на нього знов напав демон незграбності, він ударився об стіл, і гарненька Веронічина скринька впала на підлогу. Анзельм підняв її, але вічко відскочило, і звідтіль блиснуло маленьке кругле металеве люстерко, в яке він почав дивитися, дивно втішений. Вероніка тихенько підкралася до нього ззаду, поклала руку на плече і, міцно до нього пригорнувшись, також заглянула в люстерко. Тоді Анзельмові здалося, ніби всередині у ньому почалась боротьба. Думки, образи з'являлися, знов зникали: архіваріус Ліндгорст... Серпентина... Зелена Змійка...

Нарешті він почав заспокоюватися, плутанина вляглась, думки проясніли. Тепер він збагнув, що завжди думав тільки про Вероніку, ба навіть образ, який з'явився йому вчора в блакитній кімнаті, був Веронічин, і фантастичної саги про заручини Саламандра з Зеленою Змійкою ніхто йому не розповідав, він її лише списував. Його самого здивували ті марення, і він пояснив їх тільки екзальтованим станом своєї душі, охопленої коханням до Вероніки, а також працею в архіваріуса Ліндгорста, в кімнатах якого до того ж ще й такі стоять пахощі, що аж памороки забивають. Анзельм щиро посміявся з своїх безглузких фантазій – закохатися в Зелену Змійку і вважати поважного службовця, таємного архіваріуса, за Саламандра!

– Так, так! Це Вероніка! – скрикнув він голосно, а повернувши голову, зустрівся з Веронічиними блакитними очима, що сяяли коханням і жагою.

Глухе «ах» вилетіло з її уст, що тієї ж миті запалали на його устах.

– О, який я щасливий! – прошепотів захоплений студент. – Про що я вчора тільки мріяв, сьогодні збулося!

– А ти справді одружишся зі мною, коли станеш радником? – запитала Вероніка.

– Неодмінно! – відповів студент Анзельм.

Тим часом рипнули двері, увійшов проректор Паульман і сказав:

– Ну, дорогий пане Анзельме, я вас не відпущу сьогодні, ви скуштуєте в нас супу, а потім Вероніка зготує нам чудесної кави, якою ми ласуємо з реєстратором Гербрандом, що також обіцяв завітати.

– Ах, дорогий пане проректоре, – відповів на те студент Анзельм, – хіба ж ви не знаєте, що мені треба до архіваріуса Ліндгорста, переписувати манускрипти?

– А гляньте-но, amice! – сказав проректор, показуючи йому кишенькового годинника, на якому було вже пів на першу.

Студент Анзельм тепер побачив, що вже пізно йти до архіваріуса Ліндгорста, і охоче прийняв запрошення проректора, бо ж діставав можливість цілий день дивитись на Вероніку, ловити крадькома її любий погляд, відчувати ніжні потиски її рук, а то й, можливо, домогтися поцілунку. Ось як далеко сягали тепер бажання студента Анзельма, і він почував себе все краще й краще, бо переконувався, що скоро звільниться від усіх фантастичних марень, які справді могли довести його до цілковитого божевілля. Реєстратор Гербранд таки з'явився по обіді, і, коли випили каву і вже смеркло, він, усміхаючись і весело потираючи руки, натякнув, що в нього є з собою одна штука, яка принесе їм усім того холодного жовтневого вечора велику приємність, коли прекрасні Веронічині руки змішають і доведуть її до належної форми, так би мовити, пронумерують і прошнують.

– Ну, то давайте ваш таємничий скарб сюди! Що воно там таке, найдорожчий реєстраторе? – вигукнув проректор Паульман.

Реєстратор Гербранд сягнув до глибокої кишені свого сюртука раз, другий, третій і дістав пляшку араку, цитрину і цукор. Не минуло й півгодини, як на столі в Паульмана парувал чудесний пунш. Вероніка поналивала їм трунку, і між друзями зайшла щира, весела розмова. Та коли трунок зайшов студентові Анзельму в голову; до нього вернулися також усі дива, які йому довелось недавно пережити. Він побачив архіваріуса Ліндгорста в адамашковім халаті, що світився, наче фосфор, побачив лазурово-блакитну кімнату, золоті пальми, ба навіть від-

чув, що мусить вірити в Серпентину; всередині в нього щось бурхало, шумувало. Вероніка подала йому склянку пуншу, і, беручи його, Анзельм легенько торкнувся її руки.

– Серпентино, Вероніко! – зітхнув він нишком і поринув у глибокі мрії.

Але реєстратор Гербранд голосно вигукнув:

– Ну й дивак той архіваріус Ліндгорст, ніяк не зрозумієш його! А втім – за його здоров'я! Цокнемось, пане Анзельме!

Тоді студент Анзельм отямився й промовив, цокаючись із реєстратором:

– Все це від того, вельмишановний пане реєстраторе, що архіваріус Ліндгорст – це, власне, Саламандр, який, розгнівавшись, геть спустошив сад Фосфора, князя духів, за те, що від нього втекла Зелена Змійка.

– Що? Як? – запитав проректор Паульман.

– А так, – вів далі студент Анзельм, – і тому він тепер мусить бути королівським архіваріусом і нидіти отут, у Дрездені, зі своїми трьома доньками. До речі, ті доньки – маленькі золотисто-зелені змійки, що гріються на сонці в бузині, звабливо співають і спокушають юнаків, мов сирени.

– Пане Анзельме, пане Анзельме? – скрикнув проректор Паульман. – Чи вам памороки забило? Що це ви, на бога, за нісенітницю верзете?

– Він правду каже, – перебив його реєстратор Гербранд, – та бісова личина, архіваріус, і справді-таки проклятий Саламандр, він пальцями креше вогонь, що пропалює дірки на сюртуках, як запалена губка. Так, так, ти правду кажеш, братику Анзельме, і хто цьому не йме віри, той мені ворог! – І реєстратор Гербранд так гримнув кулаком по столу, що аж склянки забряжчали.

– Реєстраторе! Чи ви не сказалися? – сердито закричав проректор. – Пане студіозусе, пане студіозусе, що у вас за химери в голові?

– Ах, – сказав студент, – так і ви, пане проректоре, – не що інше, як птах пугач, який підстригає чуби.

– Що? Я птах?... Перукар? – закричав проректор, ошаленівши. – Добродію, ви таки збожеволіли!

– Але стара ще йому залле сала за шкуру! – скрикнув реєстратор Гербранд.

– А так, стара має силу, – озвався Анзельм, – хоч вона простацького роду, бо її батько – нікчемне драконове перо, а мати – погана редька, але найбільше вона завдячує своєю силою різним пекельним тварюкам, шкідливій мерзоті, якою себе оточила.

– Це паскудний наклеп! – скрикнула Вероніка, розгнівано блискаючи очима. – Стара Ліза – мудра жінка, а чорний кіт – не пекельна тварюка, а освічений, дуже вихований юнак і її cousin germain.¹⁵

– А чи не може Саламандр, як сяде їсти, спалити собі бороду й пропасти ні за що? – запитав реєстратор Гербранд.

– Ні, ні! – закричав студент Анзельм. – Ніколи з ним такого не може статися, а Зелена Змійка любить мене, бо в мене душа як у дитини і я дивився Серпентині в очі.

– А кіт їх видере! – скрикнула Вероніка.

– Саламандр... Саламандр їх усіх візьме в кулак, усіх! – заревів проректор Паульман, розлютований до краю. – Але чи я не в божевільні? Чи, може, я сам з глузду з'їхав? Що ж це за нісенітниця я варнякаю? Так, і я навіжений, і я навіжений! – Проректор Паульман схопився, зірвав свою перуку з голови і, поймавши, жбурнув об стелю гак, що з кучерів навкруги посипалася пудра.

А студент Анзельм і реєстратор Гербранд схопили миску з-під пуншу, склянки і, радісно вигукуючи, теж почали жбурляти об стелю, аж черепки забряжчали навкруги.

¹⁵ Брат у перших (франц.)

– Віват, Саламандре! Pereat, pereat¹⁶ стара! Розбий металеве дзеркало, видери котові очі... Злови пташку! Егей... егей... евое,¹⁷ Саламандре!

Так репетували й ревіли всі троє, мов навіжені. Франя з плачем вибігла з кімнати, а Вероніка впала на канапу, лементуючи з жалю й скорботи. Нараз відчинилися двері, все раптом стихло, і до кімнати ввійшов маленький чоловічок у сірому плащі. Його обличчя було якесь дивно поважне, а особливо вирізнявся на ньому закарлючений ніс, на якому сиділи великі окуляри, що найперше впадали в очі. На голові була в нього також особлива перука, що скидалася швидше на шапочку з пір'я.

– Добрий вечір, людоньки! – зарипів кумедний чоловічок. – Чи не тут я знайду студіозуса пана Анзельма? Найнижчий вам уклін від пана архіваріуса Ліндгорста, він сьогодні даремно чекав пана Анзельма, але назавтра найпокірніше просить з'явитися вчасно.

Ні слова більше не сказавши, він повернувся і вийшов, і тоді всі побачили, що поважний чоловічок, власне, був сірий папуга. Проректор Паульман і реєстратор Гербранд вибухнули сміхом, що розлігся по всій кімнаті, а Вероніка зайшлася плачем з невимовного жалю, що роздирав їй душу. Але студент Анзельм затремтів з якогось внутрішнього жаху і, не тямлячи себе, вибіг на вулицю. Він і сам не знав, як попав до своєї кімнати. Скоро по тому до нього ввійшла Вероніка, спокійна й приязна, і запитала, чого він, упившись, так налякав її. Нехай, мовляв, бережеться нових примар, коли знов працюватиме в архіваріуса Ліндгорста.

– На добраніч, на добраніч, мій любий друже, – прошепотіла Вероніка, і вуст його торкнувся легенький поцілунок.

Анзельм хотів обняти її, але видиво щезло, він прокинувся веселий, підбадьорений і тільки щиро посміявся з самого себе, що так упився від пуншу. А коли згадав Вероніку, йому знову стало гарно на серці.

– Тільки завдяки їй, – сказав він сам до себе, – я позбувся тієї дурної маячні. Бо й справді, я був наче той, що вважав себе скляним, або той, що уявляв себе ячмінним зерном і не виходив з кімнати, щоб його не з'їли кури. Якщо я стану радником, то й мови нема – одружуся з мадемуазель Паульман і буду щасливий.

І коли він опівдні йшов садом архіваріуса Ліндгорста, то не міг надивуватися, як це йому спершу все тут здавалося таким дивним і чудовим. Він тут уже не бачив нічого, крім звичайних вазонів у горщиках, різних калачиків, миртів тощо. Замість блискучих барвистих птахів, що раніше дражнили його, пурхало лише кілька горобців, які, побачивши Анзельма, галасливо неприємно зацвірінчали. Блакитна кімната здалася йому зовсім іншою, і він не міг збагнути, як цей яскраво-блакитний колір, неприродно золотисті стовбури пальм і безформне блискуче листя хоч на мить могли йому сподобатись. Архіваріус подивився на нього, якось дивно, іронічно посміхнувся і запитав:

– Ну, то як вам учора смакував пунш, дорогий Анзельме?

– Ах, вам, напевне, папуга вже... – відповів студент Анзельм, украй засоромившись, але затнувся, бо подумав, що й папуга був, мабуть, тільки манною.

– Еге! Я ж сам був у вашій компанії, – сказав архіваріус Ліндгорст. – Хіба ви не бачили мене? Але ви почали так казиритися, що й мені трохи не перепало, бо я саме сидів у мисці, коли реєстратор Гербранд схопив її, щоб жбурнути об стелю, і я мусив швидше сховатись у проректорову люльку. Ну, бувайте, пане Анзельме! Працюйте пильно, а я заплачу вам таляр і за вчорашній день, бо ви досі гарно працювали.

– І як це архіваріус Ліндгорст може верзти таку нісенітницю? – сказав сам до себе студент Анзельм і сів до столу, щоб узятися за манускрипт, що його архіваріус, як звичайно, розгорнув перед ним.

¹⁶ Хай згине (*лат.*)

¹⁷ ...евое – захоплений вигук, яким вакханки-жриці грецького бога вина і рослинності Вакха вітали його.

Але він побачив на пергаментному сувої таку силу дивних рисок та закарлючок, переплетених між собою, що око не могло ні на чому спинитись, і йому здалося, що все те майже неможливо скопіювати. Пергамент скидався на померезаний жилками уламок мармуру або на порослий мохом камінь. Проте, незважаючи ні на що, він усе-таки хотів спробувати й сміливо вмочив перо, але чорнило ніяк не спливало. Він нетерпляче струснув перо, і – о, небо! – велика ляпка впала на розгорнутий першотвір. Зашипівши й засвистівши, з плями вилетіла синя блискавка і затріщала-засміїлась по кімнаті до самої стелі. Тоді зі стін заklubочилась густа пара, листя почало шуміти, наче в бурю, з нього випорснули блискучі василіски у миготливому полум'ї, пара зайнялася і навколо Анзельма, прискаючи, затанцювали вогняні омахи. Золоті стовбури пальм стали велетенськими зміями, що з різким металевим ляском зіткнулися між собою мерзенними головами і обкрутились лускатими тілами навколо Анзельма.

– Божевільний, прийми тепер кару за свій зухвалий злочин! – так волав моторошний голос укоронованого Саламандра, що з'явився над зміями, немов сліпучий промінь серед вогню.

І ось їхні роззявлені пащі виригнули на Анзельма вогненний потік, який почав гуснути навколо нього й ставати ніби твердою крижаною масою. Анзельмове тіло, стягуючись усе міцніше й міцніше, зовсім залякло, і він знепритомнів, а коли знов опритомнів, то не міг навіть ворухнутись: він був немов оточений блискучим сяйвом, у яке стукався, коли пробував підняти руку чи повернутися.

Ах! Він сидів у міцно заткнутій кришталевій сулії на одній з полиць у бібліотеці архіваріуса Ліндгорста.

Вігілія десята

Страждання студента Анзельма в скляній сулії.

Щасливе життя учнів духовної школи і практикантів.

Битва в бібліотеці архіваріуса Ліндгорста.

Перемога Саламандра і звільнення студента Анзельма

Я дуже сумніваюся, що тобі, ласкавий читачу, доводилось коли сидіти замкненому в скляній сулії, хіба що така химера могла привидітись тобі в чудернацькому сні. Що ж до Анзельма, то можеш собі уявити, який розпач охопив бідолаху; коли ж тобі навіть і не снилось такого, то нехай буйна фантазія замкне тебе, мені й Анзельмові на догоду, хоч на кілька хвилин у кришталеву сулію. Ти оточений сліпучим блиском; усі речі навкруги немов освітлені й оповиті променистими барвами райдуги, все тремтить, коливається, мерехтить у непевному сьайві, ти нерухомо плаваєш, немов у замерзлому ефірі, який тебе так стискає, що дух твій даремно дає накази мертвому тілові. Все міцніше й міцніше твої груди зчавлює незмірний тягар, усе менше й менше з кожним подихом стає повітря у вузькому просторі сулії, твої жили набрякають, і, пронизаний невимовним страхом, кожний нерв здригається і сходить кров'ю в смертельній боротьбі. Отож пожалій, ласкавий читачу, студента Анзельма, який звідав ці невимовні муки у своїй скляній тюрмі; але він почував, що й смерть не могла б звільнити його, бо хіба ж не прокинувся він із непритомності, в яку запав через свої надмірні муки саме в той час, коли ранкове сонце ясно й радісно зазирнуло до кімнати, і хіба ж не почались його тортури знову? Вія не міг ворухнутися, його думки бились об скло, приголомшували неприємними звуками, і замість виразних слів, якими раніше промовляла його душа, він чув лише глухе гудіння безумства. Тоді він заволав у розпачі:

– О Серпентино, Серпентино, врятуй мене від цих пекельних мук!

І здалось йому, наче його обвіяли тихі зітхання й облягли сулію, немов зелене прозірчає бузинове листя, гудіти перестало, сліпуче, паморочливе світло щезло, і він зітхнув вільніше.

– Хіба ж я не сам винний, що мене спіткало нещастя? Ах, хіба ж не проти тебе самої, люба, кохана Серпентино, вчинив я такий злочин? Хіба ж не проти тебе виплекав я в собі ганебні сумніви? Чи ж не втратив я віру, а з нею і все, що могло зробити мене найщасливішим? Ах, ти вже ніколи не будеш моя, золотий горнець для мене втрачений, ніколи я не побачу його чудес. Ах, аби хоч ще раз поглянути на тебе, почути твій милий, солодкий голос, кохана Серпентино!

Так ремствував студент Анзельм, охоплений глибоким, пекучим жалем; аж раптом поруч нього хтось сказав:

– Зовсім не розумію, чого вам заманулось, пане студіозусе, чого ви так лементуєте? – Аж тепер студент Анзельм помітив, що поряд із ним, на тій самій полиці, стояло ще п'ять сулій, в яких він побачив трьох учнів духовної школи і двох практикантів.

– Ах, панове й товариші в нещасті! – скрикнув він. – Як же можна бути такими спокійними, такими вдоволенням ми, такими веселими, як оце, бачу, ви? Адже сидите точнісінько

так, як і я, замкнені в скляних суліях, і не можете поворухнутися, ба навіть і подумати про щось розумне без того, щоб не знявся пекельний гармидер, шум і брязкіт, від якого аж голова тріщить і гуде? Але ви не вірите, певне, в Саламандра і в Зелену Зміюку.

– Що ви мелете, пане студюзусе, – сказав один учень, – ми ніколи себе краще не почували, як тепер, бо таляри, які ми отримуємо від божевільного архіваріуса за різні безглузді копії, стають нам добре в пригоді. Нам не треба тепер учити напам'ять італійські хорали, ми ходимо щодня до Йозефа або й до інших пивниць, п'ємо досхочу міцне пиво, задивляємося на гарненьких дівчаток, співаємо, наче справжні студенти, «Gaudeamus Igitur»¹⁸ і ні про що не дбаємо!

– Вони правду кажуть, – озвався один практикант, – я також забезпечений талярами, як і мій дорогий колега отут, поруч мене, і пильненько заглядаю до пляшки з пивом, замість сидіти в чотирьох стінах і горбити спину над жалюгідними актами.

– Але ж, шановні мої панове! – сказав студент Анзельм. – Хіба ж вам не видно, що ви всі вкупі і кожний зокрема сидите в скляних судіях і не можете навіть ворухнутись, а не те що кудись там ходити?

Тоді учні й практиканти голосно зареготали й закричали:

– Студюзус з'їхав з глузду, він уявляє, що сидить у скляній сулі, а сам стоїть на Ельбському мості й дивиться просто в воду. Ходімо далі!

– Ах, – зітхнув студент, – вони ж не бачили ніколи прекрасної Серпентини, вони не знають, що таке воля й життя у вірі та коханні, тому й не відчують тягара в'язниці, куди їх замкнув Саламандр за їхню дурість, за їхнє простацтво. Але я, нещасний, загину в ганьбі й лихові, коли вона, яку я так невимовно кохаю, не врятує мене.

Тоді повіяв і забринів по кімнаті Серпентинин голос:

– Анзельме! Вір, кохай, надійся!

І кожен звук, як промінь, входив до Анзельмової в'язниці, кришталь змушений був попустити й послабити свій тиск, і груди в'язневі могли вже ворухнутися й дихнути. Все легші й легші ставали Анзельмові муки, і він добре бачив, що Серпентина ще кохає його і лише завдяки їй він може витримати ув'язнення в склі. Він уже не турбувався про своїх легковажних товаришів у біді, а скерував свої думки й почуття тільки на милу Серпентину. Але раптом із другого боку прочулося якесь глухе, бридке буркотіння. Скоро він роздивився, що буркотіло щось у старому кавничку з пощербленою накривкою, який стояв проти нього на маленькій шафці. Але, приглядаючись пильніше, він побачив, як усе виразніше з нього виступали огидні риси зморщеного обличчя старої жінки, і раптом біля полиці з'явилася перекупка з-під Чорної брами. Вона вишкірилась і пронизливо зареготала:

– Гай, гай, хлопче! Мусиш тепер сидіти, як на прив'язі? Гни тепер у пляшці спину, як попався, чортів сину! Хіба ж я тобі не казала давно, що так буде?

– Ну що ж, глузуй, насміхайся, проклятуща відьмо, – сказав студент Анзельм, – ти винна у всьому! Але попадешся ще й ти Саламандрові, гидотна редько!

– Ха-ха! – сказала стара. – Менше гонору! Ти моїм синочкам розтоптав обличчя, а мені обпик носа, проте я на тебе не маю зла, шельмо! Бо ти раніше був порядний хлопець і моя донька тебе любить. Але з сулії не вилізеш, поки я тобі не допоможу; дістатись до тебе мені несила, але моя кума, пацючка, що якраз над тобою на горищі живе, підгризе дошку, на якій ти стоїш, ти беркицьнешся додолу, і я впіймаю тебе в фартушок, щоб ти не розбив собі носа, а лишився з гарним, гладеньким личком, і понесу тебе скоренько до мамзель Вероніки, з якою мусиш одружитися, коли станеш радником.

– Геть від мене, сатанинське кодрло! – гнівно вигукнув студент. – Лише твої пекельні чари призвели мене до злочину, який я мушу тепер спокутувати. Але я все перетерплю, бо можу

¹⁸ Тож будемо веселі (лат.). Початок давньої студентської пісні

існувати тільки тут, де люба Серпентина оточує мене коханням і турботою! Слухай-но, стара, марні твої сподіванки. Не підкорюсь я твоїй силі, бо вічно кохатиму лише Серпентину. Я не хочу бути радником, ніколи й не гляну на Вероніку, яка через тебе зваблює мене тільки на лихо. А не стане Зелена Змія моєю, то я загину з туги й жалю. Геть, геть, паскудна поторочо!

Тоді стара зареготала, аж луна пішла по кімнаті, і скрикнула:

– Ну, то сиди ж і нидій, а мені час до діла братися, бо в мене є тут ще й інша робота!

Вона скинула чорний плащ і гола, бридка, почала кружляти по кімнаті. Фоліанти падали додолу, а вона виривала з них пергаментні аркуші і, швидко, майстерно зшиваючи їх, надягала на тіло й скоро вбралася в чудернацький панцер із луски. Бризкаючи вогнем, чорний кіт вискочив із каламаря, що стояв на письмовому столі, і завив до старої. Вона заверещала з радощів і разом із ним щезла в дверях. Анзельм помітив, що стара пішла до блакитної кімнати, і незабаром почув віддалік свист і галас. Птахи в саду закричали, папуга зарипів:

«Рятуйте, рятуйте, грабунок, грабунок!»

Тієї ж миті стара вскочила назад до кімнати, несучи в руках золотий горнець, і, гидко викручуючись, закричала:

– Поталанило! Поталанило! Синочку, вбий Зелена Змію! Нумо, синку, нумо!

Анзельмові здавалося, що він чує глибокий стогін, чує Серпентинин голос. Його охопив жах і розпач. Він напружив усю свою силу й почав так міцно натискати на скло, що, здавалося, нерви й жили зараз не витримають... Різкий дзенькіт розлігся по кімнаті, і архіваріус з'явився в дверях у своєму адамашковому халаті.

– Гей, сволото! Чортова маро! Кинь відьомські штуки! Геть! Гайда! – закричав він.

Нараз чорні коси старої наїжачились, немов щетина, червоні очі заблищали пекельним вогнем. Вона роззявила широченну пащеку, заклацала зубами й зашипіла:

– Швидше летіть, запаліть, розтопіть! – і глузливо замекала, зареготала, а тоді, притиснувши до себе золотий горнець, почала жбурляти звідти повні жмені блискучої землі на архіваріуса, але тільки-но земля торкалася халата, як ставала квітами й опадала додолу.

Враз лілеї на халаті замерехтіли, спалахнули тріскучим вогнем, і архіваріус почав кидати ті вогняні квіти у відьму. Вона завилала з болю, але відразу ж застрибала, струшуючи їх із пергаментного панцера, і лілеї гасли й розсипалися на попіл.

– Гей, до мене, хлопче! – завищала стара, і кіт, підскочивши, кинувся через архіваріуса до дверей, але сірий папуга пурхнув йому назустріч, схопив його кривим дзьобом за карк, і червона вогненна кров бризнула у нього з шиї, а Серпентинин голос скрикнув:

– Врятовані! Врятовані!

Стара, сповнена люті й відчаю, кинула горнець назад себе, підскочила до архіваріуса і, розчепірюючи закарлючені пальці, хотіла вчепитися в нього пазурами, але архіваріус швидко зірвав свій халат і жбурнув його на стару. Тоді зашипіло, забризкало, затріщало блакитне полум'я з пергаментних аркушів, стара заметалась, виючи з болю, і все намагалася захопити більше землі з горнця, вирвати більше пергаментних аркушів із книг, щоб загасити полум'я, і коли їй щастило кинути на себе землі чи аркуш, полум'я гасло. Але тоді ніби зсередини в архіваріуса порснуло на стару шипуче проміння.

– Гей, гей! На неї, за нею! Перемога Саламандрові! – залунав архіваріусів голос, і тисячі блискавок зазмійлись вогненними кільцями навколо старої.

Кіт і папуга в лютій борні, пирхаючи й ревучи, метались по кімнаті. Нарешті папуга повалив kota дужими крильми на землю і, міцно тримаючи його, запустив у нього пазури так глибоко, що той завив і застогнав у смертельних корчах, видовбав йому гострим дзьобом палаючі очі, і з них бризнула вогненна піна. Звідти, де стара впала додолу під халатом, знявся густий чад. Вереск відьми, її жахливий, пронизливий крик затих удалині. Смердючий чад, що розійшовся по кімнаті, скоро розвіявся, архіваріус підняв халат – під ним лежала погана редька.

– Шановний пане архіваріусе, ось вам переможений ворог, – сказав папуга, підносячи архіваріусові Ліндгорсту в дзьобі чорний волос.

– Дуже добре, мій любий, – відповів архіваріус, – тут лежить також і моя супротивниця, потурбуйтеся, будь ласка, про решту. Сьогодні ж ви отримаєте як невеличку douceur¹⁹шість кокосових горіхів і нові окуляри, еге ж, бо, як бачу, мерзенний кіт розбив ваші скельця.

– Завжди ваш, вельмишановний друже й покровителю! – відповів дуже задоволений папуга, взяв редьку в дзьоб і вилетів із нею у вікно, яке архіваріус Ліндгорст відчинив йому.

Потім архіваріус взяв золотий горнець і гукнув:

– Серпентино, Серпентино!

І коли студент Анзельм, дуже зрадівши з поразки підлої перекупки, яка штовхала його до загибелі, глянув на архіваріуса, то знов побачив високу, величну постать князя духів, що дивився на нього з невимовною ласкою і гідністю.

– Анзельме, – промовив князь духів, – не ти, а ворожі стихії, що намагалися згубно вдертися у твою душу й відірвати тебе від самого себе, винні в твоїй зневірі. Ти не зрадив своєї мети, будь вільний і щасливий.

Блискавка пронизала все ество Анзельма, чудесна музика кришталевих дзвіночків залунала дужче й могутніше, ніж будь-коли, всі фібри, всі нерви його тіла затремтіли, але акорди дедалі голосніше лунали по кімнаті; скло, що ув'язнило Анзельма, розпалося, і він упав в обійми коханої, милої Серпентини.

¹⁹ Винагороду (франц.).

Вігілія одинадцята

**Проректор Паульман незадоволений тим,
що в його родині зчинилась така скаженина.**

**Як реєстратор Гербранд став радником і в найлютіший
мороз прийшов у черевиках та шовкових панчохах.**

Веронічине признання.

Заручини біля миски з гарячим супом

– Але скажіть лише мені, найдорожчий реєстраторе, як це нам учора той клятий пунш так у голову вдарив, що ми могли накоїти таких дурниць? – промовив проректор Паульман, увійшовши вранці другого дня до кімнати, де ще й досі лежало повно череп'я, а посередині в калюжі пуншу плавала перука, що злипла в кучму.

Коли студент Анзельм вибіг учора звідти, проректор Паульман і реєстратор Гербранд лишилися і, заточуючись, кружляли по кімнаті, мов навіжені, стукались головами, поки Франя на превелику силу не відпровадила тата, що ледве тримався на ногах, спати, а реєстратор Гербранд, не тямлячи себе, впав на софу, з якої Вероніка втекла до спальні.

Реєстратор Гербранд, блідий, пов'язавши голову синьою хусточкою, тужно стогнав:

– Ах, дорогий проректоре, не пунш винен, який мадемуазель Вероніка чудово приготувала, ні! То все через клятого студента сталося! Хіба ви не помітили, що він уже давно *mente captus*?²⁰ І хіба не знаєте, що божевілля заразливе? Пробачте на слові, але давнє прислів'я каже: до кого пристанеш, такий і сам станеш. А тим паче, коли вип'єш чарчину, то легко втрачаєш глузд і мимохіть так поводишся, такі викидаєш коники, наче й справді божевільний. Повірите, проректоре, мені аж у голові паморочиться, як згадаю про сірого папугу.

– Ви що, жартуєте? – перебив його проректор. – То ж був дідок у сірому плащі, архіваріусів служник, що прийшов шукати студента Анзельма.

– Можливо, – відповів реєстратор Гербранд, – але мушу признатися, що мені таки моторшно: цілісіньку ніч щось дивно вило і свистіло.

– То я, – сказав проректор, – бо я дуже хроплю.

– Ну, може бути, – вів далі реєстратор, – але послухайте, шановний проректоре! Не без причини захотів я вчора з вами трохи розважитись, та Анзельм усе мені зіпсував... Ви не знаєте, о проректоре! Проректоре! – Реєстратор Гербранд схопився, зірвав хустину з голови, обняв проректора, палко потис йому руку, ще раз несамовито скрикнув: – О проректоре! Проректоре! – І, схопивши капелюха та палицю, вибіг швидко геть.

– Студент Анзельм і на поріг більше не посміє до мене ступити, – сказав проректор сам до себе, – бо я тепер добре бачу, що він своїм тихим божевіллям геть збивав з пантелику найкращих людей. Реєстратор уже пропадає людина, а я поки що тримаюсь, але сатана, що

²⁰ Божевільний (*лат.*).

так стукав, коли я був п'яний, може вдертися знову й почати свої витребеньки. Отож – arage satanas!²¹ Геть Анзельма!

Вероніка стала дуже задумлива, мовчазна, усміхалась тільки вряди-годи, і то якось дивно, а найбільше любила бути на самоті.

– Її Анзельм також наврочив, – злісно сказав проректор сам до себе, – але добре, що він і на очі не показується. Я знаю, він мене боїться, тому й не з'являється. – Останні слова проректор промовив зовсім голосно.

У Вероніки, що була саме в кімнаті, слова ті викликали сльози на очах, і вона, зітхнувши, сказала:

– Ах, хіба ж Анзельм може сюди прийти? Він же давно сидить замкнутий у скляну сулію.

– Як? Що? – скрикнув проректор Паульман. – Ох, боже мій, ох, боже мій, вже й вона верзе казна-що, як і реєстратор. І чим це все скінчиться! От же проклятуший, мерзенний Анзельм! – І він негайно побіг по лікаря Екштайна.

Лікар усміхнувся і лиш озвався:

– Гай, гай! – Але не приписав нічого, тільки додав ще таке: – Нервові напади! Минеться само... Треба ходити на повітря, гуляти, розважатися... піти до театру... подивитися «Щасливця», «Празьких сестер»,²² і все минеться!

«Рідко лікар буває такий говіркий, – подумав проректор Паульман, – просто-таки балакучий».

Минуло кілька днів і тижнів, навіть місяців, як Анзельм зник, але і реєстратор Гербранд також не приходив, коли це раптом четвертого лютого рівно в полудень, о дванадцятій годині, він у новому модному вбранні з найкращого сукна, в черевиках і шовкових панчохах, незважаючи на лютий мороз, із великим букетом живих квітів у руці зайшов до кімнати проректора Паульмана, неабияк здивувавши його своїм виглядом. Він урочисто підійшов до проректора, церемонно обійняв його і промовив:

– Сьогодні, в день іменин вашої любої доньки, шановної мадемуазель Вероніки, я хочу висловити все, що вже давно лежить у мене на серці! Тоді, того злочасного вечора, коли я приніс у кишені сюртука всі складники злочасного пуншу, я мав на думці сказати вам одну приємну новину і радісно відсвяткувати той щасливий день, бо вже тоді довідався, що я номінований у радники, а тепер я маю в оцій кишені і належний патент *cum nomine et sigillo principis*.²³

– Ах, ах! Пане реєстр... пане раднику Гербранде, хотів я сказати! – промурмотів проректор.

– Але тільки ви, дорогий проректоре, – вів далі новопризначений радник, – тільки ви можете зробити мене ділком щасливим. Я вже давно кохаю в душі мадемуазель Вероніку і можу похвалитися не одним приятним поглядом з її боку, які ясно свідчать, що і я їй не осоружний. Одне слово, шановний проректоре, я, Гербранд, прошу руки вашої любої доньки, мадемуазель Вероніки, з якою я, коли ви не проти, невдовзі думаю одружитися.

Проректор з подиву сплеснув руками і скрикнув:

– Ай-яй-яй! Пане реєстр... пане раднику, хотів я сказати, і хто б міг подумати! Ну, коли Вероніка й справді вас кохає, то я з свого боку нічого не маю проти; можливо, її теперішня меланхолія – тільки приховане кохання до вас, шановний раднику! Знаємо таке!

Тієї миті зайшла Вероніка, бліда й засмучена, як завжди тепер бувала. Радник Гербранд підійшов до неї, вишукано привітав її з іменинами й віддав пахучий букет квітів, а ще маленьку коробочку, з якої, коли вона відчинила її, сяйнула пара блискучих сережок. Раптом щоби її зашарілись, очі заблищали жвавніше, і вона скрикнула:

²¹ Геть сатану! (лат.)

²² «Щасливець», «Празькі сестри» – комічні опери німецького композитора Венцеля Мюллера (1767–1835).

²³ За підписом і печаткою князя (лат.).

– Ах, боже мій! Та це ж ті самі сережки, що я кілька тижнів тому надівала і втішалась ними!

– Як це? – мовив радник Гербранд трохи збентежено і ображено. – Адже я лише годину тому купив їх у Замковому провулку за нікчемні гроші?

Але Вероніка не слухала його, бо вже стояла перед люстерком, щоб побачити, чи личить їй нова оздоба, яку вона почепила в маленькі вушка. Проректор Паульман поважним тоном сповістив їй, прибравши урочистого вигляду, про підвищення їхнього приятеля Гербранда і про його освідчення. Вероніка подивилась на радника проникливим поглядом і промовила:

– Я вже давно знала, що ви хочете зі мною одружитися. Що ж, хай буде! Я вам обіцяю руку і серце, але мушу зараз же обом вам – і татові, і нареченому – відкрити багато дечого, що важким тягарем лежить у мене на душі і на серці; відкрити негайно, хай навіть і суп захолоне, який, бачу я, Франя вже подає на стіл. – І, не чекаючи на відповідь проректора й радника, незважаючи на те, що в них слова вже висіли на губах, Вероніка повела далі: – Повірте мені, любий таточку, що я кохала Анзельма від щирого серця і коли реєстратор Гербранд, тепер уже радник, запевнив, що Анзельм легко може досягти того самого, я вирішила, що тільки він і більше ніхто буде мені чоловіком. Аж побачила, начебто ворожі сили намагаються вирвати його в мене, і мусила вдатися по допомогу до старої Лізи, колишньої моєї няньки, що тепер стала ворожкою і великою чарівницею. Вона обіцяла допомогти мені й віддати Анзельма цілком у мої руки. Ми пішли з нею опівночі, перед осіннім рівноденням, на роздоріжжя; вона заклинала там пекельних духів, і з допомогою чорного kota ми виготовили невеличке металеве люстерко, в яке мені досить було подивитися і скерувати свої думки на Анзельма, щоб цілком заволодіти його думками й почуттями. Але тепер я щиро каюсь, що зробила так, і зрікаюсь усіх сатанинських чарів. Саламандр перемиг стару ворожку, я чула її жалібний лемент, але допомогти не могла, і коли папуга зжер її як редьку, тоді моє металеве люстерко брязнуло й розбилося. – Вероніка дістала скалки розбитого люстерка та пасмо кіс зі скриньки з шитвом і, подаючи їх раднику Гербранду, додала: – Ось вам, любий раднику, уламки люстерка, киньте його сьогодні вночі о дванадцятій годині з Ельбського мосту, а саме звідти, де стоїть хрест, в ополонку, а пасмо завжди носіть на грудях. Зрікаюся ще раз усіх чаклунських чарів і щиро бажаю Анзельмові всілякого щастя, бо він тепер з'єднав свою долю з Зеленою Змійкою, що куди краща й багатша за мене. А я буду вас, коханий раднику, любити й поважати, як вірна дружина.

– Ах боже, ах боже! – скрикнув проректор Паульман скрушно. – Вона причинна, причинна... Вона ніколи не зможе бути пані радничкою, вона божевільна!

– Аж ніяк, – перебив його радник Гербранд, – я добре знаю, що мадемуазель Вероніка почувала прихильність до навіженого Анзельма і, можливо, будучи перенапруженою, колись звернулася до тої чарівниці, що ворожить на картах та на кавовій гущі, а мешкає біля Озірної брами, одне слово – до старої Рауер. Ну, і не будемо також заперечувати, що й справді існують таємні мистецтва, які можуть впливати на людину вкрай погано, про що ми читаємо у давніх авторів. А що мадемуазель Вероніка говорила про перемогу Саламандра і про одруження Анзельма з Зеленою Змійкою, то це, звичайно, тільки поетична алегорія, так би мовити, поема, в якій вона оспівує свою остаточну розлуку із студентом.

– Вважайте це за що хочете, любий раднику, – перебила його Вероніка, – нехай навіть і за безглуздий сон.

– Ні в якому разі, – сказав радник Гербранд, – бо я ж добре знаю, що й студента Анзельма опанували таємні сили, які його підбурюють і під'юджують на різні божевільні витівки.

Проректор Паульман більше не міг витримати й вибухнув:

– Досить, на бога, досить! Чи ми знову напилися проклятого пуншу, чи, може, на нас впливає Анзельмове божевілля? Пане раднику, що за дурниці ви знову верзете? Хотілося б вірити, що вам кохання забило памороки, а коли так, то все швидко минеться після одруження,

а то б я боявся, що вас теж посіло якесь божевілья, вельмишановний раднику, і турбувався б за нащадків, щоб і вони не успадкували вашої хвороби. Ну, а тепер я даю вам своє батьківське благословення на радісний шлюб і дозволяю вам, як нареченому й нареченій, поцілуватися.

Вони негайно ж таки й поцілувались, і, не встиг ще й захопнути принесений суп, як заручини були закінчені. Через кілька тижнів по тому пані радниця Гербранд справді сиділа, як вона вже давно собі мріяла, на балкончику прекрасного будиночка на Новому ринку й, посміхаючись, поглядала на дженджиків, що проходили мимо і, дивлячись на неї в лорнет, казали:

– Ну й гарна жінка радниця Гербранд!

Вігілія дванадцята

Відомості про маєток, що його Анзельм дістав від архіваріуса Ліндгорста як зять, і про те, як він живе там із Серпентиною.

Закінчення.

Як глибоко відчував я величезне щастя студента Анзельма, що, з'єднавшись навіки з милою Серпентиною, оселився тепер у чудовому, таємничому царстві, яке він визнав за свою вітчизну і до якого душа його, сповнена дивних передчуттів, так давно прагнула! Але марні були, ласкавий читачу, всі мої зусилля хоч би приблизно віддати тобі словами всю пишноту, якою оточений Анзельм! Я аж переймався відразою, коли бачив, яка бліда і млява наша мова. Я почував себе в полоні мізерної, дрібної буденності, я захворів з прикрого невдоволення, я ходив як сновида, одне слово, я опинився в становищі студента Анзельма, яке описав тобі, ласкавий читачу, в четвертій вігілії. Я дуже зажурився, перечитавши одинадцять щасливо завершених вігілій, і вже думав, що мені, мабуть, ніколи не пощастить додати до них ще й дванадцятку, як останній камінь до будови, бо щойно я сідав уночі до столу, щоб закінчити твір, мені здавалося, ніби якісь підступні духи (може, то були родичі, навіть брати в перших убитої відьми) підставляли мені блискуче поліроване люстерко, в якому я бачив тільки своє Я – бліде, невиспане, засмучене, як реєстратор Гербранд після п'ятики. Тоді я кидав перо і йшов спати, щоб принаймні хоч у сні побачити щасливого Анзельма та милу Серпентину. Таке тривало кілька днів і ночей, коли, нарешті, зовсім несподівано я отримав від архіваріуса Ліндгорста листа, де він писав мені ось що:

«Вельможний пане, ви, як мені відомо, описали в одинадцяти вігіліях дивну долю мого любого зятя, колись студента, а нині поета Анзельма, тепер же тяжко мордуєтесь над дванадцятою і останньою вігілією, в якій хочете сказати дещо про його щасливе життя в Атлантиді, куди він переїхав із моєю донькою в мій прегарний маєточок. Незважаючи на те, що ви розголосили перед читачами, хто я такий насправді, чого мені зовсім не хотілося, бо ж це може зашкодити мені на службі як таємному архіваріусові й потягти за собою безліч інших неприємностей, навіть порушення в колегії питання про те, чи має право Саламандр, хай і зобов'язавшись присягою, посісти відповідальну державну посаду й чи можна йому доручати важливі справи, оскільки за Габалісом²⁴ та Сведенборгом,²⁵ стихійним духам узагалі не можна довіряти; незважаючи на те, що тепер мої найкращі друзі унікатимуть моїх обіймів, боячись, щоб я часом не зіпсував блискавкою їхню зачіску і святковий фрак, – незважаючи на все це, кажу, я таки хотів би допомогти вам, вельможний пане, закінчити твір, бо там сказано багато гарного й про мене, і про мою заміжню доньку (як би мені хотілося здихатися й решти двох!). Отож коли хочете написати дванадцятку вігілію, то злізьте зі свого клятого третього поверху

²⁴ *Габаліс* – «Граф Габаліс, або Розмова про таємничі науки» (1670), твір, написаний абатом Вілларом де Монфоконом і присвячений відносинам між людьми і стихійними духами.

²⁵ *Сведенборг Емануїл* (1688–1772) – шведський вчений-природознавець і філософ-містик. Його вчення було дуже популярним, а самого філософа вважали магом, що вмів заклинати духів.

вниз, покиньте свою комірчину і приходьте до мене. В блакитній пальмовій кімнаті, вам уже відомій, ви знайдете відповідне письмове приладдя і зможете в небагатьох словах подати до відома читачів те, що самі побачите. Так буде краще для вас, ніж велелюдне описувати життя, яке ви знаєте тільки з чуток. *З глибокою повагою, ваш найпокірніший слуга Саламандр Ліндгорст, р. т.*²⁶ *корол. таємн. архіваріус».*

Ця, як бачите, трохи грубувата, а проте ласкава записка архіваріуса Ліндгорста була для мене надзвичайно приємна. Хоча, здається, химерний дідуган і знав, у який дивний спосіб мені стала відома доля його зятя, – хоч я, зобов'язавшись тримати все в таємниці, не можу розповісти про нього навіть тобі, ласкавий читачу, – але не гнівайся на мене, як я боявся, бо сам подав руку допомоги, щоб я закінчив свій твір. Отже, я маю право зробити висновок, що він, властиво, згоден, щоб розповідь про його чудесне існування в царстві духів з'явилася друком. «Мабуть, – думав я, – він сподівається таким чином швидше видати заміж і решту своїх дочок, бо, можливо, в душу якогось юнака западе іскра й запалить у ньому тугу до Зеленої Змійки, яку він потім на вшестя шукатиме і знайде в бузиновому кущі. Нещастя ж, яке спіткало Анзельма, коли він попав у скляну сулію, буде йому пересторогою: хай бережеться всяких сумнівів, усякої зневіри». Рівно об одинадцятій я загасив лампу й поплентався до архіваріуса Ліндгорста, який мене вже чекав біля свого порога.

– А, це ви, вельмишановний! Ну, мені дуже приємно, що ви не знехтували моїх добрих намірів. Ходімо! – І повів мене через сад, повний сліпучого блиску, до лазурово-блакитної кімнати, де я побачив бузкового кольору письмовий стіл, за яким працював Анзельм. Архіваріус Ліндгорст зник, але негайно з'явився знову. В руках у нього був прекрасний золотий келих, з якого високо здіймалось блакитне тріскуче полум'я.

– Ось, – сказав він, – я приніс вам улюблений трунок вашого друга капельмейстера Йоганна Крейсlera. Це запалений арак, куди я вкинув цукру. Пийте, а поки ви будете сидіти, читати й писати, я скину свій халат і, щоб натішитись вашим любим товариством, попірнаю трохи в келихові.

– Як ваша ласка, шановний пане архіваріусе, – озвався я, – але, якщо ви хочете, щоб я скуштував цього трунку, то не...

– Не турбуйтеся, мій дорогий! – вигукнув архіваріус, швидко скинув халат, скочив, на мій неабиякий подив, у келих і зник у полум'ї.

Я, не вагаючись, спробував трунок, трохи здуваючи полум'я. Трунок був чудовий!

Чи це не смарагдове листя пальм ніжно шелестить і шепоче, немов від пестошів ранішнього леготу? Так, збудившись зі сну, воно зводиться й шепоче про дива, що про них сповіщають, немов з далекої даліни, чарівні звуки арф. Блакить одстає від стін і стелиться навкруги, немов духмяний туман, але сліпуче проміння пронизує його, і він, наче охоплений дитинячою радістю, котиться, клубочиться, здіймається в незглибну височінь і нависає склепінням над пальмами. Але промінь нижеться до променя, вони стають усе сліпучіші, і нарешті в ясному сонячному сьайві відкривається безмежний гай, де я бачу Анзельма. Полум'яні гіацинти, тюльпани і троянди здіймають свої прекрасні голівки, і їхні пахощі привітно закликають щасливців: «Мандруй, мандруй серед нас, коханий; ти нас розумієш, наші пахощі – це туга за коханням; ми любимо тебе, ми твої назавжди! Золоте проміння горить у полум'яному сьайві. Ми вогонь, запалений коханням. Пахощі – це туга, а вогонь – це прагнення, і хіба ми не живемо в твоїх грудях? Ми ж твої власні прагнення». Темні кущі, високі дерева шумлять і шепочуть: «Ходи до нас, коханий! Ходи, щасливцю! Вогонь – це прагнення, але надія – наш холодок. Ми заколишемо тебе любимими співами, бо ти розумієш нас, бо кохання живе в твоїх грудях».

²⁶ Pro temore – нині (лат.).

Струмки й потічки дзюркотять і хлюпочуть: «Коханий, не минай нас так швидко, подивися в наш кришталь, тут живе твій образ, який ми любовно бережемо, бо ти зрозумів нас!» Барвисті пташки радісним хором щебечуть і співають: «Слухай нас, слухай нас, ми радість, ми блаженство, любовний захват». Та Анзельм тужно дивиться на чудовий храм, що височить у далині. Майстерні колони здаються деревами, а капітелі та карнизи – акантовим листом, що в дивному плетиві гірлянд та фігур утворює чудесні візерунки. Анзельм іде до храму і трепетно дивиться на мармурові сходи, дивовижно зарослі мохом.

– О! – вигукує він, сповнений захвату. – Вона вже недалеко!

І ось із середини храму велично й урочисто виходить прекрасна Серпентина; вона несе золотий горнець, із якого виросла пишна Лілея. Невимовна втіха безмежної пристрасті палає в її чудесних очах, вона дивиться на Анзельма й каже:

– Ах, коханий! Лілея розгорнула свій келих, найвища мета здійснилася, чи є ще яка втіха, що зрівнялася б з нашою?

Анзельм обіймає її в запалі гарячого жадання. Лілея горить осяйним промінням над його головою. І все чутніше шумлять дерева та кущі, ясніше й привітніше дзюркотять струмки, пташки та розмаїті барвисті комахи кружляють і витанцьовують, скрізь стоїть веселий, радісний, метушливий гомін, у повітрі, у воді, на землі, – всюди відбувається свято кохання! Блиснули блискавки, освітивши кущі, з землі визирнули діаманти, мов іскристі очі, з джерел високо прискають водограї, чудові пахощі линуть на шурхітливих крилах – це стихійні духи віддають ясу Лілеї і звістують Анзельмове щастя.

Тоді Анзельм підіймає голову, освітлену променистим сяйвом. Чи це погляди? Чи слова? Чи, може, спів? Але виразно чути:

– Серпентино! Віра в тебе й кохання відкрили мені душу природи! Ти принесла мені Лілею, що виросла з золота, з первісної сили землі ще до того, як Фосфор запалив думку, вона – пізнання священної єдності всіх речей, і з тим пізнанням я житиму завжди в найвищому блаженстві. Так, я, найщасливіший, пізнав найвище. Я вічно тебе кохатиму, о Серпентино! Ніколи не зблякне золото проміння Лілеї, бо як віра й любов, так і пізнання – вічне!

Видиво, в якому Анзельм з'явився мені живий у своєму маєтку в Атлантиді, я побачив завдяки Саламандровому мистецтву, і коли воно зникло, немов у тумані, то я – дивно дивне! – знайшов усе це на бузкового кольору столі чисто переписане і, як видно, моєю ж власною рукою. Але тепер душу мою сповнив пекучий жаль.

– Ах, щасливий Анзельм, він скинув тягар буденного життя, він піднісся на крилах кохання до прекрасної Серпентини і тепер щасливо й радісно живе у своєму маєтку в Атлантиді! А я, бідолашний? Скоро, може, через кілька хвилин, я покину цю чудову залу, якій, проте, ще далеко до маєтку в Атлантиді, опинюсь у своїй комірчині, мізерія буднів обсяде мої почуття, лихо за лихом, немов густий туман, обгорне мій зір, і я, мабуть, вже не побачу Лілеї.

Архіваріус Ліндгорст легенько торкнув мене за плече і сказав:

– Годі, годі, шановний! Чого ви побиваетесь? Хіба ж ви самі не були щойно в Атлантиді і не маєте там принаймні гарненького хутірця як поетичного маєтку вашої душі? І взагалі хіба ж Анзельмове щастя – щось інше, як не життя в поезії, якій відкривається найглибша таємниця природи – священна єдність усіх речей?

Малюк Цахес, на прізвисько Цинобер²⁷

²⁷ Переклав з німецької *Сидір САКИДОН*

Розділ перший

Маленький виродок.

Небезпека, що загрожувала пасторовому носові.

Як князь Пафнутій запроваджував у своїй країні освіту, а фея Рожабельверде попала до притулку благородних дівчат

Недалеко від одного привітного села, біля самого шляху на розпеченій сонцем землі лежала у знеможі бідна обідрана селянка. Змучена голодом і спрагою, вкрай знесилена, ледве переводячи подих, нещасна впала під тягарем короба, вщерть набитого хмизом, який вона ледве назбирала в лісі поміж чагарями й деревами. Вона вже думала, що настала її смертна година, а отже, й кінець невтішному горю.

А все-таки незабаром вона спромоглася розв'язати вервечки, якими був прив'язаний короб на спині, і поволі пересунулась на найближчий моріжок. І тут почала тяжко нарікати.

– Чого ж це тільки мене, – жалілась вона, тільки мене та мого бідолашного чоловіка спостигло таке лихо й гірка недоля? Та хіба ж ми не працюємо, як ніхто в селі, з ранку до вечора, солоним потом обливаючись, а гибіємо в злиднях, ледве маємо на шматок хліба, щоб втамувати свій голод? Три роки тому чоловік, копаючи в садку, знайшов горщик із золотими червінцями, то ми вже й гадали собі – нарешті й до нас щастя завітало, нарешті нам полегшає. І що ж сталося? Злодії вкрали гроші, хата й клуня згоріли дощенту, жито на полі витолочило градом, і, щоб міру наших страждань наповнити вщерть, покарало нас небо оцим маленьким виродком, якого я привела на світ собі на ганьбу й на посміх людям. На Лавріна цьому малюкові буде вже два з половиною роки, а він ще на своїх павучих ногах не може ні стояти, ні ходити і тільки мурчить та нявкає, немов кошеня, замість того щоб говорити. А жерти – жере ненатла потвора так, як добрий восьмилітній хлопчисько! Та тільки не йде їжа йому анітрохи на пожиток. Боже милосердний, змилуйся над ним і над нами, не допусти, щоб довелося годувати його аж поки він вросте, нам на муку та на ще гірші злидні. Бо ж їсти й пити він буде щораз більше, а працювати зась! Ні, ні, такої вже біди ніхто в світі витримати не годен! Ох, коли б уже вмерти, тільки вмерти! – І вона почала плакати й ридати, аж поки не заснула, знесилена і знеможена журбою.

Справді-бо, жінка мала всі підстави нарікати на бридкого виродка, що прийшов на світ два з половиною роки тому.

Те, що на перший погляд можна було цілком сприйняти за химерно скрючений цурпалок дерева, було не що інше, як потворний малюк якихось дві п'яді на зріст, що досі впоперек лежав у коробі, а тепер виліз і борсався та вурчав у траві. Голова в потвори глибоко запала між плечима, на спині виріс горб, як гарбуз, а зразу ж від грудей звисали тонкі, немов ліщинові

палички, ноги, тож весь він був схожий на роздвоєну редьку. На обличчі неухайне око нічого б і не розгледіло, але, придивившись пильніше, можна було помітити довгий гострий ніс, що витикався з-під чорного розкошланого чуба, пару маленьких чорних очиць, що виблискували на зморщеному, як у старого, обличчі, – проява, та й годі.

І ось, коли жінку, прибиту горем, зморив глибокий сон, а син її борсався коло неї, трапилося так, що панна фон Рожа-Гожа, патронеса близького притулку, саме тією дорогою верталася з прогулянки. Вона зупинилася, побачивши бідолашних жінку з сином, а що з природи була побожна й жаліслива, то дуже зворушилася.

– О Боже милостивий! – почала вона. – Скільки горя й злиднів є ще на землі! Нещасна жінка! Навряд чи вона й рада, що живе на світі, бо працює понад силу, а голод і турботи геть її пригнітили! Аж тепер я відчула, яка я убога та безсила! Ах, коли б я могла допомогти так, як хотілося б! Але тим, що в мене ще залишилось, тим невеличким хистом, якого ворожа сила не спромоглася вкрасти в мене й знищити, я ще володію і до кінця скористаюся ним, щоб залагодити, сердего, твоє горе. Бо коли б я навіть і мала гроші, вони б тобі не стали в пригоді, а може, й довели б до більшої біди. Тобі і твоєму чоловікові не судилося багатство, а кому воно не судилось, у того червінці щезають з кишені хтозна-як, лише гризоту йому завдають, і чим більше золота йому перепадає, тим він стає бідніший. Але я знаю, над усе лихо, над усі нестатки гризе твоє серце думка про цю малу потвору, що висить на тобі зловісним тягарем, який ти мусиш нести ціле своє життя. Стрункий, гарний, дужий, розумний цей хлопець ніколи не буде, але чи не вдасться мені допомогти в інший спосіб?

Панна сіла на траву і взяла малюка на коліна. Злий виродок борсався, пручався, мурчав і хотів навіть укусити її за палець, але вона промовила:

– Спокійно, спокійно, хрущику! – і почала тихо й лагідно гладити його долонею по голові від лоба аж до потилиці.

Поволеньки скуйовджений чуб малюка почав вирівнюватися, розділився проділом, приліг на лобі і м'якими ніжними кучерями спустився на високі плечі та горбату, як гарбуз, спину. Малюк ставав щодалі спокійніший і нарешті міцно заснув. Тоді панна Рожа-Гожа обережно покляла його на траву біля самої матері, скропила пахучою водою з флакончика, якого витягла з кишені, і квапливо відійшла.

Коли жінка невдовзі після того прокинулася, то відчула, що якось дивно збадьорила і зміцніла. Так, немовби з'їла смачний обід, а до того ще й ковтнула доброго вина.

– Ти ба! – сказала вона. – Наче й спала недовго, а як мені полегшало, скільки сили додалося! Але ж сонечко ось-ось спуститься за гори, нумо скоріш додому! – Вона хотіла завдати собі на плечі короба, та, зазирнувши туди, побачила, що малюка нема. А він тим часом підвівся з трави і плаксиво задзявонів. Коли мати глянула на нього, то з дива аж руками сплеснула і скрикнула: – Цахесе, маленький Цахесе, хто ж це тобі встиг так гарно розчесати чуба? Цахесе, маленький Цахесе, як би тобі личили ці кучері, коли б ти був не такий гидкий! Ну йди ж, іди. Залазь у короб. – Вона хотіла його схопити й покласти на хмиз, та малий Цахес задрігав ногами, вишкірився на матір і виразно пронявкав:

– Не хочу!

– Цахесе, мій маленький Цахесе, та хто ж тебе встиг мови навчити? Коли ти так гарно зачесаний, коли ти так добре говориш, то, може, й бігати навчився?

Жінка завдала собі короб на плечі, малий Цахес ухопився за її фартух, і вони почимчикували в село.

Дорога йшла мимо пасторського двору, і трапилося так, що саме на порозі свого дому стояв пастор із своїм найменшим синком, гарненьким трирічним хлопчиною в золотих кучерях. Та ось, побачивши жінку з важкою ношею і з маленьким Цахесом, що аж повис на її фартусі, він гукнув:

– Добрий вечір, пані Лізо, як ся маєте? Ви занадто вже важкий короб набрали, ледве несете, ідіть сюди, відпочиньте трохи на лаві біля моєї хати. Служниця дасть вам напитися свіжої води.

Пані Ліза не чекала, щоб її прохали двічі: вона скинула короб і тільки-но хотіла розтулити рота, щоб поскаржитися шановному панотцеві на всі свої нещастя й злидні, як малий Цахес з несподіванки втратив рівновагу і полетів пасторові аж під ноги. Той жваво нагнувся, підняв малюка і промовив:

– О пані Лізо, пані Лізо, який же у вас милий та гожий хлопчик! Це ж справжня ласка Господня – така чудесна дитина. – Він узяв малюка на руки, почав його пестити і зовсім, здається, не помічав, як негречний малюк огидно мурчав та нявчав і намагався навіть укусити за носа шановного панотця.

А пані Ліза стояла, приголомшена пасторовими словами, втупивши в нього погляд, і зовсім не знала, що й подумати.

– Ах, милий панотченьку, – почала нарешті вона плаксивим голосом, – такій людині Божій, як ви, не личило б глузувати з мене, бідолашної, яку Господь невідомо за що покарав цим огидним виродком.

– І що ви балакаєте, – заперечив пастор дуже поважно, – що ви балакаєте? Глузувати... виродок... кара Господня... Я зовсім вас не розумію і знаю лише, що ви, мабуть, зовсім осліпли, коли свого милого сінка не любите від щирого серця. Поцілуй мене, моє любе малятко!

Пастор пригорнув малого до себе, але той буркнув:

– Не хочу!

І знову клацнув зубами, наміряючись укусити попа за носа.

– Ну, ви бачили такого негідника! – злякано скрикнула Ліза.

Але тут пасторів синок промовив:

– Ах, любий татку, ви такі добрі, такі ласкаві з дітьми, що вони всі повинні вас щиро любити.

– Послухайте лишень, – скрикнув пастор, і очі його радісно заблищали, – о, послухайте, пані Лізо, чому ви його так не любите, цього чарівного розумного хлопчика, свого милого Цахеса? Я вже бачу, ви не дасте собі ради з ним і не любитимете його, хоч би який він був гарний та розумний. Послухайте, пані Лізо, віддайте мені його на виховання. Я покладаю на нього великі надії. При ваших тяжких нестатках хлопець для вас великий тягар, а я буду радий виховати його, як свого власного сина!

Ліза отетеріла з подиву і, не вірячи своїм вухам, перепитала:

– Ох любий панотченьку, любий панотченьку, невже ж ви справді берете цю малу потвору, цього виродка на виховання, а мене звільняєте від тяжкої біди, яку я терплю через нього?

Та чим більше жінка казала пасторові про потворність свого сина-каліки, тим завзятіше той запевняв її, що вона в своїй дурній сліпоті зовсім не заслуговує на такий Господній дарунок, як цей чудесний хлопець. Нарешті, розгнівавшись, він схопив малого Цахеса на руки, побіг до хати й засунув за собою двері.

А пані Ліза стояла, немов скам'янівши, перед дверима пасторового дому й не знала, що їй про все це думати й гадати.

– І що це скоїлося з шановним панотцем, – мовила вона сама до себе, – що він так уподобав малого Цахеса і вважає бридкого карлика за гарного розумного хлопчика? Ну, хай Бог допоможе любому панотцеві, що зняв із плечей моїх такий тягар та перекинув на свої, тепер побачимо, як він буде той тягар нести! Ох! І який же легкий став тепер короб, коли нема там більше малого Цахеса, а з ним і найтяжчого клопоту!

І, взявши короб на спину, пані Ліза весело й безтурботно побралася далі своєю дорогою.

Коли б я, ласкавий читачу, й хотів тепер зберегти в таємниці, хто ж така панна фон Рожа-Гожа, або, як вона часом називала себе, Рожа-Гожа-Зеленава, то ти, напевне, й сам здогадався б, що вона була не звичайна собі жінка. Бо саме вона, погладивши та розчесавши чуба малому Цахесові, таємниче подіяла на нього, і він видався добросердому пасторові таким гарним та розумним хлоп'ям, що той зразу ж узяв його за рідного сина. Проте, любий читачу, хоч би який ти був надзвичайно прозорливий, а можеш помилитися чи, на велику шкоду нашій історії, перескочити через багато сторінок, аби тільки швидше дізнатися щось про таємничу патронесу; тож краще я сам розповім тобі все, що знаю про цю шановну даму.

Панна фон Рожа-Гожа була статечного вигляду, шляхетної, величної постави і трохи гордої, владної вдачі. Її обличчя, хоч його й можна було назвати бездоганно гарним, справляло іноді якесь дивне, майже моторошне враження, а надто як вона, за своїм звичаєм, нерухомо й суворо вдивлялась кудись поперед себе. Насамперед те враження можна було приписати якійсь особливо дивній зморшці між бровами. Ніхто до ладу не міг сказати, чи личить патронесі така зморшка на лобі. Але при всьому тому в її погляді часто бувало стільки ніжності й привітності, особливо ж коли була гарна година й цвіли рожі, що кожний мимоволі піддавався її чарові. Коли я мав приємність уперше, та й востаннє, побачити шановну панну, то на вигляд вона була в розквіті свого віку, досягла найвищого в житті щабля, і я подумав, що мені випало велике щастя побачити її саме в розповні краси, і навіть трохи побоювався, що скоро мені вже не доведеться бачити ту дивовижну вроду. Але думка моя була хибна. Найстаріші люди в селі запевняли, що вони знають ласкаву панну відтоді, відколи й себе пам'ятають, і що вона завжди була однакова, ні старіша, ні молодша, ні краща, ні гірша, завжди така, як тепер. Здавалося, час не мав сили над нею, і вже саме це могло здатися декому дивним. Але в ній і ще багато чого вражало, і кожен, хто над цим серйозно задумався б, не міг би вийти з дива. По-перше, відразу впадала в око спорідненість тієї панни з квітками, від яких походило її ім'я. Бо мало того, що жодна людина в світі не змогла б виплекати таких, як вона, чудових повних рож, – досить було їй устроювати якогось найсухішого прутика в землю, як із нього пишно і буйно виростали ті квітки. Потім достеменно відомо, що вона під час своїх самотніх прогулянок у лісі провадила розмови з дивними голосами, які, мабуть, лунали чи не з дерев і квітів, а то й криничок та потоків. Еге ж, один молодий мисливець навіть підгледів, як вона стояла раз у самій гущавині лісу, а сила рідкісного барвистого птаства, що його ніколи й не було в цій країні, пурхала та кружляла навколо неї і в веселому співі й щебетанні, здавалося, розповідала їй цікаві новини, з яких вона радісно сміялась. Отож коли панна фон Рожа-Гожа з'явилася в притулку, то незабаром привернула до себе увагу всієї околиці.

Її призначив сам князь, а тому барон Претекстатус фон Мондшайн, куратор цього притулку і власник поближного маєтку, не міг нічого вдіяти, хоч його мучили найжахливіші сумніви. Марно він намагався знайти в Рюкснеровій²⁸ «Книзі турнірів» та в інших хроніках прізвище Рожа-Гожа-Зеленава. А тому він мав цілковите право сумніватися, чи здатна очолити притулок панна, яка не може вказати предків хоч би до тридцять другого коліна, і з щирими сльозами на очах Христом-богом благав її, щоб вона принаймні звалася не Рожа-Гожа-Зеленава, а Рожа-Гожа, бо в цьому прізвищі є хоч якийсь сенс і для нього можна підшукати хоч якого-такого предка. Вона так і зробила йому на догоду. Але, мабуть, невдоволення ображеного Претекстатуса панною без предків усе-таки якимось та виявлялось, і найбільше воно спричинялося до лихих чуток, які щораз більше поширювались в селі.

До тих дивних розмов у лісі, що, правду кажучи, нічого поганого в собі не мали, додалися тим часом всілякі підозрілі обставини; чутки про них переходили з уст в уста і кидали дуже двозначне світло на справжню натуру цієї панни. Старостиха Анна твердо заявляла, що коли

²⁸ Рюкснер Георг (перша половина XVI ст.) – німецький історик, автор «Книги турнірів», де дано опис гербів відомих дворянських родів.

панна, виглянувши у вікно, міцно чхне, то по всьому селі скисає молоко. Але тільки-но це підтвердилося, як скоїлося найжахливіше. Вчителів Міхель ласував раз на кухні в притулку печеною картоплею; панна його застукала там і, всміхаючись, насварилась на нього пальцем. І в хлопця рот так і лишився роззявлений, немовби там застрягла гаряча картоплина. Відтоді йому доводилось носити капелюха з широкими крисами, а то дощ лив йому просто в рот.

А незабаром начебто справдилось й те, що панна вміє замовляти вогонь і воду, викликати хмару й град, насилати ковтун тощо, і ніхто вже не засумнівався, коли чабан вибовкав, ніби опівночі, пойнятий жахом, бачив, як вона мчала на мітлі, аж свистіло, а перед нею летів величезний розсохач, між рогами в якого палахкотіло блакитне світло!

Ось тепер усе заворушилося. Всі забажали її смерті, і сільський суд вирішив ні більше ні менше, як, витягнувши її з притулку, кинути в воду, щоб вона витримала звичайну відьомську пробу. Барон Претекстатус не втручався і тільки, посміхаючись, казав сам до себе:

– Отак воно й буває з простими людьми без предків, що не мають такого шляхетного походження, як Мондшайни.

Панна, довідавшись про грізну небезпеку, втекла до резиденції, і невдовзі барон Претекстатус отримав від можновладного князя іменний наказ, в якому той доводив до його відома, що жодних відьом не буває, і велів сільських судців за зухвале бажання побачити, як плаває шляхетна панна з притулку, замкнути в башту, а решті селян та їхнім жінкам оголосити під загрозою тілесної кари, щоб вони не сміли думати погано про панну Рожу-Гожу. Селяни схаменулися, злякавшись грізної кари, і відтоді почали думати про неї тільки добре, що й для села, і для панни фон Рожі-Гожі мало якнайкращі наслідки.

У князевому кабінеті добре знали, що панна фон Рожа Гожа не хто інша, як славетна, на весь світ відома фея Рожабельверде. Справа стояла ось як.

На всьому широкому світі навряд чи можна знайти ще таку пречудесну країну, як маленьке князівство, де лежав маєток барона Претекстатуса фон Мондшайна і де перебувала панна фон Рожа-Гожа – одне слово, де сталось усе те, про що я тобі, любий читачу, саме й хочу докладніше розповісти.

Оточена високими горами, вкрита зеленими, пахучими лісами та квітучими луками, оздоблена дзвінкими потоками та веселими водоспадами, нехай навіть і без жодного міста, зате з привітними селами, а подекуди й замками, країна та схожа була на дивовижний прекрасний сад, де мешканці немовби гуляли задля своєї втіхи, не відаючи тяжких життєвих турбот. Кожний знав, що в країні володарював князь Деметрій, але ніхто не відчував його влади, і всі були тим дуже вдоволені. Особи, що полюбляють свободу в усіх її проявах, чудесні краєвиди, лагідний клімат, не могли б вибрати кращого місця для життя, ніж те князівство, отож і сталося так, що серед інших оселилися тут і прекрасні феї доброго плем'я, а феям тепло і свобода, як відомо, найбільше до серця. Якраз вони були причиною, що майже в кожному селі, а особливо в лісах, дуже часто траплялися найприємніші дива і що кожний мешканець країни, захоплюючись і втішаючись ними, щиро вірив у дивовижне і, навіть сам того не відаючи, через те був веселим, добрим громадянином. Ласкаві феї, що тут, серед цілковитого дозвілля, влаштувалися, немов у справжньому Джінністані,²⁹ охоче б уготували чудовому князеві Деметрію вічне життя. Та не мали на те сили. Деметрій помер, і країною став володарювати молодий Пафнутій. Ще за батькового життя Пафнутія мучила таємна внутрішня гризота через те, що народ і країна були такі жахливо занедбані і темні. Він почав керувати по-справжньому і негайно ж призначив на першого міністра країни свого камердинера Андреса, що якимось, коли Пафнутій забув гаманця з грішми в корчмі за горами, позичив йому шість дукатів і тим визволив його з великої халепи.

– Я хочу володарювати, мій любий! – сказав йому Пафнутій.

²⁹ *Джінністан* – у казках народів Сходу чарівна країна духів-джинів.

Андрес прочитав з очей свого пана, що діялося в його душі, припав йому до ніг і скрикнув:

– Сір! Велика година пробила. Ви піднімете цю державу з нічного хаосу до блискучих вершин! Сір! Вас благає найвірніший васал. Тисячі голосів бідного, нещасного народу зітхають у цих грудях, промовляють цими устами. Сір! Запровадьте освіту!

Пафнутія вразили до глибини душі високі думки міністра. Він підвів його, палко пригорнув до своїх грудей і, ридаючи, мовив:

– Міністре... Андресе... Я винен тобі шість дукатів... ще більше... своє щастя... свою державу... о вірний, розумний слуго!

Пафнутій хотів негайно ж видрукувати великими літерами і вивісити на всіх велелюдних місцях указ, який би повідомляв, що від цього часу в державі запроваджено освіту і кожний повинен із цим рахуватися. Та Андрее вигукнув:

– Найславніший володарю! Так нічого не вийде!

– А як же, мій любий? – запитав Пафнутій. Він схопив свого міністра за петельку, потяг до кабінету й зачинив за собою двері.

– Бачите, – почав Андрее, сівши на низенькому дзиглику напроти свого князя, – бачите, найласкавіший пане, чинність вашого князівського указу про освіту може бути ганебно зведена нанівець, якщо ми не поєднаємо його ще з деякими заходами, хоч і суворими, але продиктованими розважністю. Перше ніж розпочнемо освіту, себто перше ніж вирубаємо навколишні ліси, зробимо річку судноплавною, розведемо картоплю, полагодимо школи, понасаджуємо тополь і акацій, молодь навчимо співати на два голоси вранішніх та вечірніх пісень, прокладемо дороги й накажемо прищепити віспу, треба буде вигнати з країни всіх людей небезпечних настроїв, що самі не слухаються розуму і інших зводять з глузду своїми витребеньками. Ви читали «Тисячу й одну ніч», найясніший князю, бо я знаю, що покійний князь, ваш батько, хай йому Господь дарує солодкий спокій у могилі, любив такі шкідливі книжки і вам давав у руки, як ви ще їздили на паличці і їли позолочені коржики. Ну от! Із тієї препоганої книжки ви, напевне, вже знаєте, найласкавіший пане, про так званих фей, але, мабуть, і гадки не маєте, що чимало тих небезпечних осіб поселилося й чинить усілякі неподобства у вашій власній любій країні, ось тут, біля самого вашого палацу.

– Як? Що ти кажеш? Андресе! Міністре! Феї – в моїй країні? – закричав князь, побілівши як крейда, і похилився на спинку крісла.

– Спокійно, мій ласкавий пане, спокійно, якщо ми хочемо розумно розпочати боротьбу з цими ворогами освіти. Авжеж! Я їх називаю ворогами освіти, бо тільки вони, зловживаючи добрістю вашого небіжчика батька, призвели до того, що наша люба держава ще й досі залишається у цілковитій темряві. Вони роблять різні небезпечні дива і не бояться під назвою поезії таємно поширювати отруту, яка робить людей зовсім нездатними до слугування освіти. Потім у них такі обурливі протиполіційні звички, що вже через саме це їх неможливо терпіти в жодній культурній державі. Наприклад, вони дійшли до такого зухвальства, що, коли їм тільки заманеться, гуляють собі в повітрі, позапрягавши у візки голубів, лебедів, ба навіть і крилатих коней! От я й питаю, найласкавіший пане, чи ж варто вводити якісь там акцизні податки, коли в державі є люди, що мають можливість укинути через комин кожному легковажному громадянину вільного від мита краму, якого їм заманеться? Отож, ласкавий пане, як тільки буде проголошено освіту, – тоді геть усіх фей з країни. Хай їхні палаци оточить поліція, їхнє небезпечне майно конфіскує, а самих фей, як волоцюг, виженемо геть на їхню батьківщину, що, як вам, найласкавіший пане, відомо з «Тисячі й одної ночі», зветься Джінністаном.

– А чи до тієї країни ходить пошта, Андресе? – запитав князь.

– Тим часом ні, – відповів Андрее, – але як запровадимо освіту, то буде корисно налагодити й з нею щоденний зв'язок.

– Але, Андресе, – вів далі князь, – чи не вважатимуть наші заходи проти фей занадто суворими? Чи прихильний до них народ не буде ремствувати?

– І на це також, – сказав Андрее, – і на це також я знаю спосіб. Ми, ласкавий пане, випроводимо до Джінністану не всіх фей, деяких затримаємо в себе, але не тільки відберемо в них будь-яку можливість шкодити освіті, а навпаки, вживемо всіх засобів, щоб перетворити їх на корисних членів освіченої держави. Якщо вони не захочуть узяти шлюб, як усі пристойні люди, то зможуть десь під суворим наглядом робити якусь корисну роботу – плести на армію шкарпетки під час війни абощо. Врахуйте, найласкавіший пане: коли феї будуть отак вештатися поміж людьми, то люди дуже скоро зовсім перестануть у них вірити, а це буде найкраще. І всяке ремство зникне само собою. Що ж до різного причандалля, яке належить феям, то воно піде в князівську скарбницю, голуби ж та лебеді, як коштовна печеня, на князівську кухню. А крилатим коням ми обріжемо крила, поставимо на годівлю в стайні, які запровадимо разом з освітою, і спробуємо таким чином одомашнити їх і перетворити на корисних тварин.

Пафнутій був страшенно задоволений із пропозицій свого міністра, і вже на другий день було запроваджено все, про що між ними говорилося.

На розі кожної вулиці красувався указ про запровадження освіти, а поліція вдиралася до палаців фей, конфісковувала їхнє майно, а самих їх арештовувала.

Бог його знає, як сталося, що фея Рожабельверде, єдина з усіх, за кілька годин до того, як запровадили освіту, довідалась про все і встигла випустити своїх лебедів на волю і приховати свої магічні трояндові кущі та інші коштовності. Вона знала навіть, що її вирішено залишити в країні, і хоч дуже нерадо, а скорилася.

А взагалі ні Пафнутій, ні Андрее не могли збагнути, чому це феї, яких висилають у Джінністан, так радіють і все запевняють, що їм анітрохи не шкода того майна, яке вони мусять покинути.

– Зрештою, – обурено скрикнув Пафнутій, – зрештою, виходить, що Джінністан багато краща країна, ніж моя, і вони висміюють і мене, і запроваджену мною освіту, що аж тепер повинна як слід розквітнути!

Придворному географові з істориком наказано подати докладні відомості про ту країну.

Обидва погодились на тому, що Джінністан – жалюгідна країна без культури, освіти, вченості, акацій, без щеплення віспи, власне, вона й зовсім не існує. А що може бути гіршого для людини або для цілої країни, як зовсім не існувати?

Пафнутій заспокоївся.

Коли чудесний квітучий гай, де стояв покинутий палац феї Рожабельверде, був вирубаний і Пафнутій, даючи приклад, особисто прищепив віспу всім телепням у найближчому селі, фея підстерегла-таки князя в лісі, через який він з міністром Андресом вертався в свій замок. Тут вона дотепною мовою, а переважно деякими зловісними штуками, які їй пощастило приховати від поліції, так загнала князя на слизьке, що він почав Христом-богом благодати її вдовольнитися єдиним у країні, а тому найкращим притулком для панночок, де вона, незважаючи на указ про освіту, могла б порядкувати, як собі схоче.

Фея Рожабельверде прийняла пропозицію і таким чином попала в притулок для благородних дівчат, де вона, як про це вже було сказано, назвалася панною фон Рожа-Гожа-Зеленава, але потім, поступаючись невідступним благанням барона Претекстатуса фон Мондшайна, погодилася назватись панною фон Рожа-Гожа.

Розділ другий

Про невідомий народ, який відкрив під час своєї подорожі вчений Птоломеус Філадельфус.

Університет у Керепесі.

Як студентів Фабіанові мало не влучила в голову пара ботфортів і як професор Мош Терпін запросив студента Бальтазара на чай

У щирих листах, які всевітньо відомий вчений Птоломеус Філадельфус, перебуваючи в далеких мандрах, писав до свого приятеля Руфіна, є таке визначне місце:

«Ти знаєш, любий Руфіне, що я нічого в світі так не боюсь, як гарячого сонячного проміння, бо воно виснажує моє тіло й так розслаблює та стомлює мій дух, що всі мої думки збиваються в якийсь заплутаний клубок і я даремно намагаюся викликати в своїй душі хоч трохи ясніший образ. Тому я взяв за звичай гарячого дня відпочивати, зате вночі мандрувати далі. Ось так я й опинився минулої ночі в дорозі. Ніч була темна, хоч в око стрель, і мій візник збився з доброї, гладенької дороги і несподівано попав на бруковану. Незважаючи на те, що мене в кареті кидало на всі боки, а голова моя вкрилася гулями і скидалася на мішок з волоськими горіхами, я прокинувся з глибокого сну аж тоді, як після жахливого поштовху вилетів з карети на тверду землю. Сонце вже ясно світило мені в обличчя, і за шлагбаумом перед собою я побачив високі вежі чималого міста. Візник лементував: у нього, бач, зламався дишель і задне колесо розбилось об великий камінь, що лежав посеред дороги, а про мене йому було байду-жісінько. Я стримав свій гнів, як і годиться мудрому, і тільки якнайлагідніше гукнув йому, що він, мерзотник, мав би потурбуватися долею Птоломеуса Філадельфуса, найславетнішого вченого своєї доби, який сидить посеред дороги на ср... а не поратися біля якогось там дишла чи колеса. Ти знаєш, любий Руфіне, яку я маю силу над людськими серцями, так воно сталося й тут. Візник миттю перестав бідкатись і за допомогою митника, перед хаткою якого скоїлась та біда, підняв мене на ноги. На щастя, я не покалічився і зміг, хоч і поволі, чимчикувати далі дорогою, а тим часом візник із розбитою каретою ледве волочився позаду.

Аж ось недалеко від міської брами, яку видно було в блакитній даліні, я зустрів багато людей таких чудернацьких на вигляд і в такому дивовижному вбранні, що почав протирати собі очі, щоб переконатися, чи я не сплю, чи, бува, який безглуздий, химерний сон не переніс мене до чужої, казкової країни.

Ті люди, яких я мав цілковите право вважати за мешканців міста, що з його брами вони виходили, носили довгі, широченні штани, пошиті на японський лад, із коштовної матерії, оксамиту, манчестеру, тонкого сукна чи навіть і просто з барвистого полотна, густо оздоблені різноманітними галунами, стрічками й шнурками, далі короткі дитячі каптанчики, що ледве прикривали живіт, здебільшого ясных кольорів, і лише дехто був у чорному. Скуйовджене й нечесане волосся спадало в них аж на плечі й на спину, а на головах вони мали невеличкі чудернацькі шапочки. У деяких шия була відкрита, немов у турків або новогреків, інші ж, навпаки, носили навколо ший і на грудях шмат білого полотна, що нагадував комір, який тобі, мабуть, любий Руфіне, доводилось бачити на портретах наших предків. І хоч ті люди загалом здавалися дуже молодими, та голоси їхні були грубі й хрипкі, кожен рух незграбний, а в деко-

трих під носом виднілася вузенька тінь, немовби там висіялись вусики. У багатьох із задніх кишень на каптанчиках стриміли довгі трубки, на яких теліпалися великі шовкові китиці. А декотрі витягали ті трубки і, приладнавши до них знизу чудернацькі головки, то менші, то більші, а то навіть дуже великі, дмухали в них крізь тонесенький отвір зверху, таким чином добуваючи звідти штучні хмарки диму. А ще дехто ніс у руках широкі блискучі мечі, неначе збирався виступити на ворога. У декого висіли через плече або за спиною маленькі бляшані чи шкурятяні футлярчики.

Можеш собі уявити, любий Руфіне, як я, намагаючись пильним спостереженням кожного нового явища збагатити свої знання, зупинився і втупив очі в тих дивовижних людей. А вони оточили мене з усіх боків і зарепетували на все горло: «Філістер, філістер!» – й зареготали, як навіжені. Це роздратувало мене. Бо ж, коханий Руфіне, хіба є щось образливіше, як зарахувати великого вченого до того народу, що кілька тисяч років тому був вбитий осячюю щелепою.³⁰ Я опанував себе з властивою мені гідністю і голосно гукнув до чудернацького натовпу навколо себе, що, певне ж, я попав до цивілізованої держави, а тому звернуся до поліції й суду, щоб помститися за таку образу.

Ото вже вони зчинили галас! Навіть і ті, що досі не димили, повітягали з кишень лимарські машини й почали пускати мені просто в обличчя справжні хмари густого диму, який – я аж тепер помітив – смердів просто-таки нестерпно і глушив усі мої почуття. Далі вони прокричали наді мною своєрідне прокляття, таке мерзенне, що я тобі не можу його передати. Мене самого й досі поймає жах, як я його згадаю. Нарешті вони пішли, глузливо регочучи, і до моїх вух наче долинуло слово «канчук». Мій візник, що все те чув і бачив, аж руками сплеснув і сказав:

«Ах, любий пане, нема ради! Коли вже таке сталося, то нізащо не йдьте у це місто! Жодний собака, як то кажуть, тепер і шматка хліба від вас не візьме, і над вами весь час висітиме загроза, що вас бити...»

Я не дав чесному простолюдцеві договорити і звернув якомога швидше до найближчого села. І тут, у самотній комірчині єдиного сільського заїзду, я й пишу тобі, мій дорогий Руфіне, про все це. Наскільки буде можливо, я зберу відомості про чудний варварський народ, що проживає в цьому місті. Про його звичаї, норів, про його мову тощо я вже почув дещо надзвичайно дивне і все тобі скоро якнай докладніше опишу і т. д. і т. д.»

Бачиш, любий читачу, можна бути великим ученим, а не знати звичайнісіньких життєвих явищ і про всяку дурницю, відому кожному в світі, снувати найхимерніші здогади. Птоломеус Філадельфус багато дечого вистудіював, але не знав про студентів, навіть і гадки не мав, що сидів у селі Гох-Якобсгаймі недалеко від славетного Керепеського університету, коли писав своєму приятелю про події, які в його уяві обернулися на чудернацьку пригоду.

Щиросердий Птоломеус злякався, натрапивши на студентів, що весело і в доброму гуморі гуляли собі за містом. А який страх охопив би його, коли б він прибув до Керепеса на якусь годину раніше і випадком опинився перед домом професора природничих наук Моша Терпіна! Тоді сотні студентів, ринувши з помешкання, оточили б його, галасуючи, дискутуючи і т. д., тоді ще й не такі химери скочили б у голову.

Бо в Керепесі студенти найчастіше відвідували саме лекції Моша Терпіна. Він був, як уже сказано, професором природничих наук і пояснював, чому йде дощ, чого гримить і блискає, чому сонце світить удень, а місяць уночі, як і чому росте трава і багато всього іншого та ще й так, що кожній дитині було б зрозуміло. Він убгав усю природу в коротенький зграбний курс, а тому дуже легко і за всякої нагоди міг витягти звідтіля, наче з якої шухляди, відповідь на всі

³⁰ Гра слів: німецькою мовою слово «філістер» означає самовдоволену, обмежену людину і водночас це назва філістимлян, народу, що наприкінці другого і в першій половині першого тисячоліття до н. е. заселяв південну частину східного узбережжя Середземного моря, за біблійними переказами, Самсон, давньоєврейський міфічний герой, вибив філістимлян кінською щелепою, коли вони хотіли полонити його.

питання. Найперше він здобув велику славу тим, що йому після багатьох фізичних дослідів пощастило довести, чому настає темрява: головним чином через брак світла. Це відкриття, а також його вміння спритно обертати свої фізичні дослід на цікаві штуки не гірше за найкращого штукаря вабило до нього неймовірно юрми слухачів. Дозволь же мені, ласкавий читачу, оскільки ти знаєш студентів набагато краще, ніж славетний учений Птоломеус Філадельфус, а про його дивовижну полохливість не знаєш нічого, відпровадити тебе в Керепес до будинку професора Моша Терпіна саме тоді, коли він закінчив свою лекцію. Один із-поміж того потоку студентів одразу приверне твою увагу. Ти помітиш стрункого юнака років двадцяти трьох чи чотирьох, із темних блискучих очей якого переконливими словами промовляє жвавий і ясний розум. Його погляд можна було б назвати майже сміливим, коли б не мрійна туга, що легким серпанком лягла на бліде обличчя і пригасила жагуче проміння очей. Його сюртук із чорного тонкого сукна, облямованого оксамитом, пошитий майже на давньонімецький зразок; до сюртука дуже личить вишуканий, білий, як сніг, мереживний комірць, а також оксамитовий берет, що покриває гарного темно-каштанового чуба. А личить йому цей одяг через те, що він усім своїм серцем і зовнішнім виглядом, – ходою, поставою і поважним обличчям – наче справді належить до любих старожитніх часів; і це не манірність, що часто виявляється в дріб'язковому мавпуванні погано витлумачених давніх зразків і так само погано витлумачених вимог сучасності. Цей юнак, що тобі, любий читачу, з першого погляду так припав до вподоби, – не хто інший, як студент Бальтазар, син порядних і заможних батьків, скромний, розумний, пильний до роботи хлопець, про якого я тобі, о мій читачу, маю розповісти багато дечого в цій дивній історії, що оце саме надумав написати.

Поважний і замислений, як завжди, Бальтазар, вийшовши від професора Моша Терпіна, не подався, як усі, на фехтувальний майданчик, а рушив до міської брами, щоб прогулятися в привітнім гайку, що лежав за якихось кількасот ступнів від Керепеса. Його товариш Фабіан, гарний хлопець, веселий і на вигляд, і на вдачу, кинувся за ним і наздогнав його біля самої брами.

– Бальтазарє! – гукнув Фабіан. – Бальтазарє, ти що, знов хочеш блукати в лісі на самоті, наче меланхолійний філістер, поки браві студенти хоробро вправлятимуться в шляхетному мистецтві фехтування? Благаю тебе, Бальтазарє, кинь нарешті свою дурну, негарну звичку, будь знову жвавим і веселим, як колись! Ходімо трохи пофехтуємо, а потім, як схочеш прогулятися, то й я піду з тобою.

– У тебе добра думка, – промовив Бальтазар, – у тебе добра думка, Фабіане, тому я не хочу сваритися з тобою через те, що ти бігаєш слідом за мною по всіх усюдах, мов навіжений, і позбавляєш мене іноді втіхи, про яку не маєш ніякісінької уяви. Ти саме належиш до тих диваків, які, побачивши, що хтось блукає на самоті, вважають його за меланхолійного дурня і хочуть переробити на свій копил і по-своєму вилікувати, як той придворний лакуза, що хотів вилікувати достойного принца Гамлета. Але принц дав негідникові добру науку, коли той сказав, що не вміє грати на флейті. З тобою, коханий Фабіане, я такого не вчиню, проте щиро тебе прохаю, пошукай собі іншого товариша до шляхетного фехтування на рапірах та еспадронах, а мені дай спокій, я піду своєю дорогою.

– Ні, ні, – вигукнув сміючись Фабіан, – так легко ти не відчепишся від мене, дорогий друже! Якщо ти не підеш зі мною на фехтування, то я піду з тобою в гайок. Обов'язок вірного друга – розвіяти твій сум. Тож ходімо, любий Бальтазарє, ходімо, коли ти нічого іншого не бажаєш.

І, схопивши товариша під руку, він бадьоро пішов поруч із ним. Бальтазар зціпив зуби у тихій досаді і похмуро замкнувся в собі. Тим часом Фабіан не вгаваючи розповідав веселі історійки. Доточував він і всілякі дурниці, як завжди буває, коли розповідають без угаву щось веселе.

Та коли вони нарешті зайшли в холодок запашного лісу, коли кущі навколо зашепотіли, наче в тоскному зітханні, коли вдалині забриніли чудові мелодії дзвінких потоків і співи лісових птахів, будячи луну між пагорбами, Бальтазар раптом спинився і, широко розвівши руки, немовби хотів любовно обійняти дерева й кущі, сказав:

– О, тепер мені знов гарно, невимовно гарно!

Фабіан трохи збентежено подивився на товариша, не розуміючи його і зовсім не знаючи, що йому робити. Тоді Бальтазар схопив його за руку і захоплено вигукнув:

– Правда ж, брате, і твоє серце розкрилося, і ти також збагнув блаженну таємницю лісової самотності?

– Я не зовсім тебе розумію, милий брате, – відповів Фабіан, – та коли ти думаєш, що прогулянка в лісі на тебе впливає сприятливо, то я цілком із тобою згоден. Я й сам люблю гуляти, особливо в гарному товаристві, коли можна вести розумну й повчальну розмову. Наприклад, справжня втіха прогулятися за містом із нашим професором Мошем Терпіном. Він знає кожну рослинку, кожну травинку, як вона зветься, до якого класу належить, і розуміється добре на вітрах та погоді.

– Досить, – скрикнув Бальтазар, – прошу тебе, досить! Ти зачепив те, що могло б мене розлютити, коли б я не мав тут такої розради. Коли професор починає говорити про природу, у мене душа розривається. Чи, краще сказати, мене охоплює такий жах, ніби я бачу навіженого, що в зухвалій дурості уявляє собі, наче він коронований володар і пестить саморобну солом'яну ляльку, гадаючи, що обіймає королівську наречену! Його так звані досліди здаються мені огидним глумом з божественного ества, подих якого обвіває нас у природі і збуджує в найпотаємніших глибинах нашої душі найсвятіші почування. Частенько мене брала охота потрошити всі його склянки, всі колби, все причандалля, коли б не думка, що мавпа однаково не перестане гратися з вогнем, поки не обсмалить собі лап. Отож бачиш, Фабіане, які почуття охоплюють мене, стискають моє серце на лекціях професора Моша Терпіна, і тоді я здаюся вам ще задумливішим та відлюднішим, ніж перше. Мені тоді здається, наче будівлі хочуть завалитись на мою голову, і невимовний жах гонить мене із міста. Але тут, тут душа моя відчуває солодкий спокій. Лежачи на всіяній квітками траві, я дивлюся в далеку небесну блакить, а наді мною, над веселим лісом линуть золоті хмарки, немов чудові мрії з якогось далекого світу, повного блаженної радості. О Фабіане, тоді груди мої сповнює якийсь дивний дух і я відчуваю, як він таємничими словами розмовляє з кущами, з деревами, з хвилями лісового потічка. Не можу навіть сказати тобі, яке блаженство, яка солодко-гужна знемога сповнює тоді все моє ество!

– Ет! – вигукнув Фабіан. – Це знов давня пісня про тугу та блаженство, про гомінкі дерева та лісові струмочки. Всі твої вірші рясніють цими приємними речами, і їх гарно слухати, вони можуть бути навіть корисні, якщо не шукати в них чогось більшого. Але скажи мені, мій найдорожчий меланхолікусе, коли тебе лекції Моша Терпіна справді так дратують і сердять, то чого ж ти на кожну з них бігаєш, чого жоднісінької не пропустиш, хоча, й ніде правди діти, сидиш на них мовчазний і заціпенілий, із заплющеними очима, як сновида?

– Не питай мене, – відповів Бальтазар, – не питай мене про це, милий друже! Якесь невідома сила тягне мене кожного ранку до Терпінового дому. Я наперед відчуваю свою муку, а проте не можу опертися. Якесь темна сила пориває мене туди!

– Ха-ха! – весело засміявся Фабіан. – Ха-ха-ха! Як гарно, як поетично, як таємниче! Невідома сила, що вабить тебе до Терпінового дому, ховається в синіх очах прекрасної Кандіди! Що ти по самі вуха закоханий у гарненьку професорову доньку, ми всі давно знаємо, а тому й пробачаємо твої фантазії, твою безглузду поведінку. Бо ж у закоханих завше так. Ти перебуваєш у першій стадії любовної хвороби і до кінця свого юнацького віку мусиш пройти через усі ці дивацтва, які ми – я та багато інших, – дякувати богові, перебули ще в школі, та ще й так, щоб не надто впало в око. Але повір мені, голубе...

Фабіан знову взяв свого друга під руку й швиденько подався з ним далі. Тільки-но вони вийшли з гущавини на шлях, що пролягав серединою лісу, як Фабіан помітив удалині коня без вершника, що в хмарі куряви мчав просто на них.

– Глянь! – скрикнув він, уриваючи свою мову. – Глянь! Мабуть, та проклятуша шкапа схарупудилась і скинула свого їздця. Треба її впіймати і відшукати вершника в лісі.

Сказавши це, він став посеред дороги.

Шкапа підбігала чимраз ближче, і вже видно було, що по обидва боки її теліпаються ботфорти, а на сідлі вовтузиться й рухається щось чорне. Раптом коло самого Фабіана розляглося голосне й довге:

– Тпр-р-р-р! Тпр-р-р-р!

Тієї ж миті коло його голови майнула пара ботфортів, і якась чудернацька маленька річ покотилась йому під ноги. Великий кінь став, наче вкопаний, і, витягнувши шию, почав обнюхувати свого маленького господаря, що борсався в піску, аж поки насилу звівся на ноги. Голова в малюка ховалася між високими плечима, а великий горб на спині й на грудях, довгі павучі ніжки надавали йому вигляду настромленого на виделку яблука, на якому вирізано чудернацьку пику.

Коли Фабіан побачив перед собою дивну маленьку потвору, він голосно зареготав. Та малюк, сердито натягнувши на самі очі берета, якого щойно підняв з землі, пронизав Фабіана лютим поглядом і запитав грубим, хрипким голосом:

– Чи це дорога на Керепес?

– Так, добродію! – лагідно, поважно відповів Бальтазар і подав малюкові ботфорти.

Та малюк марно намагався взутися в них. Він раз у раз спотикався і, стогнучи, падав у пісок. Бальтазар поставив чоботи рядком, легенько підняв малюка вгору і так само легенько спустив його вниз, встромивши йому ніжки в широкі й важкі ботфорти. Малюк з гордим виглядом, одну руку вперши в бік, а другу приклавши до берета, вигукнув:

– *Gratias*,³¹ мій пане! – І, підійшовши до коня, він узяв його за вуздечку. Та знову ж таки дарма він намагався дістати стремено й видряпатися на коня. Бальтазар так само поважно й лагідно підійшов до нього й підсадив у стремено. Та малюк, мабуть, занадто розігнався в сідло, бо ту мить, коли він хотів сісти, перекинувся і впав із другого боку додолу.

– Не так спритно, найласкавіший мосьє! – вигукнув Фабіан і знов гучно зареготав.

– Чорт вам найласкавіший мосьє, а не я! – люто крикнув малюк, обтрушуючи пісок з одягу. – Я студіозус, і коли й ви також, то ви образили мене, сміючись мені у вічі! Тому завтра в Керепесі мусите зі мною битися!

– Отуди в біса! – скрикнув Фабіан, і далі регочучи. – Оце-то відчайдушний студіозус, хлопець хоч куди, і хоробрий, і про студентську честь дбає!

Сказавши це, він підняв малюка вгору, хоч як той опирався й відбрикувався, і посадовив на коня, який весело заіржав і миттю подався далі зі своїм господарем. Фабіан аж за боки взявся, мало не лускаючи зі сміху.

– Жорстоко, – сказав Бальтазар, – висміювати людину, що її природа так жакливо скривдила, як цього малого вершника. Коли він справді студент, то ти мусиш із ним битися, ще й до того на пістолях, хоч це й суперечитиме всім академічним звичаям, бо на рапірах чи шаблях, ясна річ, він не зможе.

– Як поважно, – сказав Фабіан, – як поважно й похмуро ти все це сприймаєш, мій любий Бальтазарє. Я ніколи й гадки не мав глузувати з каліцтва. Але скажи мені, чи ж личить такому горбаневі з мізинчик завбільшки сидіти на коні, через шию якого він і не визирне? Чому він уліз у такі величезні ботфорти? Чого натягнув таку вузесеньку куртку з безліччю китичок, шнурків та інших цяцьок? Чи личить йому носити той чудернацький оксамитовий берет? Чи

³¹ Дякую (*лат.*).

сміє він так бундючитись та пишатися? Чи сміє він звертатися до нас таким по-варварському хрипким голосом? Чи сміє, питаюсь я, і чи не маю я права поглузувати з нього, як із справжнього нісінського блазня? Але мені треба бігти, я мушу подивитися на веремію, яка зчиниться на вулицях, коли той лицар-студіозус в'їде до міста на своєму баскому коні. З тобою, бачу, сьогодні пива не звариш. Бувай здоров! – І Фабіан щодуху подався через ліс до міста.

Бальтазар звернув з дороги в ліс, пірнув у найгустіші чагарі і там, охоплений, ба навіть пригнічений гіркими почуттями, сів на мох. Цілком можливо, що він справді кохав прекрасну Кандіду, але те кохання ховав, як солодку таємницю, в найглибшому куточку своєї душі, ховав від усіх людей, навіть і від самого себе. І коли Фабіан так безсоромно й легковажно заговорив про це, йому видалось, наче брудні руки нахабно зривають зі священної постаті покривало, до якого він навіть не смів доторкнутись, і що свята буде на нього вічно гніватися. Так, Фабіанові слова видалися йому огидним глузуванням з його ества, з його найсолодших мрій.

– Отже, – вигукнув він з великою досадою, – отже, ти вважаєш мене закоханим йолопом, Фабіане, таким собі дурнем, що бігає на лекції Моша Терпіна, щоб хоч годину побути під одним дахом з прекрасною Кандідою; що блукає в лісі на самоті, щоб видумувати жалюгідні вірші для коханої і писати ще жалюгідніше; що псує дерева, вирізуючи безглузді вензелі на їхній гладенькій корі; що в присутності дівчини не спроможний сказати жодного розумного слова, а тільки зітхає, охає та плаксиво кривиться, неначе в корчах, що носить на грудях зів'ялі квіти, які вона носила на грудях, або навіть і рукавичку, яку вона загубила, одне слово – робить тисячі сміховинних дурниць. Тому, Фабіане, ти й дражниш мене, тому всі студенти глузують із мене, тому й сам я, і весь мій внутрішній світ, що відкрився мені, для вас стали посміховиськом. А мила, люба, чудесна Кандіда...

Коли він вимовив це ім'я, то немов розпечений кинджал пронизав його серце! Ах! Внутрішній голос прошепотів йому тієї миті, що він справді тільки задля Кандіди ходить до Моша Терпіна, тільки задля Кандіди пише вірші, вирізує її ім'я на деревах, у її присутності німіє, зітхає, охає, носить на грудях зів'ялі квіти, які вона загубила, і, справді, робить усі ті дурниці, за які йому дорікав Фабіан. Аж тепер відчув він по-справжньому, як невимовно кохає прекрасну Кандіду, але водночас і здивувався, що найчистіше, найщиріше кохання в звичайному житті набирає смішних форм, мабуть, через те, що природа в усі людські вчинки вкладає глибоку іронію. Він, можливо, й мав рацію, але зовсім дарма став через те так сердитись. Мрії, що раніш охоплювали його, розвіялись, лісові голоси звучали тепер для нього як глум і кпини, і він кинувся назад до Керепеса.

– Пане Бальтазаре, *mon cher*³² Бальтазаре! – покликав хтось його.

Він підвів очі і зупинився, як зачарований, бо назустріч йому йшов професор Мош Терпін, ведучи під руку свою дочку. Кандіда, як завжди, весело й приязно привітала студента, що закам'янів на місці, як статуя.

– Бальтазаре, *mon cher* Бальтазаре, – вигукнув професор, – ви справді найретельніший і найкращий із моїх слухачів! Я помітив, що ви так само, як і я, любите природу з усіма її дивами, а я люблю її нестямно. Напевне, ви знову ботанізували в нашому гайку. Що знайшли ви там корисного? Час би нам познайомитися ближче. Завітайте до мене, завжди радий буду вас бачити. Можемо разом робити дослід. Чи ви вже бачили мою повітряну помпу? Ну, *mon cher*, завтра ввечері в мене збирається товариство, вип'ємо чаю з бутербродами і розважимося приємними розмовами. Збільшить наш гурток своєю достойною особою. Познайомитесь з дуже приємним юнаком, якого мені гаряче рекомендували. *Bon soir, mon cher, a revoir*, на добраніч, дорогий мій, до побачення! Ви ж прийдете завтра на лекцію? А тепер, *mon cher, adieu!*

І, не чекаючи на Бальтазарову відповідь, професор Мош Терпін пішов собі далі з донькою.

³² Мій дорогий (франц.).

Бальтазар був такий збентежений, що не зважився навіть очей підвести, але Кандідин погляд горів у його грудях, він почував її віддих і солодко тремтів усім тілом.

Весь гнів його щез, він захоплено дивився услід прекрасній Кандіді, аж поки вона зникла за деревами. Тоді повільно вернувся назад у ліс, щоб віддатися мріям ще прекраснішим, ніж перше.

Розділ третій

Як Фабіан не знав, що сказати.

Кандіда й панночки, яким не можна було їсти риби.

Літературне чаювання у Моша Терпіна.

Юний принц

Коли Фабіан біг стежкою навпростець через ліс, то мав на думці випередити чудернацького малюка, який промчав перед ним. Але не встиг, бо, вийшовши з чагарника, побачив у долині, що малюк, а з ним іще якийсь поставний вершник, що приєднався до малюка дорогою, вже в'їжджали в Керепеську браму.

– Гм! – сказав Фабіан сам до себе. – Хоч цей лускунчик і випередив мене на коні, але я все-таки встигну на веремію, яка зчиниться, коли він приїде. Якщо той дивак і справді студіозус, то його справлять до «Крилатого коня», а як він там зупиниться й тпрукне, як полетять ботфорти і сам він разом з ними, лютий і роздратований, коли студенти зареґочуть – отоді й почнеться справжня веремія.

Йдучи до міста, Фабіан думав, що на всіх вулицях дорогою до «Крилатого коня» чути лише гучний регіт глядачів. Та ба! Не сталося нічого. Всі люди йшли собі спокійно й поважно. Так само поважно походжали на площі перед «Крилатим конем» і розмовляли поміж собою студенти, що тут мали звичку збиратися. Фабіан вирішив, що малюк не заїздив сюди, аж раптом помітив, кинувши погляд на подвір'я заїзду, що до стайні повели дуже примітного малюкового коня. Він підбіг до першого, що трапився йому, знайомого й запитав, чи не проїжджав тут часом чудернацький малюк. Той нічогісінько про нього не знав, як не знали й усі інші, кому Фабіан розповів тепер, що сталося між ним та малюком, нібито студентом. Усі дуже реготали, а проте запевняли, що такої дивовижі, як він описує, тут не чувано й не бачено. Але, щоправда, хвилин десять тому два дуже стрункі вершники на чудових конях прибули до заїзду «Крилатий кінь».

– А чи не сидів один із них на коні, якого щойно відведено до стайні? – запитав Фабіан.

– Аякже, – сказав знайомий, – звісно, сидів. Він був невеличкий на зріст, але тендітної постави, з приємними рисами обличчя і найкращими в світі кучерями. До того ж він показав себе прегарним їздцем, бо скочив з коня так спритно, з такою гідністю, ніби найкращий стаєнний нашого князя.

– І не згубив своїх ботфортів? – скрикнув Фабіан. – Не скотився вам під ноги?

– Боронь боже, – відповіли всі в один голос, – боронь боже! Що в тебе за думки, друже! Такий гарний їздець, як той малий!

Фабіан не знав, що й сказати. Тим часом на вулиці з'явився Бальтазар. Фабіан кинувся до нього і, тягнучи його за собою, розповів, що той малий курдупель, якого вони спіткали перед міською брамою і який упав з коня, щойно прибув сюди, і всі його вважають за гарного стрункого юнака та чудового їздця.

– От бачиш, – сказав Бальтазар спокійно й поважно, – от бачиш, любий Фабіане, не всім так, як тобі, подобається жорстоко глузувати з скривдженого самою природою.

– Але ж боже ти мій! – перебив його Фабіан. – Ідеться зовсім не про глузи й жорстокість, а про те, чи можна карлика якихось три лікті на зріст і таки геть подібного до редьки, назвати гарним, струнким юнаком?

Бальтазарові довелося визнати, що коли говорити про зріст і вигляд малого студента, то Фабіан має рацію. Решта всі запевняли, що маленький їздець – гарний, стрункий юнак, і тільки Фабіан і Бальтазар стояли на своєму, що огиднішого карлика їм не доводилось ніколи бачити. На цьому й скінчили, і всі розійшлися дуже спантеличені.

Був уже пізній вечір, і приятелі пішли додому. Та дорогою Бальтазар, сам не знаючи як, проговорився, що він зустрів професора Моша Терпіна і той запросив його на завтра на вечір до себе в гості.

– Ти щасливець! – скрикнув Фабіан. – Найщасливіший у світі! Ти ж там побачиш свою любку, ніжну мамзель Кандіду, почувеш її, розмовлятимеш із нею!

Бальтазар знов дуже образився, вирвався від Фабіана й хотів піти геть, проте опам'ятався, зупинився й сказав, насилу стримавши свою досаду:

– Можливо, ти й маєш рацію, любий брате, коли вважаєш мене за дурного, закоханого блазня, мабуть, я й справді такий. Але моя дурість – глибока болюча рана, що ятрить мое серце, і той, хто брутально торкається її, може завдати мені великого горя і підбити на всілякі безглузді вчинки. Тому, брате, коли ти мене справді любиш, то не згадуй про Кандіду.

– Ти знову, – відповів Фабіан, – ти знову сприймаєш усе, мій любий друже Бальтазаре, страшенно трагічно, та, власне, чогось іншого від тебе й чекати не можна в такому стані. Але, щоб не заходити з тобою у всілякі небажані суперечки, обіцяю тобі, що мої вуста аж тоді вимовлять Кандідине ім'я, як ти сам даси мені привід. Тільки дозволь мені ще сказати, що ти через свою закоханість зазнаєш чимало різних неприємностей. Кандіда – дуже миле, чудове дівча, але до твоєї меланхолійної, мрійної вдачі вона аж ніяк не пасує. Коли ти познайомишся з нею ближче, то й побачиш, що її щирій веселій натурі бракує поетичності, яка тобі скрізь така потрібна. Тебе охоплять різні химерні мрії, і все закінчиться жахливим, як здаватиметься тобі, горем і розпачем. А зрештою, і мене, так само, як і тебе, запрошено на завтра до нашого професора, який розважить нас дуже цікавими дослідами. Ну, на добраніч, мрійнику! Спи, коли зможеш заснути перед таким важливим днем, як завтрашній.

З тим і покинув Фабіан свого приятеля, що впав у глибоку задуму. Фабіан і справді не дарма пророкував всілякі патетичні незгоди, що могли виникнути поміж Кандідою та Бальтазаром, бо вони таки й справді були зовсім різної вдачі.

Кандіда, хоч би на чию думку, була гарна, як намальована, з променистими очима, що аж серце пронизували, з пухкими рожевими губками. Щоправда, я забув, біляві чи каштанові були в неї коси, які вона прегарно заплітала і химерно вкладала на голові, тільки дуже добре пам'ятаю їхню дивну особливість: що довше на них, було, дивишся, то вони стають темніші. Це була струнка, висока на зріст, легка в рухах дівчина, сама лагідність і грація, особливо в веселому товаристві, а за всіма цими принадами вже й не дуже помічалось, що руки й ноги в неї могли б бути трохи й менші. До того ж Кандіда читала «Вільгельма Майстера» Гете, Шіллерові вірші та «Чарівний перстень» Фуке³³ і встигла вже забути майже все, про що там писалось. Вона цілком пристойно грала на фортепіано, навіть часом підспівувала собі, танцювала франсези та гавоти й записувала білизну гарним, чітким письмом. А коли вже вам хочеться у цієї милої дівчини конче знайти й вади, то хіба що вона мала занижкий голос, дуже тісно шнурувалась, довго раділа з нового капелюшка та забагато їла тістечок із чаєм. Для надміру захоплених поетів, звісно, ще й багато чого було б недосконалого в прекрасній Кандіді, та мало що вони хочуть.

³³ Фуке Фрідріх де ля Мот (1777–1843) – відомий німецький письменник-романтик.

Насамперед вони хочуть, щоб дівчина від усього, що вони виголосять, упала в нестямний захват, глибоко зітхала, зводила очі вгору, а іноді й умлівала на якусь часинку або й зовсім ставала незряча, на доказ своєї найвищої жіночності. Далі, дівчина мусить співати поетових пісень на мотив, який їй сам виллється з серця, по тому негайно захворіти і собі теж скласти вірші, але дуже соромитись, коли це виявиться, хоч вона сама делікатним письмом перепише свої вірші на дуже гарнім пахучім папері і сама ж підсуне поетові, який потім зі свого боку захворіє з захвату, що, звичайно, йому цілком можна вибачити. Бо є на світі поетичні аскети, які йдуть ще далі і вважають, що коли дівчина сміється, їсть і п'є та гарно, модно одягається, то втрачає всю свою жіночу звабу. Вони майже подібні до святого Єроніма, який забороняв дівчатам носити сережки та їсти рибу. Вони повинні, каже святий, споживати тільки ледь приправлену траву, завжди бути голодними, не відчувуючи того, зодягатися в грубий, незграбно пошитий одяг, що приховував би їхній стан, а насамперед вибирати в товаришки особу, що була б поважна, бліда, сумна і трохи бруднувата!

Кандіда з натури була сама веселість і безжурність, тому їй над усе подобались розмови, що линули на легких, тендітних крилах невинного гумору. Вона щиро сміялася з усього смішного, ніколи не зітхала, хіба що негода псувала задуману прогулянку або, незважаючи на всю обережність, плямилася нова шаль. Але в ній прозирило, як був на те справжній привід, глибоке внутрішнє почуття, що ніколи не переходило в банальну чулість, отож, можливо, мені чи тобі, любий читачу, – бо ми не належимо до мрійників, – ця дівчина була б саме до вподоби. А з Бальтазаром справа стояла інакше. Однак скоро мало виявитись, чи правдиві були пророкування прозаїчного Фабіана, чи ні.

Не дивина, що Бальтазар із великого неспокою та з невимовно солодкого хвилювання не міг цілу ніч заснути. Заполонений думками про кохану, він сів до столу і скомпонував чимало пристойних, милозвучних віршів, де описав свій стан у містичній історії соловейкового кохання до пурпурової рожі. Він надумав їх узяти з собою на літературне чаювання до Моша Терпіна, щоб там при першій нагоді вразити беззахисне Кандідине серце.

Фабіан посміхнувся, коли, зайшовши в умовлений час до свого приятеля, застав його таким причепуреним, як ніколи. Бальтазар мав на собі зубчастий комірець із найтоншого брюссельського мережива, коротку, з розрізними рукавами куртку з рубчастого оксамиту, французькі чобітки на високих гострих закаблуках із срібними китичками, англійського капелюха з найтоншого кастору і данські рукавички; отже, був зодягнений цілком по-німецькому, і вбрання дуже личило йому, тим більше, що він гарно накрутив чуба й добре причесав маленькі вусики.

Серце в Бальтазара затремтіло з захоплення, коли в Терпіновім домі назустріч йому вийшла Кандіда, одягнена в давньонімецький дівочий убір, привітна й зваблива в погляді й у слові, у всій своїй істоті, як, зрештою, і завжди.

«Моя ти дівчино-чарівниченко!» – зітхнув Бальтазар у глибині душі, коли Кандіда, сама любя Кандіда, піднесла йому чашку гарячого чаю. А Кандіда подивилася на нього променистими очима й промовила:

– Ось ром і мараскін, сухарі й коржики, любий пане Бальтазарє! Пригощайтесь, будь ласка, беріть, що вам до вподоби!

Та замість того, щоб хоч глянути на ром чи мараскін, сухарі чи коржики, а не те що пригощатися, захоплений Бальтазар не міг одвести очей, повних болісної туги й найщирішого кохання, від милої дівчини і марно шукав слів, якими б міг висловити найглибші почуття своєї душі.

Аж ось професор естетики, здоровенний, як дуб, чолов'яга, обхопив його ззаду величезними ручиськами і, повернувши кругом так, що він вихлюпнув з чашки на підлогу чаю більше, ніж годилося б, крикнув громовим голосом:

– Дорогий Лукасе Кранаху!³⁴ Та не жлуктіть ви цієї паскудної води, бо вкрай зіпсуєте собі німецький шлунок, – там, у другій кімнаті, наш славний Мош виставив цілу батарею найкращих пляшок із благородним рейнським, негайно ходімо туди, трохи розважимося! – і потяг бідолашного юнака з собою.

Коли це з сусідньої кімнати назустріч їм вийшов професор Мош Терпін, ведучи за руку маленького чудернацького чоловічка, і голосно вигукнув:

– Дами й панове, рекомендую вам обдарованого надзвичайними здібностями юнака, якому не важко буде здобути вашу прихильність і вашу повагу. Це молодий пан Цинобер, який щойно вчора прибув до нашого університету і має намір студіювати право!

Фабіан та Бальтазар із першого погляду впізнали в ньому чудернацького курдупля, що коло брами мало не наїхав на них і впав з коня.

– Мабуть, мені доведеться, – тихо промовив Фабіан до Бальтазара, – мабуть, мені доведеться битися з цією поторочою на сопілках чи, може, на шилах! Бо іншої зброї я не можу вжити проти такого жакливого супротивника.

– Посоромся, – відповів Бальтазар, – посоромся так глузувати з нещасної людини, обдарованої, як ти чув, винятковими здібностями. Отже, природа винагородила його тілесні вади духовними вартостями. – Він підійшов до малюка й сказав: – Я сподіваюсь, любий добродію Цинобере, що вам не сталося нічого поганого, коли ви вчора впали з коня?

Але Цинобер сперся на маленьку паличку, яку держав у руці, підвівся навшпиньки якомога вище, так, що сягнув Бальтазарові майже до пояса, задер голову, глянув угору шаленими очима, що іскрилися, мов у kota, і сказав дивним рипучим голосом:

– Я не знаю, чого ви хочете, про що говорите, добродію! З коня впав? Я з коня впав? Ви не знаєте, певне, що я найкращий їздець, який тільки може бути, що я ніколи з коня не падаю, що я служив добровольцем у кірасирах і відбув із ними похід, навчав у манежі офіцерів та солдатів верхової їзди! Хм, – з коня впав! Я з коня впав!

Він хотів швидко повернутись, та паличка, на яку він опирався, вислизнула у нього з рук, і малюк полетів шкереберть Бальтазарові під ноги. Бальтазар кинувся допомогти йому і якимось ненароком торкнувся його голови. Малюк так пронизливо заверещав, що аж луна пішла по всій залі, і гості злякано посхоплювались із своїх місць. Бальтазара оточили й почали питати одне поперед одного, чого це він так жакливо кричав.

– Не ображайтесь, любий пане Бальтазаре, – сказав професор Мош Терпін, – але це був таки чудернацький жарт. Ви, мабуть, хотіли, щоб ми подумали, ніби тут хтось наступив котові на хвіст!

– Кіт, кіт, проженіть kota! – скрикнула одна нервова дама і миттю знепритомніла.

– Кіт, кіт! – загукали двоє літніх добродіїв, хворі на таку саму ідіосинкразію, і кинулись до дверей.

Кандіда, виливши цілий флакон нюхальної води на знепритомнілу даму, сказала тихо Бальтазарові:

– Бачите, якого лиха ви накоїли своїм огидним нявканням, любий пане Бальтазаре!

А той зовсім не знав, що сталося. Почервонівши з сорому й досади, він не міг вимовити й слова, сказати, що це ж малюк Цинобер, а не він, так жакливо нявкав.

Професор Мош Терпін, побачивши, що він так страшенно збентежився, підійшов до нього і приязно сказав:

– Ну, ну, любий пане Бальтазаре, заспокойтесь. Я добре все бачив. Пригнувшись до землі, лазячи рачки, ви чудово вдавали роздратованого kota. Я сам люблю такі природничі жарти, але тут, на літературному чаюванні...

³⁴ Кранах Лукас Старший (1472–1553) – один з найбільших німецьких живописців і графіків.

– Але ж пробачте, – урвав його мову Бальтазар, – це ж був не я, найшановніший пане професоре...

– Ну, гаразд, гаразд, – перебив його професор. До них підійшла Кандіда.

– Заспокой-но, – сказав їй професор, – заспокой-но бідолашного Бальтазара, бо його ця біда зовсім пригнітила.

Добрій Кандіді стало жаль Бальтазара, що стояв перед нею геть збентежений, опустивши очі. Вона подала йому руку й прошепотіла, лагідно усміхаючись:

– Але й кумедні бувають люди, так страшенно бояться котів!

Бальтазар палко притиснув Кандідину руку до своїх уст. Її блакитні очі лагідно дивились на нього. Бальтазар почував себе на сьомому небі і більше не думав ні про Цинобера, ні про котячий нявкіт. Метушня вляглася, в залі знов запанував лад. Коло чайного столика сиділа нервова дама й смачно споживала сухарики, вмочаючи їх у ром і запевняючи, ніби це бадьорить душу, коли їй загрожує ворожа сила, і тоді слідом за раптовим страхом іде палка надія.

Двоє літніх добродіїв, що в них надворі справді проскочив між ногами величезний кіт, також вернулися заспокоєні назад, шукаючи столика, як і багато інших, щоб сісти до карт.

Бальтазар, Фабіан, професор естетики й ще кілька юнаків сіли біля жінок. А пан Цинобер тим часом підставив ослінчика й виліз на канапу, де вмовився між двома дамами, і позирав навколо себе гордим, блискучим поглядом.

Бальтазар подумав, що настав час виступити зі своїми віршами про кохання соловейка до пурпурової рожі. Тому він сором'язливо оголосив, як і належить молодим поетам, що коли б не боявся надокучити та викликати нудьгу, коли б смів сподіватися на прихильність шановних зборів, то відважився б прочитати одну поему, найсвіжіший витвір своєї музи.

А що жінки давно вже перебалакали про всі новини, які сталися в місті, а панночки про останній бал у президента, ба навіть дійшли згоди щодо капелюшків, а чоловіки могли сподіватись на нове частування не раніш як за дві години, то всі почали прохати Бальтазара не позбавляти товариства такої чудової втіхи.

Бальтазар вийняв чистенько переписаний рукопис і почав читати.

Його власний твір, що таки справді вилився з глибини поетичної душі, повний сили й молодого життя, надихав його щораз більше. Він читав усе палкіше, виливаючи всю пристрасть свого закоханого серця. Він затремтів з радощів, коли тихі зітхання, ледве чутні жіночі «Ах» або чоловічі «Чудово... Надзвичайно... Божественно!» переконали його, що поема захопила всіх.

Нарешті він закінчив. Тоді всі загукали:

– Який вірш! Які думки! Яка уява! Що за чудова поема! Яка милозвучність! Дякуємо! Дякуємо вам, найдорожчий пане Цинобере, за божественну насолоду!

– Що? Як? – скрикнув Бальтазар, але ніхто на нього не звернув уваги, бо всі ринули до Цинобера, що сидів на канапі, надувшись, як малий індик, і огидним голосом рипів:

– Будь ласка... будь ласка... коли вам до вподоби... це ж дрібниця, яку я похапцем написав минулої ночі.

Але професор естетики репетував:

– Чудовий... божественний Цинобере! Ширий друже, ти ж після мене перший поет на світі! Дай я тебе обійму, серденько моє!

І він схопив малюка з канапи, підняв його вгору й почав голубити та цілувати. Цинобер поведився вкрай непристойно. Він махав маленькими ніжками, гамселив ними в товсте професорове черево й квакав:

– Пусти мене, пусти мене, мені болить, болить, болить, я видряпаю тобі очі, відкушу тобі носа!

– Ні, – скрикнув професор, садовлячи малюка на канапу, – ні, любий мій друже, не треба бути аж надміру скромним!

Мош Терпін також устав від картярського столу, узяв Цинобера за ручку, потис її і сказав дуже поважно:

– Чудово, юначе! Не забагато, ні, замало розповідали мені про високий геній, що вас надихає.

– Хто з вас, – знов вигукнув, сповнений захвату, професор естетики, – хто з вас, панночки, в нагороду поцілує незрівнянного Цинобера в уста, що висловили найглибші почуття найчистішого кохання?

І тоді встала Кандіда, підійшла, полум'яніючи, як жар, до малюка, вклякнула перед ним і поцілувала його в гидез-ний рот із синіми губами.

– Так, – скрикнув тоді Бальтазар, немов охоплений раптовим шаленством, – так, Цинобере, божественний Цинобере, ти склав зворушливі вірші про соловейка та пурпурову рожу і тобі належить чудова нагорода, яку ти отримав!

Сказавши це, він потягнув Фабіана до сусідньої кімнати й промовив:

– Будь ласка, глянь мені просто в очі і скажи одверто й чесно, чи я студент Бальтазар, чи ні, чи ти справді Фабіан, чи ми справді перебуваємо у Терпіновім домі? А може, це тільки сон? Може, ми збожеволіли? Вщипни мене за носа або струсни, щоб я прокинувся від цього проклятого марення.

– Як ти можеш, – відповів Фабіан, – як ти можеш так шаленіти і все через дурні ревності, що Кандіда поцілувала малюка? Ти ж повинен сам визнати, що вірші, які прочитав малюк, таки справді чудові.

– Фабіане! – скрикнув Бальтазар, страшенно здивований. – Що це ти верзеш?

– Авжеж, – вів далі Фабіан, – авжеж, його вірш був чудовий і заслуговував, по-моєму, на Кандідин поцілунок. І взагалі, здається, в цьому дивному малюкові є щось таке, що вартніше за струнку постать. Та й коли взяти саму фігуру, то вона мені здається тепер не такою огидною, як спочатку. Коли він читав вірші, натхнення прикрасило риси його обличчя, і він мені здавався часом привабливим струнким юнаком, незважаючи на те, що ледве визирав із-за столу. Кинь свої дурні ревності, заприятелюй із ним, як поет із поетом.

– Що? – гнівно вигукнув Бальтазар. – Що? Ще й заприятелювати з тим проклятим виродком, якого я задушив би цими руками?

– Ось бач, – сказав Фабіан, – ось бач, ти таки не хочеш бути розважним. Але вернімося до зали, там сталося щось нове, бо я чую гучну хвалу.

Бальтазар машинально подався за товаришем.

Коли вони ввійшли, професор Мош Терпін, отетерілий з подиву, стояв ще посеред зали, тримаючи в руках прилади, що ними робив, мабуть, якісь фізичні досліди. Все товариство з'юрмилося навколо Цинобера, який, підпершись паличкою, сп'явся навшпиньки і з гордим виглядом сприймав хвалу, що сипалась на нього з усіх боків. Тоді всі обернулися до професора, який зробив ще одну дуже дотепну штуку. Та щойно він закінчив, як усі знову, оточивши малюка, закричали:

– Чудово, знамените, дорогий пане Цинобере! Нарешті й сам Мош Терпін кинувся до малюка й закричав удесятеро дужче, ніж інші:

– Чудово, знамените, любий пане Цинобере!

Серед товариства був також юний принц Грегор, що вчився в університеті. Принц був прегарної вроди – кращої годі собі й уявити, а поведінки такої шляхетної і невимушеної, що зразу виявлялось і його високе походження, і звичка бувати в найвищих колах.

Тепер принц Грегор не відходив від Цинобера і над усяку міру вихваляв його і як найкращого поета, і як найдотепнішого фізика.

Чудно було дивитися на них, як вони стояли вкупі. Поряд із струнким Грегором малесенький карлик, що, високо задерши носа, ледве тримався на тоненьких ніжках, мав химерний

вигляд. Очі всіх жінок були спрямовані туди, але не на принца, а на малюка, який то спинався навшпиньки, то опускався, коливаючись то вгору, то вниз, наче картезіанський чортик.³⁵

Професор Мош Терпін підійшов до Бальтазара й запитав:

– Ну, що ви скажете про мого протеже, любого Цинобера? В нього багато чого є за душею, і коли я пильно гляну на нього, то відчуваю, що він не простий собі юнак. Пастор, що його виховав і мені рекомендував, висловився про його походження дуже загадково. Бо ж гляньте тільки на його величну постать, на його благородну, невимушену поведінку. Він, напевне, князівської крові, а можливо, що й королівський син!

Тієї миті сповістили, що вечеря готова. Цинобер пришкандибав до Кандіди, незграбно схопив її за руку й повів у їдальню.

Як несамовитий, кинувся нещасний Бальтазар темної ночі, крізь бурю й дощ додому.

³⁵ *Картезіанський чортик* – скляна фігурка, порожня всередині, яка плаває сторч у воді. Іграшка, зроблена за принципом «Ваньки-встаньки».

Розділ четвертий

Як скрипаль-італієць Сбіока нахвалявся запроторити пана Цинобера в контрабас, а референдарій³⁶ Пульхер не міг дістати посади в міністерстві закордонних справ.

Про службовців митниці та затримані дива для хатнього вжитку.

Як Бальтазара було зачаровано за допомогою головки ціпка

Бальтазар сидів на високому, оброслому мохом камені в лісовій глушині й замислено дивився вниз, у яр, де поміж скель та густих чагарів півився й шумів струмок. Темні хмари сунули по небу й зникали за горами. Шелест дерев і дзюрчання води звучали немов глухе скавуління, до якого іноді домішувався крик хижих птахів, що здіймалися з темних хащів до високого неба й линули слідом за хмарами.

Бальтазарові здавалося, ніби він у дивних голосах лісу вчуває жалібні скарги природи, ніби він сам мусить потонути в тих скаргах, ніби вся його істота – це тільки почуття найглибшого, нестерпного болю. Серце його мало не розривалося з туги, і коли з очей полилися рясні сльози, йому видалось, ніби духи лісового струмка виглянули з води, простягай до нього білі руки з хвиль, щоб затягти в прохолодну глибину.

Коли це десь іздалеку долинув чистий, веселий звук ріжка і трохи звеселив його душу: в ньому прокинулася невимовна туга і водночас солодка надія. Він озирнувся навкруги, і, поки лунав ріжок, йому здавалося, що зелені лісові тіні вже не такі сумні, шум вітру, шепотіння чагарів не таке жалісне. Новий настрій його вилився в слова.

– Ні, – вигукнув він, схопившись з місця і радісно глянувши вдалину, – ні, ще не всі надії згасли! Певне тільки те, що якась похмура таємниця, якісь зловісні чари вдерлися в моє життя, але я зламаю ці чари, хоч би мені довелося навіть загинути. Коли я, захоплений, переможений почуттям, що мало не розривало мені груди, освідчився нарешті любій, солодкій Кандіді в коханні, то хіба ж не прочитав у її очах, хіба не відчув у потиску її руки своє щастя? Але як тільки з'являється той проклятий малий виродок, усе її кохання переходить на нього. Вона не зводить з мерзенної потвори очей, і як тільки клишоногий малюк наблизиться до неї або хоч торкнеться її руки, з її уст вихоплюються тужні зітхання. Тут мусить бути захована якась таємниця, і коли б я вірив у безглузді бабські казки, то сказав би, що малюка зачаровано, і він, як то кажуть, наводить на людей ману. Хіба ж не диво дивне, що всі глузують і сміються з потворного, огидного курдуля, а щойно він з'явиться, то починають його вихвалити як найрозумнішого, найученішого, ба навіть найвродливішого з-поміж усіх студентів? Та що й казати! Хіба ж зі мною діється не те саме, хіба мені не здається часом, що Цинобер і розумний, і гарний? Тільки в присутності Кандіди лихі чари не мають наді мною сили, тоді Цинобер залишається дурним, потворним виродком. Але хай там що, я стану проти ворожої сили, у моїй душі мріє передчуття, що якась несподіванка дасть мені в руки зброю проти лихої потвори!

Бальтазар пішов назад до Керепеса. Йдучи узліссям, він помітив на шляху невелику, навантажену речами коляску, з якої хтось привітно махав до нього білою хустинкою. Він підій-

³⁶ Референдарій – в давньому німецькому суді помічник судді.

шов ближче і впізнав синьйора Вінченцо Сбіоку, відомого на весь світ віртуоза-скрипаля, якого він надзвичайно цінував за його прекрасну, майстерну гру і в якого вже два роки навчався грати.

– От добре, – вигукнув Сбіока, – от добре, мій любий пане Бальтазар, мій дорогий друже й учню, що я зустрів вас тут, щоб сердечно з вами попрощатися!

– Як, – запитав Бальтазар, – як, синьйоре Сбіоко, невже ви покидаєте Керепес, де всі вас так шанують і поважають, де без вас не можуть обійтися?

– Еге ж, – відповів Сбіока, і з гніву вся кров линула йому до обличчя, – еге ж, пане Бальтазар, я залишаю місто, де всі люди знавісніли, місто, схоже на велику божевільню. Вчора ви не були на моєму концерті, бо гуляли за містом, а то б захистили від скаженого натовпу, що накинувся був на мене!

– Але що ж сталося? Скажіть, на бога, що сталося? – скрикнув Бальтазар.

– Я грав, – мовив Сбіока, – найважчий концерт Віотті. Це моя гордість, моя радість. Ви чули, як я граю його, і завжди ним захоплювалися. Вчора я був, можна сказати, в найкращому гуморі... апіта, кажу вам, веселий, радісний... spigio alato, кажу вам. Жодний скрипаль у цілому світі, навіть сам Віотті, не зміг би краще заграти. Коли я скінчив, знялися оплески, бурхливі, несамовиті, – справжній фурор, кажу вам, як і слід було чекати. Я скрипку під пахву і виходжу, щоб красенько подякувати. І що ж я бачу, що я чую? Всі, не звертаючи на мене ніякісінької уваги, з'юрмилися в одному кутку зали й репетують, як навіжені: «Браво, бравіссімо, божественний Цинобере! Яка гра, яка поза, яка сила, яка досконалість!» Я кинувся туди, проштовхуюсь, – а там стоїть ледве на три лікті заввишки паскудний малюк і рипить огидним голосом: «Прошу, нема за що, заграв, як умів... Щоправда, я тепер найкращий скрипаль у Європі та й у всіх інших відомих частинах світу...» – «Стонадцять кіп чортів! – закричав я. – А хто ж тут грав: я чи цей хробак?» А що малюк і далі мимрив: «Дякую, уклінно дякую», то я хотів підбігти до нього й схопити його всією аплікатурою. Коли це всі кидаються до мене й починають плести несусвітні речі про заздрість, ревності та недобррозичливість. Тим часом хтось вигукує: «А яка музика!» І всі знову заходжуються: «А яка музика! Божественний Цинобер! Геніальний композитор!» Я ще завзятіше кричу: «Та невже ж тут усі подуріли, геть з глузду з'їхали? Це ж концерт Віотті,³⁷ і я, я, відомий на весь світ Вінченцо Сбіока, грав його!» Та мене міцно хапають, кажуть щось про італійську біснுவатість... gabbia, кажу вам, про її дивні напади, затають силоміць до сусідньої кімнати, поводяться зі мною, як із хворим, як із божевільним. Незабаром убігає до кімнати синьйора Брагаці й падає непритомна. З нею сталося те, що й зі мною. Щойно вона закінчила свою арію – зала здригається від «Браво, бравіссімо, Цинобере!» І всі репетують, що ніхто в світі так не співає, як Цинобер! А він знов гугнявить своє проклятуще: «Прошу, прошу!» Синьйора Брагаці лежить у гарячці і, мабуть, незабаром помре, а я ось рятуюсь утечею від знавіснілого люду. Бувайте здорові, любий пане Бальтазар! Якщо побачите, бува, синьйора Цинобера, то скажіть йому, будь ласка, хай ніде не попадається на концерті разом зі мною, бо схоплю його за хробачі ніжки і запакую в контрабас через дірку, нехай там хоч усе життя виграє концерти й виспіває арії, скільки йому заманеться. Прощавайте, мій любий Бальтазар, і не забувайте скрипки. – Синьйор Вінченцо Сбіока обійняв закам'янілого з подиву Бальтазара, сів у коляску й швидко поїхав собі.

– Чи не мав я рації, – сказав Бальтазар сам до себе, – чи не мав я рації, коли казав, що та моторошна химера, той Цинобер зачарований і напускає на людей ману?

Тієї миті повз нього промчав якийсь юнак, блідий, збентежений, з виразом розпачу й безумства на обличчі. Бальта-зарові стало важко на серці. Йому здалося, що той юнак – один із його друзів, тому він кинувся за ним у ліс.

³⁷ *Віотті Джованні Баттіста* (1755–1824) – італійський скрипаль і композитор.

Ледве пробіг він двадцять чи тридцять кроків, як упізнав референдарія Пульхера, що стояв під великим деревом і, піднявши очі вгору, так нарікав:

– Ні, неможливо довше витримати цю ганьбу! Всі надії щезли! Один лише шлях – могила! Прощай усе... життя – світ... сподівання... кохана...

З цими словами він вихопив у розпачі пістоля з-за пазухи й приставив до лоба.

Бальтазар блискавично підскочив до нього, рвонув у нього пістоля з рук, відкинув його геть і крикнув:

– Пульхере, бійся Бога, що з тобою, що ти робиш?

Референдарій кілька хвилин не міг отямитись. Майже непритомний, він упав на траву. Бальтазар присів до нього й почав утішати якими тільки міг словами, не знаючи, через що він упав у такий відчай.

Сто разів питав Бальтазар, що ж таке страшне сталося, що навело його на чорні думки про самогубство, аж поки нарешті Пульхер глибоко зітхнув і почав:

– Ти знаєш, любий друже Бальтазаре, моє скрутне становище, знаєш, як я всі свої надії покладав на посаду таємного експедитора, що відкрилась у міністерстві закордонних справ; знаєш, як ретельно, як пильно готувався я до неї. Я подав свої праці і з радістю довідався, що вони отримали цілковите схвалення в міністра. З якою певністю став я сьогодні вранці до усного іспиту! В кімнаті я застав маленького потворного карлика, якого ти, напевне, знаєш під ім'ям пана Цинобера. Радник посольства, якому доручено було провадити іспит, привітно підійшов до мене й сказав, що на ту саму посаду, яку я хочу отримати, зголосився також і пан Цинобер, тому він буде екзаменувати нас обох. А потім шепнув нишком на вухо: «Ви можете не боятися свого супротивника, любий референдарію, бо праці, які подав малий Цинобер, просто жалюгідні». Іспити почалися. Жодного питання радника не залишив я без відповіді. А Цинобер не знав нічого, ну просто нічогісінько, і, замість відповідати, рохкав і квакав якусь нісенітницю, якої ніхто не розумів, і так непристойно хвицав ногами, що кілька разів навіть упав з високого стільця, і я мусив його піднімати. Серце моє аж тремтіло з радості, – приязні погляди, які радник кидав на малюка, я вважав за найгіркішу іронію. Іспит закінчився. Але хто опише мій жах! Мов громом прибило мене, коли радник підійшов до малюка, обійняв його й сказав: «Найшановніший добродію! Які знання! Який розум! Яка дотепність! – А потім до мене: – Ви мене дуже розчарували, пане Пульхере. Ви ж нічогісінько не знаєте! І не ображайтеся, але таким способом підбадьорювати себе на іспитах, як оце ви, не узвичаєно, та й непристойно. Ви не могли навіть на стільці всидіти, кілька разів падали, і панові Циноберові довелося вас підводити. Дипломати мусять бути тверезі й розважні, бувайте, пане референдарію!» Я думаю, що то якісь безглузді жарти, і наважився піти до міністра. Він звелів мені передати, що не розуміє, як я ще й насмілювався турбувати його своїм візитом після того, що вчинив на іспитах. Адже ж він знає все! Посада, якої я так домагався, вже віддана панові Циноберові! Отак якась пекельна сила перекреслила мені всі надії, і я хочу добровільно відібрати собі життя, яке віддано на поталу таємному фатумові. Залиш мене!

– Нізащо! – вигукнув Бальтазар. – Перше вислухай мене.

І він розповів йому все, що знав про Цинобера, починаючи від першої зустрічі з ними коло Керепеської брами, про те, що сталося між ним і малюком у Терпіновім домі, і про все, що тільки-но почув од Вінченцо Сбіоки.

– Одне лише з певністю можна сказати, – додав він наостанку, – що в кожному вчинку тієї поторочі є щось таємниче, і повір мені, друже Пульхере: коли тут діють якісь пекельні чари, то треба тільки твердо опертись їм, і перемога буде наша, аби лише мужність. А тому не вдавайся в тугу і не роби нічого, не подумавши. Об'єднаймося проти недолугого відьмака!

– Відьмак! – вигукнув, зрадівши, референдарій. – Еге ж, відьмак, справжнісінький проклятий відьмак, що правда, то правда! Але ж, друже Бальтазаре, що це з нами, чи нам не сниться? Відьмаки, відьми, чари... Хіба ж не позникало все це давним-давно? Хіба ж багато

років тому князь Пафнутій Великий не запровадив освіти і не вигнав з країни всієї нечисті, всього незбагненого? Та як же та клята погань зуміла все-таки тайкома пролізти до нас? Сто кіп чортів, таж треба звернути на неї увагу поліції, митників! Але ні, ні... тільки людське божевілля або – чого я найдужче боюся – величезне хабарництво винні в нашому нещасті. Проклятуший Цинобер, мабуть, неймовірно багатий. Недавно він стояв перед монетним двором, а люди, показуючи на нього пальцями, казали: «Гляньте-но на цього маленького, гарного пана, йому належать усі гроші, які там карбують».

– Е, мовчи, – відповів Бальтазар, – мовчи, друже, не грішми орудує ця потвора, тут щось інше! Щоправда, князь Пафнутій запровадив освіту на добро й користь свого народу і своїх нащадків, а проте дещо дивовижне й незрозуміле в нас залишилось. Так би мовити, приємні дива для хатнього вжитку. Наприклад, із нікчемної насінини виростають височезні, стрункі дерева або всілякі овочі та городина, якою ми напихаємо своє черево. Адже ж дозволено різноманітним квіткам і метеликам на своїх пелюстках і крилах мати найблискучіші барви, ба навіть носити найдивніші письмена, про які ніхто й не знає, чи то олія, чи гуаш, чи акварель, і жоден майстер каліграфії не здатен прочитати те чудесне письмо, а не те що так написати! Го-го, реферндарію, і зі мною часом діється щось чудне! Я кладу люльку й починаю ходити по кімнаті, а якийсь голос шепче мені, що я сам чудо, чарівник мікрокосмос порядкує мною і під'юджує на різні безглузді витівки! Але тоді, реферндарію, я втікаю до лісу, споглядаю природу і розумію все, що говорять квіти, що журкоче струмок, і мене обіймає небесне блаженство!

– Ти говориш, немов у лихоманці! – вигукнув Пульхер. Та Бальтазар, не зважаючи на нього, простяг руки в далечінь, немов охоплений палкою тугою.

– Ти тільки вслухайся, – мовив він, – тільки вслухайся, о реферндарію, яка небесна музика лунає в шумі вечірнього вітру в лісі! Чуєш, як струмки співають чимраз голосніше, як кущі й квіти приєднують до них свої ніжні голоси?

Реферндарій прислухався, щоб почути музику, про яку говорив Бальтазар.

– Ай справді, – почав він, – ай справді по лісі лунуть звуки, найчудесніші, найпрекрасніші з усіх, які мені доводилося чути в житті, і глибоко западають у душу. Але це не вечірній вітер, не кущі, не квіти співають, а здається, ніби хтось у далині торкає найглибші голосники в гармонії.

І Пульхер мав рацію. Справді, до них наближались повні, все гучніші хвилі акордів, подібні до звуків гармонії, але нечуваної величі й сили. І коли друзі пройшли далі, перед очима в них відкрилася така чарівна картина, що вони з подиву остовпіли, наче прикипіли до місця. Недалеко від них їхав лісом чоловік, майже по-китайському зодягнений, тільки на голові в нього був пишний берет із гарним плюмажем. Карета його була подібна до розтуленої мушлі з блискучого кришталю, двоє високих коліс, здавалося, теж були зроблені з того самого матеріалу. Коли вони крутилися, то лунали чарівні звуки гармонії, які наші друзі й почули ще здалеку. Два сніжно-білих однороги в золотій упряжці везли карету, де замість візника був золотий фазан, що держав у дзьобі золоті віжки. А ззаду сидів великий золотий жук, який, здавалось, махаючи крильми, навівав на дивного чоловіка в мушлі прохолоду. Проїжджаючи повз друзів, чоловік приязно їм уклонився. Тієї ж миті з блискучої головки довгого ціпка, якого незнайомий тримав у руках, на Бальтазара упав яскравий промінь. Юнака немовби хто вколов у самі груди, він здригнувся і скрикнув:

– Ох!

Чоловік подивився на нього, усміхнувся й кивнув головою ще привітніше, ніж перше. Коли чарівна карета зникла в густому чагарнику і тільки чутно було ще ніжні звуки гармонії, Бальтазар кинувся приятелеві на шию, не тямлячи себе з радощів і захвату, й вигукнув:

– Реферндарію! Ми врятовані! Оце був той, хто розіб'є нечестиві Циноберові чари.

– Не знаю, – сказав Пульхер, – не знаю, що зі мною тепер діється, чи я сплю, чи марю, одне лише правда, що мене сповнює якість не відоме раніше почуття і в мою душу вертаються втіха й надія.

Розділ п'ятий

Як князь Барсануф снідав лейпцизькими жайворонками та гданською золотою горілкою, як йому на кашемірові штани сіла масна пляма і як він таємного експедитора Цинобера гробив таємним радником в особливих справах.

Книжка з малюнками доктора Проспера Альпануса.

Як один швейцар укусив студента Фабіана за палець, як той надів сюртук із шлейфом і як його за те висміяно.

Бальтазарова втеча

Нема чого довше приховувати, що міністр закордонних справ, при якому пан Цинобер заступив на посаду таємного експедитора, був нащадком того барона Протекстатуса фон Мондшайна, який у «Книзі турнірів» та хроніках надаремне шукав родовід феї Рожабельверде. Він звався, як і його предок, Претекстатус фон Мондшайн, мав найкращу освіту, найприємніші звички, ніколи не плував *мене й мені, вам і вас*, виводив своє ім'я французькими літерами, ще й до того розбірливим письмом, і навіть часом працював сам, переважно, як була погана погода. Князь Барсануф, один із наступників великого Пафнутія, ніжно любив його, бо той на кожне питання мав готову відповідь, у години відпочинку грав з князем у скраклі, добре розумівся на грошових справах і танцював гавот як ніхто.

Трапилось так, що барон Претекстатус фон Мондшайн запросив князя на сніданок із лейпцизьких жайворонків та на чарку гданської золотої горілки. Прийшовши до Мондшайна, князь застав у передпокої між кількома приємними дипломатичними особами і малого Цинобера, який, спираючись на паличку, лупнув на князя своїми оченятами і, не звертаючи більше на нього уваги, став запихатися смаженим жайворонком, якого щойно поцупив зі столу. Помітивши малюка, князь ласкаво усміхнувся до нього й запитав міністра:

– Мондшайне, хто той невеличкий, приємний розумний юнак у вашому домі? Чи це не він часом так чудово складає і таким прекрасним письмом пише мені доповіді, які я почав отримувати від вас?

– Він самий, вельможний пане, – відповів Мондшайн. – Доля послала мені в його особі найрозумнішого і найздібнішого працівника. Цей достойний юнак зветься Цинобер, і я уклінно вам його рекомендую. Будьте до нього ласкаві й прихильні, мій дорогий князю. Він лише кілька днів як працює в мене.

– А тому, – озвався один гарний юнак, наблизившись до князя, – а тому, коли ваша ясновельможність дозволить мені зауважити, мій малий колега нічогісінько ще не надіслав. А доповіді, яким випало щастя звернути на себе увагу вашої ясновельможності, складав я.

– Чого вам треба від мене? – звернувся до нього князь.

А Цинобер, що, чавкаючи, жадібно вминав жайворонка, тим часом підійшов до князя впритул. Доповіді таки справді писав той юнак, що звернувся був до князя, але князь знов крикнув:

– Чого вам треба? Ви, мабуть, і пера в руках не тримали. Та ще й тут, біля самого мене, жерете смажених жайворонків, навіть, мушу зауважити на превелику свою досаду, посадили масну пляму на мої кашемірові штани! До того ж бридко чвакаєте, еге ж! Все це переконливо свідчить, що ви зовсім не здатні до дипломатичної діяльності. Йдіть собі любенько додому і не навертайте мені на очі. Хіба що принесете якийсь добрий засіб вивести пляму на моїх штаних. Тоді я, може, стану знов до вас ласкавіший. – І, звертаючись до Цинобера, промовив: – Такі юнаки, як ви, шановний Цинобере, – окраса вітчизни, вони заслуговують на те, щоб володарі їх відзначали. Ви будете таємним радником в особливих справах!

– Найкрасніше дякую! – рохнув Цинобер, ковтаючи останній шматок і витираючи пику обома руками. – Найкрасніше дякую, це для мене ніщо, зроблю все як слід.

– Чесна самовпевненість, – промовив князь, підвищивши голос, – чесна самовпевненість свідчить про внутрішню силу, що має бути притаманна достойному державному діячеві.

І, сказавши цю сентенцію, князь випив чарку золотої гданської, яку міністр власноручно подав йому і яка йому дуже припала до смаку. Нового радника посадовили між князем і міністром. Він жер як не в себе жайворонків, пив малагу і гданську впереміш, рохкав, бурмотів крізь зуби й через те, що ледве виглядав з-за столу кінчиком гострого носа, дуже вимахував ручками й ніжками.

Після сніданку князь і міністр сказали:

– Цей таємний радник в особливих справах – справжній англієць!

– У тебе, – сказав Фабіан своєму приятелеві Бальтазарові, – в тебе такий радісний вигляд, очі твої аж світяться. Ти почуваш себе щасливим? Ах, Бальтазар, ти сниш, мабуть, чудесний сон, але, як приятель, я мушу тебе збудити.

– А що таке? Що сталося? – стурбовано спитав Бальтазар.

– Так, – вів далі Фабіан, – так, я мушу тобі все сказати! Тільки не впадай у розпач, мій друже! Пам'ятай, що хоч, можливо, жодне лихо в світі не вражає так боляче, як це, але й не забувається так легко! Кандіда...

– На бога! – скрикнув, жажнувшись, Бальтазар, – Кандіда? Що з нею? Її вже немає на світі? Вмерла?

– Заспокойся, – сказав далі Фабіан, – заспокойся, мій друже. Не вмерла твоя Кандіда, але для тебе все одно, що вмерла! Знай же, що малюк Цинобер став таємним радником і нібито вже заручений з Кандідою, яка бозна-чого до нестями закохалась у нього.

Фабіан думав, що Бальтазар вибухне розпачливими прокльонами й скаргами. Але він натомість промовив спокійним голосом:

– Коли це й усе, то ще не така біда, щоб я засмутився.

– Хіба ж ти вже не кохаєш Кандіди? – запитав Фабіан, страшенно здивований.

– Кохаю, – відповів Бальтазар, – як не кохати такого ангела, такої чудової дівчини? Кохаю від щирого серця, з усією пристрасстю, яка тільки може вибухнути в молодечих грудях! І знаю, ах, добре знаю, що й Кандіда мене кохає, тільки проклятущі чари обплутали її, але скоро я порву відьмакові пута, скоро знищу страховисько, яке її, бідолашну, морочить.

І Бальтазар докладно розповів приятелеві про дивного чоловіка, якого він зустрів у лісі в чудернацькій кареті. Бо відколи груди його пронизав яскравий промінь з головки ціпка, він відчув певність, що Цинобер не хто інший, як нікчемний відьмак, силу якого знищить той чоловік.

– Але ж, Бальтазар! – вигукнув Фабіан, коли той закінчив. – Бальтазар, як тобі могла спасти на думку така дивовижа, така нісенітниця? Чоловік, якого ти вважаєш за чарівника, не

хто інший, як доктор Проспер Альпанус, що живе недалечко від міста у своїй віллі. Щоправда, про нього йдуть дивні чутки, і його вважають мало не другим Каліостро,³⁸ але то його власна вина. Він полюбає, скажімо, огорнути себе в містичний морок, удавати, що йому відомі найглибші таємниці природи, що йому підвладні незнані сили. До того ж він великий дивак. Наприклад, його карета так химерно зроблена, що людина з палкою, жвавою уявою, як хоч би в тебе, мій друже, легко може сприйняти її за явище з якої-небудь безглуздої казки. Отож слухай! Його кабріолет має вигляд мушлі і скрізь посріблений, а поміж колесами вміщено катеринку, що сама грає, як тільки закрутяться колеса. Той, кого ти вважав за срібного фазана, насправді був його маленький, одягнений у біле візник, так само його розкрита парасолька здалася тобі крильми золотого жука. Своїм білим конячкам він звелів приробити великі роги, щоб вони мали казковий вигляд. Єдине, що доктор Альпанус справді має гарного іспанського цїпка з чудовим блискучим кристалом, прилаштованим зверху замість головки. Про дивну дію того кристала розповідають, а може, й вигадують багато всіляких байок. Промінь його буцімто ледве чи й витримає око. А коли доктор закриє його тонким серпанком, тоді, пильно вдивившись у нього, можна побачити, як у вгнутому дзеркалі, ту людину, образ якої ти носиш глибоко в своєму серці.

– Справді? – перепитав Бальтазар. – Справді? Так кажуть? А що ще розповідають про доктора Проспера Альпануса?

– Ет, – відповів Фабіан, – краще не проси, щоб я тобі розповідав усі ті дурні байки та вигадки. Ти ж знаєш, що й досі є ще навіжені люди, які, всупереч здоровому глуздові, вірять у так звані дива з нікчемних бабських казок.

– Признаюся тобі, – перебив його Бальтазар, – що я й сам належу до тих навіжених, без здорового глузду, людей. Посріблене дерево – зовсім не те, що блискучий, прозорий кристал, катеринка звучить не так, як гармонія, срібний фазан – не візник, і парасолька – не золотий жук. Або дивний чоловік, якого я зустрів, не Проспер Альпанус, що про нього йде тепер мова, або доктор справді володіє надзвичайними таємницями.

– Аби тебе, – сказав Фабіан, – аби тебе цілкомвилікувати від химер, буде найкраще, коли я поведу тебе просто до Проспера Альпануса. Тоді ти на власні очі побачиш, що пан доктор – звичайнісінький лікар і що він не виїжджав на прогулянку з однорогами, срібними фазанами та золотими жуками.

– Ти, мій друже, – сказав Бальтазар, радісно блиснувши очима, – ти, мій друже, висловив найщиріше бажання моєї душі. Зараз же рушаймо в дорогу.

Незбаром вони вже стояли перед гратчастою брамою парку, посеред якого була вілла доктора Альпануса.

– Як же нам увійти туди? – спитав Фабіан.

– Я думаю, треба постукати, – відповів Бальтазар і взявся за металевий молоток, що висів біля самого замка.

Щойно підняв він молоток, як почувся якийсь підземний гуркіт, наче далекий грім, що завмер десь немов у бездонній глибині. Гратчаста брама помалу відчинилась, вони ввійшли і попростували довгою, широкою алеєю, в кінці якої побачили віллу.

– І ти відчуваєш тут, – запитав Фабіан, – щось надзвичайне, чарівне?

– Я думаю, – відповів Бальтазар, – що гратчаста брама все ж таки відчинилась не дуже звичайно, і потім, не знаю чому, мені все тут видається таким чудесним, просто магічним. Де ще є в околиці такі прекрасні дерева, як у цьому парку? Еге ж, багато дерев і кущів мають он які блискучі стовбури та смарагдове листя – напевне, вони з чужих, невідомих країн.

Фабіан помітив дві жаби надзвичайної величини, що від самої брами скакали обабіч них.

³⁸ *Каліостро Алесандро* (він же Джузеппе Бальзамо) – широко відомий у Європі XVIII ст. авантюрист, алхімік, маг. Спритно обдурював монархів і аристократів. Побував у Петербурзі при дворі Катерини II. Герой художніх творів.

– Добрий мені парк, – вигукнув Фабіан, – коли в ньому водиться така погань!

І він нахилився по камінь, щоб жбурнути його в кумедних жаб. Та обидві вони стрибнули в куші, втупившись звідти в нього блискучими людськими очима.

– Ну стривай же! – крикнув Фабіан, націлився в одну жабу й кинув каменя.

Але тієї миті якась приземкувата, бридка жінка, що сиділа на дорозі, заквакала:

– Нахаба, жбурляє камінням у чесних людей, що важкою працею заробляють собі на шматок хліба!

– Ходімо вже, ходімо, – з жахом промурмотів Бальтазар, що добре бачив, як жаба перекинулася у стару жінку. Один лиш погляд у куші переконав його, що й друга жаба, перекинувшись у маленького чоловічка, ретельно взялася виполовати бур'ян.

Перед домом був прекрасний зелений моріжок, на якому паслися обидва однороги, а в повітрі бриніла ніжна музика.

– Ти бачиш? Ти чуєш? – запитав Бальтазар.

– Я бачу тільки, – відповів Фабіан, – двох білих конячок, що пасуться на траві, а бринить, мабуть, десь еолова арфа.

Чудова, проста архітектура не дуже великого двоповерхового будинку захопила Бальтазара. Він смикнув за шнурок дзвінка, двері зразу ж відчинились, і перед юнаками, замість швейцара, з'явився великий, схожий на страуса золотавий, блискучий птах.

– Ну глянь, – сказав Фабіан Бальтазарові, – глянь, яка безглузда ліврея! Коли й захочеш дати хлопцеві на чай, то де ж у нього руки, щоб засунути гроші в кишеню?

Він обернувся до страуса, схопив його за блискуче, пухнасте пір'я, що висіло з вола під дзьобом, як пишне жабо, і сказав:

– Будьте ласкаві доповісти про нас панові доктору, дорогий друже.

Але страус промовив лише: «Квір-р-р!» – і дзьобнув Фабіана за палець.

– А хай йому чорт! – крикнув Фабіан. – Це таки й справді, видно, проклятий птах!

Тієї ж миті відчинилися хатні двері, і назустріч друзям вийшов сам доктор, маленький, худенький, блідий чоловік. Він був у невеличкій оксамитовій шапочці, з-під якої спадали довгі прегарні кучері, в довгім індійським убранні кольору вохри, в маленьких червоних чобітках зі шнурівкою, облямованих чи то хутром, чи, може, пером якої птиці – не можна було розпізнати. Обличчя в нього було спокійне, навіть добродушне, тільки як придивитись до нього пильно, зблизька, то часом здавалося, ніби з нього, мов із скляного футляра, виглядає ще одне маленьке личко.

– Я побачив, – сказав тихо, трохи протягло, з приємним усміхом Проспер Альпанус, – я побачив вас, мої панове, ще з вікна. Я вже наперед знав, принаймні про вас, любий добродію Бальтазар, що ви прийдете до мене. Отже, прошу ласкаво, ходімо зі мною.

І Проспер Альпанус повів їх до високої круглої кімнати, позавішуваної блакитними запонами. Через пророблене в стелі вікно світло падало просто на блискучий, глянсований мармуровий столик, що стояв посеред кімнати на сфінксові замість лапок. Більше в кімнаті не видно було нічого особливого.

– Чим можу вам служити? – запитав Проспер Альпанус.

Тоді Бальтазар набрався відваги й розповів усе, що сталося з малим Цинобером, відколи той уперше з'явився в Керепесі, і на закінчення сказав, як у нього виникла тверда впевненість, що тільки він, Проспер Альпанус, є той добродійний маг, який покладе край негідним і мерзенним чарам Цинобера.

Проспер Альпанус глибоко замислився. Нарешті, аж через кілька хвилин, він сказав поважно, притишивши голос:

– З вашої розповіді, Бальтазар, видно, що малий Цинобер, напевне, оточений якимись таємницями. Але ж треба найперше знати ворога, з яким доведеться боротись, знати причину

тих чарів, що їх треба знищити. Можливо, малий Цинобер не хто інший, як домовик-коренячок. Зараз побачимо.

Проспер Альпанус смикнув за один шовковий шнурок, що їх повно спускалося зі стелі. Одна запона зашурхотіла, розсунулась, відкриваючи великі фоліанти, всі в позолочених палітурках, і донизу спустилась легесенька, гарна драбинка з кедрового дерева. Проспер Альпанус піднявся нею вгору, витяг із горішньої полиці один фоліант і поклав його на мармуровий столик, старанно обмахнувши з нього порох чималим віничком із блискучого павиного пір'я.

– У цьому трактаті йдеться про домовиків-коренячків. Вони всі тут намальовані. Можливо, ви знайдете між ними й свого ворога Цинобера, тоді він попаде в наші руки.

Коли Проспер Альпанус розгорнув книгу, приятелі побачили в ній безліч чітких кольорових гравюр найхимерніших потворних чоловічків із найбезглуздішими пиками, які тільки можна собі уявити. Але тільки-но Проспер торкнувся одного з них у книзі, як той ожив, вискочив з аркуша на мармуровий стіл і почав кумедно, втішно танцювати, ляскати пальчиками й виробляти кривими ніжками піруети й антраша, ще й приспівувати: «Квір-р-р, квап-п, пір-р, пап-п», – аж поки Проспер не схопив його за голову й не поклав назад в книгу, де він скоро сплющився й обернувся на кольоровий малюнок.

У такий спосіб вони переглянули всі гравюри. Але хоч Бальтазарові часто хотілося крикнути: «Ось він, ось Цинобер!» – та, придивившись пильніше, він, на великий свій жаль, мусив визнати, що то зовсім не Цинобер.

– Дуже дивно, – сказав Проспер Альпанус, передивившись усю книжку до кінця. – Може, він який-небудь гном? Подивимось.

І він надзвичайно спритно поліз знов на кедрову драбинку, дістав другий фоліант, старанно витер із нього порох, поклав на мармуровий столик і розгорнув його.

– У цьому творі йдеться про гномів. Можливо, ми впіймаємо тут Цинобера.

Друзі знов побачили безліч чітких кольорових гравюр з огидними рудими потворами. І тільки-но Проспер Альпанус їх торкався, як вони починали плаксиво нарікати й нарешті важко виповзали з книжки на мармуровий стіл, стогнали, охкали, аж поки доктор знов не вкладав їх у книжку.

Але й тут Бальтазар не знайшов Цинобера.

– Дивно, дуже й дуже дивно, – сказав доктор і глибоко задумався. – Королем жуків, – повів далі він, – королем жуків він не може бути, бо той, мені добре відомо, перебуває тепер в іншому місці. Павучим маршалом також ні, бо павучий маршал, хоч, правда, й бридкий, але розумний і спритний, живе з своїх рук, не привласнюючи собі чужої праці. Дивно, дуже дивно.

Він знов кілька хвилин помовчав, і тепер стало виразно чути всілякі чудні голоси: то окремі звуки, то цілі хвилі акордів, що бриніли навколо.

– У вас тут звідусюди чутно приємну музику, любий пане докторе, – сказав Фабіан.

Але Проспер Альпанус, здавалося, зовсім не звертав на Фабіана уваги. Він тільки Бальтазара не спускав з очей. Простягнувши до нього руки, він ворушив кінчиками пальців, ніби хотів скропити його невидимими краплями.

Нарешті доктор схопив Бальтазара за руки і мовив поважно й ласкаво:

– Тільки найчистіша співзвучність психічних принципів за законом дуалізму сприятиме операції, яку я зараз почну. Ідіть за мною!

Друзі пройшли за доктором через кілька кімнат, де не було нічого особливого, хіба що кілька дивовижних тварин, які читали собі, писали, малювали, танцювали тощо; нарешті перед ними відчинилися двійчасті двері, і приятелі зупинились перед щільною завісою, за якою Проспер Альпанус зник, залишивши їх у цілковитій темряві.

Аж ось завіса розсунулась і друзі опинились, як їм здалося, в округлій залі, де розливалось магічне притьмарене світло. Коли вони поглядали на стіни, то їхній погляд ніби губився в неозорих зелених гаях, на квітучих луках із дзюркотливими струмками й джерелами. Таєм-

ничі, невідомі пахощі клубочились у повітрі і наче доносили солодкі звуки гармонії. Проспер Альпанус з'явився одягнений у все біле, як брамін, і поставив посеред зали велике, кругле кришталеве свічадо, накинувши на нього серпанок.

– Підійдіть, – сказав він глухим, урочистим голосом, – підійдіть до цього свічада, Бальтазар, спрямуйте всі свої думки на Кандіду, побажайте від усієї душі, щоб вона з'явилась вам тієї миті, яка тепер існує в просторі й часі.

Бальтазар зробив так, як йому наказано. Тим часом Проспер Альпанус став позаду й почав обома руками описувати круг нього кола.

Минуло кілька секунд, і з свічада знявся блакитний дим. Кандіда, мила Кандіда з'явилася там у всій своїй красі і розповні життя! Але поруч із нею, зовсім близько від неї сидів бридкий Цинобер, тиснув їй руки, цілував її – а Кандіда обіймала однією рукою потвору й пестила його. Бальтазар мало не крикнув, та Проспер Альпанус міцно схопив його за плечі, і крик завмер у нього в грудях.

– Спокійно, – тихо сказав Проспер, – спокійно, Бальтазар! Візьміть ось цього кийка й налупцюйте почвару, але не руште з місця.

Бальтазар так і зробив і задоволено побачив, як малюк скорчився, скрутився, впав додолу! Він люто скочив уперед, але видиво розпливлося в тумані і в диму, а Проспер Альпанус рвонув оскаженілого Бальтазара назад, крикнучи:

– Годі! Коли розіб'єте магічне свічадо, то всі ми пропали! Ходімо на світло.

Друзі з докторового наказу покинули залу і вийшли до сусідньої світлої кімнати.

– Слава богу, – вигукнув Фабіан, – слава богу, що ми вийшли з проклятої зали! Задушливе повітря так стиснуло мені серце, а ще й ці дурні штуки, які я ненавиджу всією душею.

Бальтазар хотів відповісти йому, але до кімнати ввійшов Проспер Альпанус.

– Тепер, – сказав він, – тепер ясно, що потворний Цинобер і не коренячок, і не гном, а звичайнісінька людина, але про нього дбає якась таємна чарівна сила; вгадати її мені ще не пощастило, тому я поки що не можу вам допомогти. Завітайте до мене незабаром знов, Бальтазар, ми тоді вирішимо, що робити далі. До побачення!

– Отже, – сказав Фабіан, підступаючи до доктора, – отже, ви чарівник, а не можете подолати малого, жалюгідного Цинобера. То знайте ж, що я вас вважаю, разом з усіма вашими кольоровими малюнками, ляльками, магічним свічадом, з усім вашим безглуздим причандаллям, за справжнього шахрая! Закоханого Бальтазара, що базграє вірші, ви можете морочити, але зі мною у вас нічого не вийде! Я освічена людина і не визнаю жодних чудес!

– Вважайте мене, – сказав Проспер Альпанус, засміявшись голосніше й щиріше, ніж від нього можна було сподіватися, – вважайте мене за кого хочете. Але хоч я й не справжній чарівник, проте знаю деякі гарні штуки.

– З Віглебової³⁹ «Магії» або з якоїсь іншої? – вигукнув Фабіан. – Ну, куди вам до нашого професора Моша Терпіна, ви з ним не зрівняєтесь, бо він чесний чоловік і завжди показує нам, що все відбувається природно, він не оточує себе таємничим причандаллям, як ви, пане докторе. Ну, а тепер моє вам шанування!

– Ну, – сказав доктор, – невже ви такі розгнівані й підете від мене?

І він погладив кілька разів Фабіанові руки від плеча до зап'ястків. Тому стало якось прикро, і він збентежено вигукнув:

– Що ви робите, пане докторе?

– Ну, йдіть уже собі, панове, – сказав доктор. – Ви, пане Бальтазар, сподіваюсь, незабаром прийдете до мене. Ми зарадимо вашій біді!

– Ви не дістанете ані гроша на чай, мій друже! – гукнув Фабіан до золотавого швейцара і схопив його за жабо.

³⁹ Віглеб Йоганн Християн – німецький хімік, написав підручник «Уроки природної маш».

Але той знов нічого не сказав, лише квіркнув і вдруге дзьобнув Фабіана в палець.

– Тварюко! – скрикнув Фабіан і вибіг з будинку.

Обидві жаби негайно з'явилися знову й чемно відправили друзів до самої ґратчастої брами, яка, глухо загуркотівши, відчинилась, потім зачинилась за ними.

– Я не розумію, – сказав Бальтазар, ідучи дорогою позад Фабіана, – зовсім не розумію, брате, що це сьогодні на тобі за дивний сюртук, з такими страшенно довгими лапами й коротенькими рукавами.

Фабіан глянув на себе і вражено побачив, що його коротенький сюртук ззаду подовшав до самої землі, зате рукави підскочили аж до ліктів.

– Сто кіп чортів, що ж це таке? – вигукнув він і почав натягувати та обсмикувати рукави.

Спершу було ще сяк-так, але тільки-но вони перейшли міську браму, рукави, хоч як він їх обсмикував та натягував, підскочили знову аж до самих плечей, оголивши Фабіанові руки, а ззаду волочився шлейф, що чимраз довшав. Усі зустрічні зупинялися й мало не лопали з реготу, а дітлахи цілими юрмами бігли за ним, радісно галасуючи, глузували з довгої рясни, смикали і рвали її з усіх боків. А коли Фабіан наважився знов оглянутись, то побачив, що шлейф не тільки не вкоротився, а став ще довший. Люди на вулиці реготали й кричали все дужче, аж поки нарешті Фабіан, мало не збожеволівши, не вскочив у якийсь дім. Тієї ж миті зник і шлейф.

Бальтазар не мав часу довго чудуватися з Фабіанових дивних чарів, бо референдарій Пульхер, сповавши його, зтяг якнайдалі в провулок і сказав:

– Чого ж ти й досі не втік, чого прилюдно вештаєшся, коли за тобою гоняться з наказом про арешт!

– А що таке? Про що ти говориш? – запитав украй здивований Бальтазар.

– Тебе так далеко, – вів далі референдарій, – тебе так далеко завели шалені ревності, що ти порушив хатнє право, вдерся в дім Моша Терпіна, напав на Цинобера коло його нареченої і мало не до смерті налупцював потворного малюка!

– Схаменися! – закричав Бальтазар. – Таж мене цілий день не було в Керепесі, це нахабна брехня!

– О, тихше, тихше! – мовив Пульхер. – Лише Фабіанова безглузда витівка, отой його шлейф урятує тебе, і ніхто не зверне тепер на тебе уваги! Мерщій тікай від ганебного арешту, а все інше ми вже якось уладнаємо. Тобі тепер не можна з'являтися додому. Дай мені ключі, я тобі все перешлю. Швидше йди до Гох-Якобсгайма!

І референдарій потяг Бальтазара безлюдними провулками за браму в село Гох-Якобсгайм, де знаменитий учений Птоломеус Філадельфус писав свою надзвичайну книжку про невідоме плем'я студентів.

Розділ шостий

**Як таємний радник в особливих справах Цинобер
причісувався в своєму саду і приймав росяну ванну.**

Орден Зелено-плямистого Тигра.

Щаслива вигадка театрального кравця.

**Як панна Рожа-Гожа облилася кавою, а
Проспер Альпанус запевняв її в своїй приязні**

Професор Мош Терпін аж млів від радості.

– Чи міг я, – казав він сам до себе, – чи міг я сподіватися більшого щастя, як те, що шановний таємний радник прийшов до мене в дім ще студентом? Він одружитья з моєю донькою і буде моїм зятем. Через нього я доскочу ласки в найсвітлішого князя Барсануфа і піднімусь драбиною, якою піднімається і мій чудовий Циноберик. Щоправда, я й сам часом не збагну, як це така дівчина, як моя Кандіда, могла до нестями закохатися в малюка. Бо звичайно жінки звертають увагу більше на гарну зовнішність, аніж на особливі духовні якості, а я іноді як придивлюся до цього радника в особливих справах, то мені здається, що його не можна назвати дуже гарним, він навіть... bossu⁴⁰... ша, ша, ша... бо й стіни мають вуха. Він же князів улюбленець, буде весь час підійматися вгору, до того ж – мій зять!

Мош Терпін казав правду. Кандіда виявляла надзвичайну прихильність до малюка, і коли дехто з тих, на кого Цинобер не міг наслати мани, натякав їй, що таємний радник в особливих справах шкідлива, бридка потвора, та й годі, вона миттю звертала розмову на чудові кучері, якими наділила його природа.

Але, чуючи ці її слова, ніхто не посміхався так глузливо, як референдарій Пульхер.

Він ходив назирці за Цинобером, а допомагав йому таємний секретар Адріан, той самий юнак, який через Циноберові чари мало не позбувся місця в канцелярії міністерства і знов повернув собі прихильність князя лише тим, що здобув для нього чудовий засіб виводити плями.

Таємний радник в особливих справах жив у прегарному будинку з іще кращим садом, посеред якого була галявина, оточена густими кущами, де квітли чудові троянди. Люди помітили, що Цинобер через кожні дев'ять днів тихенько вставав на світанку, хоч як йому було важко, сам, без служника, одягався, спускався в сад і зникав у кущах, які оточували галявинку.

Пульхер і Адріан, відчуваючи якусь таємницю і довідавшись від Циноберового камердинера, якої ночі його пан мав піти на галявину, наважились перелізти через садовий мур і сховатися в кущах.

Тільки-но почало світати, як вони побачили малюка, що плентався грядкою, пирхаючи і чхаючи, бо росяні стебла та віти били його по носі.

⁴⁰ Горбатий (франц.).

Коли він прийшов на моріжок із трояндами, над кущами неначе забринів вітерець, і троянди запахли ще чутніше. Якась прекрасна жінка в серпанку, з крильми за плечима, спустилася додолу, сіла на гарний стілець, що стояв серед трояндових кущів, і, тихо промовивши: «Йди, моя люба дитино», взяла Цинобера й почала розчісувати золотим гребінцем довгі кучері, що спадали йому аж на спину. Здавалось, малюкові було дуже приємно, бо він блимав оченятами, витягав ніжки й муркотів, як кіт. Так тривало, мабуть, хвилин п'ять, потім чарівниця ще раз провела пальцем уздовж його тім'я, і Пульхер та Адріан помітили на голові в Цинобера вузьку, блискучу, як вогонь, смугу. Тоді жінка сказала:

– Ну, прощавай, любий хлопчику! Будь розумним, яким тільки зможеш!

Малюк сказав:

– Бувайте, матусю, я й так розумний, вам нема чого казати це щоразу.

Жінка помалу знялась і зникла в повітрі.

Пульхер і Адріан отетеріли з подиву. Коли Цинобер хотів уже йти, вони вискочили з кущів і крикнули:

– Доброго ранку, пане таємний раднику в особливих справах! Ох, як же вас гарно причесали!

Цинобер озирнувся і, побачивши Пульхера, хотів швидше втекти. А що був незграбний і слабкий у ногах, то спіткнувся, впав у високу траву, стебла зімкнулися над ним, і він опинився в росяній ванні. Пульхер підскочив до нього й поміг йому встати на ноги, але Цинобер прохрипів:

– Як це ви, добродію, попали в мій сад? Забирайтеся звідси геть до всіх чортів!

Він схопився й підстрибом, скільки було в нього сили, побіг додому.

Пульхер написав Бальтазарові про цю дивовижну пригоду й пообіцяв подвоїти свою пильність.

Цинобера, видно, страшенно засмутило те, що з ним трапилось. Він звелів покласти себе в постіль і так охкав та стогнав, що чутка про його раптову хворобу дійшла скоро до міністра Мондшайна й до князя Барсануфа.

Князь Барсануф негайно послав свого лейб-медика до маленького улюбленця.

– Найшановніший таємний раднику, – сказав лейб-медик, намацавши пульс, – ви не шкодуєте себе для вітчизни... Пильна праця поклала вас у постіль, постійні напружені думки спричинились до невимовних страждань, які ви, мабуть, тепер відчуваєте. Ви зблідли, змарніли, а ваша дорога голівка аж пашиє! Ой, ой! Хоч би не було запалення мозку! І оце ви, дбаючи про добробут держави, довели себе до такого? Аж подумати страшно! Ану стривайте лишень!

Лейб-медик, мабуть, помітив ту саму червону смугу на Циноберовій голові, яку відкрили Пульхер та Адріан. Зробивши кілька магнетичних рухів звіддала і подмухавши з усіх боків на хворого, який у відповідь нявчав і скавулів, лейб-медик хотів погладити його рукою по голові й ненароком торкнувся тієї смуги. Цинобер аж підстрибнув, знавіснівши з люті, і маленькою кощавою рукою дав такого ляпаса лейб-медикові, який саме нахилився до нього, що аж луна пішла по кімнаті.

– Чого вам треба від мене? – заверещав Цинобер. – Чого вам треба від мене, що ви дряпаєте мене по голові? Я зовсім не хворий, я здоровий, цілком здоровий, я зараз устану й піду в міністерство на конференцію. Геть звідси до біса!

Лейб-медик, украй переляканий, квапливо пішов від нього. А коли він розповів князеві Барсануфу про свою пригоду, той захоплено вигукнув:

– Яка відданість державній службі! Яка гідність, яка велич у поведінці! Що за людина той Цинобер!

– Мій дорогий таємний раднику! – сказав міністр Претекстатус фон Мондшайн до малого Цинобера. – Як добре, що ви, незважаючи на свою хворобу, прийшли на конференцію! Я тут

склав записку з приводу какатуського двору – сам склав, і прошу вас доповісти князеві, бо в вашій натхненній доповіді вона виграє, і князь тоді визнає мене її автором.

Записку, що нею хотів заробити собі славу міністр, склав, проте, не хто інший, як Адріан. І міністр пішов із малюком до князя.

Цинобер витяг з кишені записку, яку йому дав міністр, і почав читати. А що з його читання нічого не виходило і він тільки невиразно мимрив і плів якусь нісенітницю, то міністр узяв у нього папірця й почав читати сам.

Князь, видно, був страшенно захоплений і виявляв своє задоволення, щоразу вигукуючи: – Прекрасно! Добре сказано! Чудово! Знамените!

Як тільки міністр закінчив, князь підійшов до малого Цинобера, високо підняв його, притиснув до своїх грудей, якраз там, де в нього (в князя) сяяла велика зірка Зелено-плямистого Тигра, і, схлипуючи й затинаючись, бо сльози аж лилися йому з очей, промовив:

– Ні, яка людина! Який талант! Яка старанність, яка любов! Яке самозречення! – Потім додав, опанувавши себе: – Цинобере! Я призначаю вас своїм міністром! Будьте вірний і відданий вітчизні. Будьте чесним слугою Барсануфа, який любитиме вас і шануватиме. – Тоді незадоволено звернувся до міністра: – Я бачу, любий бароне фон Мондшайне, що від деякого часу ви стали занепадати на силі. Відпочинок у маєтку буде корисний вашому здоров'ю. Прощайте!

Міністр фон Мондшайн пішов, буркнувши крізь зуби щось невиразне й люто позирнувши на Цинобера, який за своїм звичаєм сперся ззаду на паличку і, ставши навшпиньки, гордо й нахабно поглядав навкруги.

– Я повинен, – сказав князь, – я повинен, мій любий Цинобере, відзначити вас відповідно до ваших високих заслуг. Отож прийміть із моїх рук орден Зелено-плямистого Тигра!

І князь хотів негайно ж повісити йому орденську стрічку, яку звелів камердинерові принести, та вона ніяк не лягала на Циноберові горби – то непристойно спадала донизу, то так само непристойно повзла догори.

Князь у таких справах, як і в усіх інших, що торкалися добробуту держави, був дуже принциповий. Орден Зеленоплямистого Тигра мав висіти між стегною кісткою і куприком на три шістнадцятих дюйма від цього останнього. Але повісити його саме там ніяк не вдавалося. Марно старалися камердинер, три пажі, сам князь – клята стрічка сповзала то туди, то сюди. Нарешті Цинобер почав невдоволено квакати:

– Чого ви зняли таку веремію круг мене? Киньте цю дурну цяцьку, нехай висить як хоче. Я ж тепер міністр, міністром і залишусь.

– Нащо ж, – розгнівано вигукнув князь, – нащо ж тоді в мене існує орденська рада, коли з приводу стрічок існують такі безглузді правила, що цілком суперечать моїй волі? Потерпіть, мій любий Цинобере, скоро все зміниться!

З наказу князя зібралась орденська рада, до якої додали ще двох філософів та одного природознавця, що недавно вернувся з Північного полюса. Рада мала обміркувати, як найкраще приладнати стрічку Зелено-плямистого Тигра міністрові Циноберу. Щоб на таке важливе питання раді вистачило сили, усім її членам наказано вісім днів перед засіданням нічого не думати. А щоб той наказ виконати і водночас не занехаяти державної служби, їм належало робити рахунки. Вулиці перед палацом, де мало відбутися засідання орденської ради, філософів та природознавця, були встелені товстим шаром соломи, щоб не гуркотіли підводи й не заважали мудрим мужам. Заборонили також поблизу палацу бити в барабани, грати на музичних інструментах, ба навіть голосно розмовляти. В самому палаці всі ходили на товстих повстяних підшвах і порозумівалися на мигах.

Цілісіньких сім днів з раннього ранку до пізнього вечора тривало засідання, але кінця йому ще й не видно було.

Князеві урвався терпець, він раз по раз слав до них накази, що повинні ж вони, хай йому сто чортів, дійти нарешті якогось висновку. Та нічого не помагало.

Природознавець, як лише міг, досліджував Циноберову природу, зміряв ширину й висоту горба на спині і дав орденській раді найдокладніші обрахунки. Він, власне, й запропонував нарешті покликати на засідання ще й театрального кравця.

Хоч яка дивна була ця пропозиція, але в тому страху й скруті, в якому всі вони перебували, її прийняли одногolosно.

Театральний кравець, добродій Кес, був дуже спритний і хитрий чоловік. Як тільки члени ради розповіли йому про свою безвихідь, він переглянув обрахунки природознавця і вмиг придумав, як найкраще почепити орденську стрічку. А саме: на груди й на спину пришити певну кількість гудзиків і застібати на них стрічку.

Усе владналося якнайкраще.

Князь був захоплений і схвалив постанову орденської ради: запровадити кілька ступенів ордена Зелено-плямистого Тигра, залежно від кількості гудзиків, з якими будуть його давати. Наприклад, орден Зелено-плямистого Тигра з двома гудзиками, з трьома гудзиками і т. д. Міністр Цинобер отримав особливу нагороду, якої ніхто інший не смів домагатися: орден з двадцятьма діамантовими гудзиками, бо саме двадцять гудзиків і треба було до його чудернацької фігури.

Кравець Кес отримав орден Зелено-плямистого Тигра з двома золотими гудзиками, але, незважаючи на його мудру вигадку, князь мав його за поганого кравця і не хотів у нього одягатися. А все ж призначив дійсним таємним князівським гроскостюмером.

Доктор Альпанус замислено дивився з вікна своєї вілли в парк. Цілісіньку ніч він тільки те й робив, що складав Бальтазарів гороскоп, а разом довідався дещо й про малого Цинобера. Та найважливішим здавалося йому те, що трапилося з малюком у саду, коли його застукали там Пульхер з Адріаном. Проспер Альпанус хотів саме погукати своїх однорогів, щоб вони запрягались у мушлю, бо він хотів поїхати в Гох-Якобсгайм, коли це раптом заторохтіла якась карета і зупинилась перед гратчастою брамою парку. Служник доповів, що з ним бажає поговорити панна фон Рожа-Гожа.

– Ласкаво прошу, – сказав Проспер Альпанус, і дама ввійшла до кімнати.

Вона була в довгій чорній сукні, обличчя її, мов у тих матрон, ховав серпанок. Проспер Альпанус, охоплений дивним передчуттям, узяв свій ціпок і спрямував блискучий промінь головки на даму. І враз навколо неї немовби замиготіла блискавка, і панна в її сяйві постала в легкім, білім убранні, з мерехтливими, прозорими крильми за спиною, з білими й червоними трояндами в косах.

– Еге! – прошепотів Проспер і сховав ціпок під шлейфом.

Тієї ж миті дама знову постала перед ним у тому самому вбранні, що й прийшла.

Проспер Альпанус чемно запросив її сідати. Панна фон Рожа-Гожа сказала, що вже давно мала намір відвідати пана доктора в його домі за містом, щоб познайомитися з тим, хто у всіх навколо здобув славу як дуже талановитий, добродійний мудрець. Напевне, він не відмовить їй і погодиться взяти під свій лікарський нагляд розташований недалеко притулок для шляхетних дівчат, де старі дами частенько хворіють і не мають жодної допомоги. Проспер Альпанус чемно відповів, що хоч і давно вже залишив практику, але, як виняток, згоден відвідувати притулок, якщо буде потреба, а потім запитав, чи сама вона, панна фон Рожа-Гожа не скаржиться часом на яку-небудь хворобу. Панна запевнила, що ні, тільки часом її крутить у суглобах, як вона змерзне вранці надворі, але тепер почуває себе цілком здоровою. І вона почала якусь байдужу розмову. Проспер запитав, чи не вип'є вона чашку кави, бо до обіду далеко. Рожа-Гожа відповіла, що патронеси ніколи від кави не відмовляються. Принесли каву, та хоч скільки Проспер її наливав, чашки залишалися порожні. Байдуже, що кава аж через вінця лилася з кавника.

– Е, – усміхнувся Проспер Альпанус, – якась злюща кава! Будьте ласкаві, моя любя панно, може вам пощастить налити?

– Залюбки, – відповіла панна і взяла кавник.

Та хоч кави з кавника не вилилось ні краплі, чашки ставали все повніші й повніші, і кава полилась через вінця на стіл, патронесі на сукню. Вона швиденько відставила кавник, і кава зникла без сліду. Обоє, Проспер Альпанус і патронеса, мовчки і якимось дивно з хвилину дивились одне на одного.

– Ви, здається, – почала панна, – ви, здається, пане докторе, читали якусь цікаву книжку, коли я увійшла?

– Таки й справді, – відповів доктор, – у цій книжці пишеться про найдивовижніші речі.

Він хотів розгорнути маленьку книжку в позолоченій оправі, що лежала перед ним на столі, але марно – вона, ляснувши, щоразу згорталася знову.

– Отакої, – сказав Проспор Альпанус. – А чи не спробуєте часом ви, моя шановна панно, дати раду з цією свавільною книжкою?

І він подав їй книжку. Але щойно панна торкнулась до неї, як книжка сама розгорнулася, аркуші розсипались, побільшали й зашурхотіли по всій кімнаті.

Панна злякано відсахнулася. Тоді доктор міцно згорнув книжку, і всі аркуші зникли.

– Однак, – мовив Проспер Альпанус, лагідно усміхаючись, і підвівся з місця, – однак, моя шановна, ласкава панно, навіщо нам гайнувати час на такі жалюгідні штуки? Адже ж те, що ми зараз робимо, – звичайнісінькі розваги за столом, краще перейдемо до поважніших речей.

– Мені вже треба йти! – крикнула панна і встала.

– Е, ні, – сказав Проспер Альпанус, – ви не підете без мого дозволу, бо мушу вам сказати, шановна добродійко, що ви тепер цілком у моїй владі.

– У вашій владі, – гнівно вигукнула панна. – У вашій владі, пане докторе? Безглузда похвальба!

І вона розгорнула своє шовкове вбрання та й знялася під стелю, як чудовий чорний метелик. А доктор Альпанус тієї ж миті задзижчав і забринів слідом за нею, як великий жук-рогач. Цілком знеможений метелик спустився на підлогу й перекинувся маленькою мишкою. Але жук-рогач стрибнув за нею сірим котом. Мишка знялася знов, як блискучий колібрі, тоді навколо дому загуділи якісь дивні голоси і різні чудернацькі комахи з'явилися і задзижчали в повітрі, а разом з ними дивне лісове птаство, наче золота мережа завісила вікна. Цим разом фея Рожа-Гожа-Зеленава з'явилась у всій своїй пишноті та величі, в осяйному білому вбранні, підперезана блискучим діамантовим поясом, з білими й червоними трояндами в чорних косах і стала посеред кімнати. А перед нею маг у золотом гаптованій мантії, з блискучою короною на голові, тримаючи в руці ціпок із вогненно-променистою головкою. Рожа-Гожа-Зеленава ступила до мага, але раптом з її кіс упав золотий гребінець і розбився, наче скляний, на мармуровій підлозі.

– Горе мені! Горе мені! – скрикнула фея.

І раптом вони знову опинилися за столом, патронеса фон Рожа-Гожа у довгій чорній сукні, а навпроти неї доктор Проспер Альпанус.

– Я гадаю, – спокійно мовив Проспер Альпанус, наливаючи в китайські чашки без усяких перешкод чудесну гарячу каву мокко, – я гадаю, вельмишановна панно, що ми вже тепер досить знаємо одне одного. Мені дуже шкода, що ваш прекрасний гребінець розбився на моїй твердій підлозі.

– Я сама винна, – сказала панна, попиваючи з задоволенням каву, – що не догледіла. На цій підлозі треба бути обережною, щоб чого не кинути, бо, якщо я не помиляюся, це каміння вкрите чудодійними ієрогліфами, які іншим можуть видатися тільки мармуровими жилками.

– То все тільки використані талісмани, шановна, тільки використані талісмани, і більше нічого.

– Але ж, дорогий докторе, – запитала панна, – як могло статися, що ми з вами досі не були знайомі, що й досі наші дороги ніде не перетнулися?

– Різне виховання, шановна панно, – відповів Проспер Альпанус, – різне виховання, на жаль, цьому виною. Тим часом як ви, щедро обдарована талантами дівчина, могли в Джінністані цілком покластися на свою багату натуру, на свій щасливий геній, я, бідолашний студент, замкнутий у пірамідах, слухав лекції у професора Зороастра,⁴¹ такого собі старого шкарбуна, який, проте, страшенно багато знав. За панування достойного князя Деметрія я оселився в цій маленькій, чудовій країні.

– Як, – здивувалася панна, – і вас не вигнали, коли князь Пафнутій запроваджував освіту?

– Авжеж, ні, – відповів Проспер, – мені, навпаки, пощастило цілком заховати своє власне Я, бо що стосується освітніх справ, то я намагався виявити особливі знання в різних рукописах, які я тоді поширював. Я там доводив, що без волі князя не може бути ні грому, ні блискавки, що ми гарну годину чи добрий урожай маємо завдячувати тільки зусиллям князя та його дворян, бо вони десь там, у залах, дуже мудро радять раду, тим часом як простий люд у полі лише оре й сіє. Князь Пафнутій призначив мене тоді таємним верховним президентом освіти – я ту посаду скинув разом із своєю машкарою, як важкий тягар, коли минула буря. Потай я робив добро, скільки міг. Себто те, що ми з вами, шановна панно, вважаємо за добро. Чи відомо вам, добродійко, що це Я вас попередив про навалу освітньої поліції, що мені ви завдячуєте ті приємні штуки, які ви щойно показували? О боже мій! Дорога панно, погляньте-но тільки в це вікно! Невже ж ви не впізнаєте того парку, де так часто й так весело гуляли і розмовляли з приязними духами, що мешкали в кущах, квітах, струмках? Цей парк я врятував своїм знанням. Він лишився такий самий, як і за часів Деметрія. Князь Барсануф, дякувати богу, не так переймається чародійством, він ласкавий володар і дав кожному волю – хай кожен чарує скільки хоче, аби тільки непомітно, та щоб податки добре платили. Отож я й живу тут, як і ви, люба панно, в своїм притулку, щасливо і безтурботно!

– Докторе! – вигукнула панна, і сльози покотилися їй з очей. – Докторе, що ви кажете, яка новина! Так, я впізнаю цей гай, де я зазнала блаженної втіхи! Докторе, ви найшляхетніша людина, яка я вдячна вам! Чого ж ви так жорстоко переслідуєте мого вихованця?

– Ви, люба панно, – відповів на це доктор, – ви піддалися своїй природженій доброті і гайнуєте свій хист на нікчому. Цинобер є й буде, незважаючи на вашу ласкаву допомогу, малим потворним негідником, який тепер, коли розбився ваш золотий гребінець, відданий цілком у мої руки.

– Змилуйтесь над ним, докторе, – попросила панна.

– А подивіться-но, будь ласка, сюди, – сказав Проспер, показуючи їй Бальтазарів гороскоп, який він склав.

Панна глянула і жалібно вигукнула:

– Ну, коли така справа, то я мушу поступитися перед вищою силою. Бідний Цинобер!

– Признайтесь, шановна панно, – сказав усміхаючись доктор, – признайтесь, що жінки часом дуже легко піддаються дивацтвам: безоглядно задовольняючи якусь примху, що зародилася в одну мить, вони не зважають на страждання, яких завдають іншим. Цинобер мусить прийняти кару, але він ще дістане і незаслужену шану. Цим я віддаю належне вашій силі, вашій доброті, вашій чесноті, дорога, найласкавіша панно.

– Ви чудова, прекрасна людина! – вигукнула панна. – Будьте моїм приятелем!

– Назавжди, – відповів доктор. – Моя приязнь, моя щира прихильність до вас, люба фее, залишиться назавжди. Сміливо звертайтеся до мене в скруті і... пийте в мене каву, коли тільки вам заманеться.

⁴¹ *Зороастр* (інакше Заратустра) – напівміфічний іранський пророк і творець нової релігії зороастризму, вважається автором (укладачем) священної книги «Авести».

– Бувайте здорові, найшановніший магу, ніколи не забуду вашої ласки, вашої кави! – промовила панна і, зворушена до глибини душі, встала, щоб попрощатися.

Коли Проспер Альпанус проводжав її аж до ґратчастої брами, кругом звучали найчудовіші, прекрасні лісові голоси.

Перед брамою, замість феїної карети, стояла запряжена однорогами докторова кришталева мушля, позад якої золотий жук розгорнув свої блискучі крила. На козлах сидів золотий фазан і, тримаючи в дзьобі золоті віжки, поглядав розумними очима на панну.

І коли карета рушила через запашний гай, сповнюючи його невимовно мелодійними звуками, патронеса відчула себе так, ніби вона перелинула в щасливі часи свого давнього чарівного життя фей.

Розділ сьомий

Як професор Мої Терпін у князівській винарні досліджував природу.

«Mycetes Beelzebub».

Розпач студента Бальтазара.

Добрий вплив гарно устаткованої вілли на родинне щастя.

Як Проспер Альпанус подарував Бальтазарові черепахову табакерку, а потім виїхав

Бальтазар, що ховався в селі Гох-Якобсгайм, отримав від референдарія Пульхера такого листа:

«Справи наші, любий друже Бальтазарє, йдуть щораз гірше. Наш ворог, огидний Цинобер, тепер уже міністр закордонних справ і отримав орден Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками. Він попав у князеві улюбленці і робить усе, що тільки йому заманеться. Професор Мош Терпін так напиндючився, що мало не лусне з дурної пихи. Через свого майбутнього зятя він отримав посаду генерал-директора всіх природничих справ у державі, що дає йому багато грошей та інших прибутків. Як генерал-директор природничих справ, він цензурує та ревізує сонячні й місячні затемнення, а також передбачення погоди в дозволених у державі календарях, а особливо досліджує природу в резиденції та її околицях. Маючи таку посаду, він отримує з князівських лісів найрідкісніших птахів, найкращих звірів, і, щоб дослідити їхню природу, велить засмажити їх, і з'їдає. Він також пише тепер, чи принаймні запевняє, що пише, трактат про те, чому вино має інший смак, ніж вода, та інакше впливає, і хоче присвятити цей трактат своєму зятеві. Цинобер також поклопотався, щоб Мош Терпін міг увесь час студіювати цю тему в князівській винарні. Він простудіював уже таким чином пів-оксгофта⁴² старого рейнського і кількадесят пляшок шампанського, а тепер узявся саме до бочки аліканте. Наглядач винарні руки ламає. Отак живеться професорові. А він, як тобі відомо, найбільший ласун у світі і мав би справді райське життя, якби не мусив виїжджати раптово на село, коли виб'є градом поля, і з'ясовувати князівським орендарям, чому йде град, щоб ті бісові діти хоч трохи вхопили науки і в майбутньому стереглись такого лиха й не сміли щоразу з цієї причини вимагати пільг за оренду, бо самі винні.

Міністр ніяк не може забути прочухана, що дістав від тебе. Він заприсягся помститись. І тобі ніяк не можна з'являтися тепер у Керепесі. Та й мені також добре перепадає за те, що я підгледів, як дивно зачісувала його крилата дама. Поки Цинобер буде князевим улюбленцем, мені, мабуть, годі й думати про якусь пристойну посаду. Моя лиха доля завжди зводить мене з цим виродком там, де я й гадки не мав його зустріти. А кожна зустріч став для мене фатальною.

⁴² *Оксгофт* – старовинна міра рідини, приблизно 200–235 літрів або 12 відер.

Недавно міністр у повному параді, зі шпагою, зіркою та орденською стрічкою був у зоологічному кабінеті і, за своєю звичкою, спираючись на паличку, стояв і гойдався навшпиньки перед скляною шафою, де сиділи дуже рідкісні американські мавпи. Чужинці, які оглядали кабінет, підійшли до шафи, і один із них, побачивши потворного курдупеля, вигукнув: «Ой, яка гарна мавпочка, яка мила тваринка, окраса всього кабінету. Ой, як же ця мавпочка зветься? З якого вона краю?» Тоді доглядач, торкнувши Цинобера за плече, цілком поважно сказав: «Еге ж, це дуже гарний екземпляр, чудова бразильська мавпа, так звана *mucetes Beelzebub, simia Beelzebub Linnei, niger, barbatus, podiis caudaque apice brunneis*,⁴³ тобто ревун. «Добродію, – визвірився курдупель на доглядача, – ви що, схибнулися чи, може, зовсім збожеволіли? Який я вам *Beelzebub caudaque*, який ревун! Я Цинобер, міністр Цинобер, кавалер ордена Зеленоплямистого Тигра з двадцятьма гудзиками!» Я стояв недалеко і зареготав – не міг утриматись, навіть якби мене хто вбив за те на місці. «А, і ви також тут, пане референдарію», – прорипів він до мене, і його відьмацькі очі спалахнули червоним блиском.

Бозна, як так сталося, але чужинці й далі вважали Цинобера за найкращу і найрідкіснішу мавпу, яку будь-коли бачили, і хотіли погодувати його волоськими горіхами, що їх діставали з кишень. Цинобер з люті мало не луснув, дух йому захопило, ніжки відмовились служити. Він покликав камердинера, і тому довелося на руках віднести його в карету.

Я навіть сам собі не можу пояснити, чому ця пригода викликала в мене проблеск надії. Це перша неприємність, що спіткала відьмака.

Стало напевне відомо, що недавно Цинобер вернувся вранці з садка дуже розгублений. Крилата жінка, мабуть, не прийшла, бо зникли його прекрасні кучері. Чуб у нього кудлами спадав на плечі, аж князь Барсануф сказав: «Не занедбуйте так туалету, шановний міністре, я пришлю вам свого перукаря», – на що Цинобер нібито дуже ввічливо відповів: коли, мовляв, той прийде, він звелить викинути його у вікно. «Велика душа! До вас і не підступишся», – сказав князь і гірко заплакав.

Прощай, любий Бальтазаре! Не втрачай надії і ховайся добре, щоб тебе не впіймали!»

В розпачі від того, що він вичитав у листі, Бальтазар кинувся в ліс, у саму гущавину й почав голосно нарікати.

– Хіба можна жити, – казав він, – хіба можна жити, коли всяка надія пропала, коли всі зорі зайшли і мене, бідолашного, огортає темна-темнісінька ніч? Нещаслива моя доле! Мене перемагає темна сила, що згубно вдерлась у моє життя! Чи не дурний я був, шукаючи рятунку в Проспера Альпануса, в того Проспера Альпануса, який мене самого звабив пекельними штуками і прогнав з Керепеса, бо прочуханку, якої я дав дзеркальному відбиткові, він спрямував на спину живого Цинобера. Ох, Кандідо! Коли б я міг забути тебе, ангеле! Та ба – ще могутніше, ще дужче, ніж будь-коли, горить у мені вогонь кохання! Всюди ввижається мені чарівна постать коханої, що з солодким усміхом тужно простягає до мене руки. Я ж бо знаю, ти кохаєш мене, мила, люба Кандідо, і через те я й повний такої безнадійної, смертельної туги, що не можу тебе врятувати від жаклих чарів, в які тебе спіймано. Зрадливий Проспере, чим я перед тобою завинив, що ти так жорстоко мене підманув?

Уже зовсім смеркло, всі лісові барви зблякли в сірій імлі. Аж раптом щось дивно блиснуло, немовби серед дерев та кущів зійшла вечірня зоря, і тисячі комашок, задзижчавши й зашелестівши, знялись угору на своїх крильцях. Світляні золоті жуки шугали туди й сюди, а між ними пурхали різнобарвні метелики, розсіваючи навколо пахучий квітковий пилок. Шелест і гудіння переходили в ніжну, солодку музику, що втіхою лягала на Бальтазарову роз'ятрену душу. Над ним усе ясніше жевріло променисте світло. Він здивовано глянув угору й побачив Проспера Альпануса, що летів до нього на якійсь чудній комасі, трохи схожій на польового коника, розмальованого в найяскравіші барви.

⁴³ Ревун Вельзевул. Ліннеєва мавпа Вельзевул, чорна, бородата, на ступнях і коло хвоста темно-червона (*лат.*).

Проспер Альпанус спустився до юнака й сів біля нього. Тим часом коник полетів у куші й приєднався до співу, що бринів по всьому лісі.

Доктор торкнувся до юнакового чола чудовою блискучою квіткою, яку держав у руці, і тієї ж миті серце Бальтазарове загорілося новою бадьорістю.

– Ти, Бальтазар, – сказав Проспер Альпанус лагідним голосом, – дуже несправедливий до мене. Так страшно, зрадливо лаєш мене тепер, коли мені пощастило переважити чари, які руйнували твоє життя, коли я, аби тільки швидше тебе знайти, розрадити тебе, сідаю на свого улюбленого стрибунця й лечу сюди з усім, що може дати тобі користь. Але немає нічого гіршого за муки кохання, ніщо не може зрівнятися з нетерпінням душі, яка впала в розпач з кохання й туги. Тому я тобі прощаю, бо таке було й зі мною, коли я приблизно дві тисячі років тому закохався був в одну індійську принцесу, на ім'я Бальзаміна, і в розпачі вирвав бороду своєму найкращому приятелеві, чарівникові Лотосу, через що, як ти бачиш, і сам не ношу бороди, щоб і зі мною не сталося такого. Але докладно розповідати про це, та ще й у такому місці, було б дуже недоречно, бо кожний закоханий хоче почути лише про своє кохання, тільки воно, мовляв, уваги варте, як і кожний поет хотів би слухати тільки свої вірші. Отож до справи! Знай же, що Цинобер – це жалюгідний каліка, син однієї бідної селянки, і що зветься він, власне, малюк Цахес. Тільки з пихи узяв він пишне ім'я Цинобер. Патронеса фон Рожа-Гожа, чи, власне, славетна фея Рожабельверде, бо це саме вона й є, знайшла малу потвору на дорозі. Фея так думала: коли природа, немов мачуха, скривдила його, то вона нагородить малого дивним таємничим даром, завдяки якому все, що хтось доброго подумає, скаже чи зробить у його присутності, йтиме на його рахунок, ба навіть сам він у товаристві освічених, розумних, дотепних людей буде шанований як освічений, розумний, дотепний, і взагалі його матимуть за найкращого з тих, серед кого він перебуватиме.

Ці дивні чари сховані в трьох вогненно-блискучих волосках, що тягнуться через малюкове тім'я. Кожний дотик до тих волосків, як і взагалі до голови, для нього болючий, ба навіть згубний. Тому фея і зробила його чуб, з природи рідкий і кострубатий, густим і кучерявим, щоб він захищав малюкові голову, ховав червону смугу і зміцнював чари. Кожного дев'ятого дня фея сама зачісувала малюкові кучері магічним золотим гребінцем, і та зачіска зводила нанівець усі спроби знищити чари. Але гребінець той був знищений міцним талісманом, якого я зумів підсунути добрій феї, коли вона відвідала мене.

Тепер вся річ у тому, щоб вирвати ті вогнисто-червоні волоски, і Цинобер знов перетвориться на ніщо! Тобі, мій милий Бальтазар, призначено знищити ті чари. Ти сміливий, дужий, спритний. Ти зробиш це так, як треба. Візьми це маленьке відшліфоване скельце, підійди близько до малого Цинобера, де б ти його не зустрів, пильно подивись через це скельце на його голову і виразно побачиш, як три червоних волоски окремо від решти тягнуться через його голову. Міцно схопи їх, не зважай на пронизливий котячий вереск, який він зчинить, вирви разом усі три і там же, на місці, спали. Треба всі волоски вирвати *заразом* і *негайно* їх спалити, а то вони можуть наробити ще всілякого лиха. Отож зверни особливу увагу на те, щоб спритно й міцно схопитися за волоски, і нападай на малюка тоді, як десь поблизу горітиме вогонь або свічка.

– О Проспере Альпанусе, – вигукнув Бальтазар, – хіба ж я вартий такої доброти, такої великодушності після свого недовір'я до вас! Тепер я глибоко в серці відчуваю, що моїм стражданням надходить край, що мені відкриваються золоті брами райського щастя.

– Я люблю, – повів далі Проспер Альпанус, – люблю юнаків, які так, як ти оце, Бальтазар, в чистому серці своєму носять тугу й кохання і в грудях у яких ще звучать акорди, що лунали в далекій країні, повній божественних див, – у моїй вітчизні. Щасливці, обдаровані цією внутрішньою музикою, – єдині, кого можна назвати поетами, хоча багатьох з них і лають за те, що вони беруть у руки перший-ліпший контрабас, починають будь-як грати і деренчання бідолашних струн під своїми кулаками вважають за чудову музику, яка бринить із глибини

їхньої душі. Я знаю, мій любий Бальтазар, тобі часом здається, ніби ти розумієш дзюркіт струмочків, шум дерев, навіть здається, ніби полум'яна вечірня зоря промовляє до тебе словами! Атож, Бальтазар, в такі хвилини ти справді розумієш дивовижні голоси природи, бо в твоїй власній душі здійснюється божественний звук, який зроджує чудова гармонія найпотаємніших глибин природи. Ти граєш на фортепіано, о поете, тож знаєш, що на кожний звук відгукуються споріднені йому звуки. Цей закон природи є щось більше, ніж просто порівняння. Так, о поете, ти набагато кращий, ніж про тебе думають ті, кому ти читав свої спроби, в яких намагався пером і чорнилом перекласти на напір внутрішню музику. Ті спроби ще не таке велике досягнення. Але в історичному стилі ти досяг чималого успіху, коли з прагматичною широтою й докладністю описав історію кохання солов'я до пурпурової рожі, свідком якої я був. Це дуже майстерний твір.

Проспер Альпанус замовк, а здивований Бальтазар дивився на нього, широко розплющивши очі, і не знав, що сказати, бо вірша, якого він вважав за найфантастичнішого з усіх своїх писань, Проспер зарахував до історичних спроб.

– Ти, мабуть, – повів далі Проспер Альпанус, і на його обличчі з'явилася лагідна усмішка, – ти, мабуть, дивиєшся з моїх слів, можливо, багато чого в мені здається тобі дивним. Але не забувай: на думку всіх розважних людей я – особа, що має право виступати лише в казках, а ти знаєш, любий Бальтазар, що такі особи можуть чинити різні дивацтва й молоти різну нісенітницю, яка їм тільки спаде на думку, а особливо тоді, коли за всім тим є щось таке, чого не можна заперечити. А тепер далі! Коли фея Рожабельверде так завзято допомагає потворному Циноберові, то ти, мій Бальтазар, цілком під моїм захистом. Тож послухай, що я для тебе надумав зробити.

Чарівник Лотос учора навідався до мене й приніс мені тисячу привітів, але й стільки ж докорів від принцеси Бальзаміни, яка прокинулася зі сну і в чарівних звуках Чарта-Бгади, величної поеми, що була нашим першим коханням, тужно простягає до мене руки. І мій давній приятель міністр Юхі також привітно киває мені з Полярної зірки. Я повинен їхати в далеку-далеку Індію! Свій сільський маєток я покидаю, але не хочу там бачити іншого господаря, крім тебе. Завтра я йду в Керепес і накажу виготовити формальний дарчий запис, де назвуся твоїм дядьком. Коли Циноберові чари будуть знищені, ти з'явишся до професора Моша Терпіна як власник чудового маєтку, чималого статку, посватаєш прекрасну Кандіду, і він з великою радістю дасть згоду на ваш шлюб. Але це ще не все! Коли ти переїдеш з Кандідою до мого маєтку, то щасливе подружнє життя буде тобі забезпечене. За прекрасними деревами в саду росте все, що потрібне в господарстві. Крім найчудовіших фруктів, ти побачиш там найкращу капусту і взагалі добірну смачну городину, якої не знайдеш ніде навколо. Твоя дружина матиме найперший салат, найпершу спаржу. Кухня влаштована так, що з горщиків ніколи нічого не збігає і жодна страва не пригорає, хоч би ти навіть і на цілу годину спізнився до столу. Килими, покриття на стільцях та канапах мають таку властивість, що навіть і найнезграбніші служники не зможуть їх заплямити, а так само не зможуть розбити ні порцеляни, ні скла, хоч як би намагалися, хоч би навіть кидали об найтвердішу підлогу. Нарешті, кожного разу, коли твоя дружина заходить прати білизну, на великій галявині за домом буде найкраща година, хоча б навколо і йшов дощ, гриміло й блискало. Одне слово, Бальтазар, там зроблено все, щоб ти міг біля своєї любії Кандіди спокійно і безтурботно втішатися домашнім щастям. Але тепер мені час додому, щоб у товаристві свого приятеля Лотоса приготуватися до скорого від'їзду. Прощай, Бальтазар!

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.